

**Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії
Івано-Франківська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша
Івано-Франківський обласний державний центр
туризму і краєзнавства учнівської молоді**

**Матеріали Всеукраїнської наукової
конференції
«Треті Грабовецькі історичні читання»**

**Івано-Франківськ
2021**

УДК 908:929 Грабовецький В.В.

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Треті Грабовецькі історичні читання». – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2021. – 248 с.

Редакційна колегія: Єгрешій О.І., Королько А.З., Косило М.Ю., Кугутяк М.В., Райківський І.Я. (головний редактор), Сигидин М.В., Срайчук Ю.В. (відповідальний секретар), Цепенда І.Є.

У збірнику статей і повідомлень Всеукраїнської наукової конференції «Треті Грабовецькі історичні читання» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2020 р.) друкуються праці на пошану доктора історичних наук, професора, академіка АН Вищої школи України Володимира Васильовича Грабовецького, результати наукових досліджень його учнів, колег, дослідників історії рідного краю.

Для науковців, музейних працівників, краєзнавців, викладачів і студентів, широкого читацького загалу, усіх, хто цікавиться історико-краєзнавчою проблематикою.

Рецензенти:

Степан Борчук – доктор історичних наук, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Ігор Соляр – доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Відповідальний секретар: Срайчук Ю.В.

©Колектив авторів

Переднє слово

Шановні читачі!

Ви тримаєте в руках науковий збірник, підготовлений на основі доповідей і повідомлень, виголошених на Всеукраїнській науковій конференції «Треті Грабовецькі історичні читання», що традиційно відбулася в м. Івано-Франківську 4 грудня 2020 р., у день, коли пішов з життя В.В. Грабовецький – видатний український історик, доктор історичних наук, професор, академік АН Вищої школи України, заслужений діяч науки і техніки України, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, почесний доктор Ужгородського національного університету. Він був автором численних праць з історії України, історичного краєзнавства і музеєзнавства, спеціальних історичних дисциплін та ін., а його плідна праця гідно вшанована на урядовому рівні (двічі відмінник освіти України, отримав відзнаки «За заслуги» трьох ступенів, почесний член низки наукових і освітньо-громадських товариств в Україні тощо).

Конференція була організована спільними зусиллями професорсько-викладацького колективу кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (завідувач – Ігор Райківський), керівництва Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (голова – Михайло Косило) та Івано-Франківського історико-меморіального музею Олекси Довбуша (керівник – Юрій Срайчук). У конференції взяли участь близько 60-ти учасників з різних міст України – Києва, Львова, Луцька, Дніпра, Бережан та ін., а також численних населених пунктів на Прикарпатті (Івано-Франківська, Калуша, Надвірної, Верховини, Богородчан, Бурштина тощо). Серед учасників Третіх Грабовецьких історичних читань були працівники авторитетних наукових та освітніх інституцій в Україні, з якими в різний час була пов'язана діяльність В.В. Грабовецького: Інституту історії України та Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Львівського національного університету імені Івана Франка, де він навчався, та ін.

Це третій збірник, підготовлений на основі Грабовецьких історичних читань, два попередні вийшли відповідно в 2016 і 2018 р. (*«Життя, присвячене історії. Володимир Грабовецький: вчений, громадський діяч, людина»*. Івано-Франківськ, 2016. 369 с.;

«Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Другі Грабовецькі історичні читання” (З нагоди 90-річчя академіка Володимира Грабовецького) (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2018 р.)». Івано-Франківськ, 2019. 303 с.). Важливо, що організатори «Грабовецьких історичних читань» не лише збирають досить широке коло науковців, краєзнавців, музейних працівників, але й матеріали конференцій, що стали періодичними, публікуються окремими виданнями.

Пропонований збірник складається з двох частин. Перший розділ – «Володимир Грабовецький як науковець і громадський діяч» – містить статті про В.В. Грабовецького та його наукову діяльність, епоху, в яку йому довелося жити і працювати, про його багаторічних близьких колег по кафедрі Б.М. Гаврилів та В.М. Бурдуланюка. У другому розділі – «Краєзнавство і музейна справа в Україні: історія і сучасний стан» – містяться розвідки на краєзнавчу і музеєзнавчу тематику, якою упродовж багатьох десятиліть плідно займався Володимир Васильович. Авторами збірника стали викладачі, наукові й музейні працівники, що в абсолютній більшості особисто знали В.В. Грабовецького і своїми публікаціями мають на меті вшанувати його внесок у розвиток української історичної науки, краєзнавства та музеєзнавства.

Ігор Райківський – доктор історичних наук, професор

Привітання учасникам Третіх Грабовецьких читань від сина Володимира Грабовецького Богдана Грабовецького

Вітаю усіх учасників конференції і, користаючи з нагоди, особливо дякую тим, хто організував конференцію за цих складних карантинних умов.

Зворушили щирі слова доповідачів, людей авторитетних в Україні, які нині на чільних позиціях у провідних наукових, навчальних і культурних установах. Уже 3-ті з черги «Грабовецькі історичні читання» свідчать, що пам'ять про особистості минулих часів супроводжує нас і продовжує впливати на сучасність.

Серед учасників цієї конференції є ті, для кого Володимир Грабовецький був другом, приятелем, колегою, вчителем, а для мене – в іпостасі дорогого Батька, що водночас був і моїм учителем як любити людей, як любити Україну, як любити історію України, де є те, чого немає в історії інших країн, як, наприклад, феномени Запорізької Січі, Майдану та ін.

Але любов до історії, рівно ж як інтерес до цього предмета взагалі, притаманні багатьом. Упродовж століть ці почуття й емоції людей значною мірою формувалися під впливом істориків. Сучасні історики, серед яких і знайомі мені учасники цієї конференції – професіонали особливої кваліфікації – інтелектуали, здатні розуміти нову логіку історії з її складними алгоритмами і наділені хистом трансформувати результати своєї наукової діяльності в суспільство у доступних для нього наративах.

Сподіваюся, що цьогорічні «Грабовецькі історичні читання», як і попередні, сприятимуть новим творчим контактам, стимулюватимуть інтелектуальні ініціативи в історичних дослідженнях, які матимуть вплив на загальний стан інтелектуальної екології, в якій ми живемо, і в якій житимуть наші нащадки.

І на завершення, бажаю усім учасникам конференції здоров'я і нових творчих успіхів!

Розділ I. ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ ЯК НАУКОВЕЦЬ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Олексій Сухий

ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ І ЛЬВІВСЬКЕ НАУКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ У 1950-х – 1970-х рр.

Львівський період життя і діяльності Володимира Грабовецького насамперед був пов'язаний з університетом Івана Франка та історичною школою Івана Крип'якевича. Це був складний повоєнний час, коли місцева адміністрація і силові структури розправлялися з «буржуазними націоналістами», здійснюючи депортації місцевого населення до Сибіру та в інші віддалені райони Росії. У м. Львові в 1947–1948 рр. проходила «боротьба із школою Грушевського», а під вістря офіційної критики підпадали його учні, тимчасово працевлаштовані у Львівському державному університеті імені Івана Франка – Мирон Кордуба та Омелян Терлецький. Не толерувала влада і вчителя Володимира Грабовецького Івана Крип'якевича, якого то допускали до роботи у студентських аудиторіях, то взагалі позбавляли такої можливості.

Контингент викладачів університету у Львові, в основному, складався з вихідців із східних регіонів України та молодих викладачів із столичних центрів – м. Москви і м. Ленінграда. Скажімо, ректор університету в 1944–1948 рр. Іван Белякевич представляв так звану «одеську школу». У біографії останнього були певні прогалини: на початковому етапі праці у Львові він представлявся як «професор», випускник Інституту червоної професури. Згодом професорського атестату в нього не виявилось, так що І. Белякевич став «доцентом», хоча подекували що і з «доцентурою» не все до кінця було зрозумілим, тобто чи були в наявності відповідні документи. Однак це не завадило йому активно виступати проти місцевих інтелігентів, упроваджувати радянські догми. І. Белякевич належав до тих викладачів, які демонстративно не переходили на українську мову в навчальному процесі та в побуті.

У 1947–1952 рр. В. Грабовецький навчався на історичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка. Навчальний процес здійснювали викладачі, в основному, політично заангажовані. Це стосувалося й історії України до якої виявляв

зацікавлення молодий Володимир.

У студентський період В. Грабовецький навчився працювати самостійно. Особливо це стосувалося історичного краєзнавства. А таким осередком формування особистості Володимира як фахівця стало середовище підльвівських м. Винник, місцеві краєзнавці. Зрештою, виявилася ще одна риса В. Грабовецького – уміння зосередити навколо себе краєзнавців. Можливо, саме тому вивчення локальної історії та археології стали традиційними в цьому містечку. Нині ця традиція ще більше зміцнилася, бо на базі місцевого краєзнавчого музею проводять не тільки

загальноукраїнські, а й міжнародні наукові конференції, а школа місцевих археологів відома далеко за межами нашої держави.

В. Грабовецький – у першому ряді справа, в білій хустині майбутня дружина Іванна. Світлина 1947 р.

Винники стали для В. Грабовецького містом його юності. Тут він вчителював, а згодом й очолював Винниківську середню школу робітничої молоді. Молодий вчитель став ініціатором проведення у місті Шевченківських вечорів. У пізніший період питання шевченкіани в Галичині, у т. ч. у м. Винниках, він висвітлить у своїх

творах.

Наукова діяльність В. Грабовецького розпочалася у 1953 р., коли він зайняв посаду наукового співробітника в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові. Науковим керівником молодого науковця став професор Іван Крип'якевич. Не дивлячись на те, що Інститут повинен був відігравати роль ідеологічної структури, в його стінах продовжував жити дух Наукового товариства ім. Шевченка та Михайла Грушевського, а значна частина дослідників займалася проблематикою історії України давнього та ранньомодерного часу. Саме І. Крип'якевич визначив наукові зацікавлення та пріоритети В. Грабовецького на майбутні десятиліття. Якщо в 1950-і рр. Іван Петрович Крип'якевич займався вивченням історії краю середини XVII ст. і Хмельниччини, то його учні досліджували регіональні проблеми історії того часу. Зокрема, В. Грабовецький почав досліджувати події Хмельниччини на території Галичини, доповнюючи регіональну історію подіями національно-визвольної війни.

Інститут суспільних наук у 1950-х – 1960-х рр. дуже тісно співпрацював із Львівським державним університетом імені Івана Франка. Не дивлячись на консерватизм та ідеологічну заангажованість значної частини професури, та й, зрештою, й студентів, університет відображав нові віяння у суспільстві викликані «хрущовською відлигою», поверненням із радянських сталінських таборів частини діячів національно-визвольного руху, депортованих у Сибір, Казахстан, Північ Росії та Далекий Схід українських селян.

Львівський університет кінця 1950-х – початку 1960-х рр. вирізнявся також діяльністю демократичного ректора Євгена Лазаренка, за підручниками якого з геології навчалися в усьому СРСР. На цей період припадає і навчання студента Дмитра Павличка, збірка якого, опублікована в 1959 р. під красномовною назвою «Правда кличе», викликала шквал критики компартійних керівників, серед яких був й історик Юрій Кондуфор. За «ідейні хиби» критикували і ректора Є. Лазаренка і студента

Д. Павличка. У той же час влада заgravала із львівським університетським середовищем – 1961 року, в день 300-річчя університету, львівську вищу школу було відзначено орденом В. Леніна, що вирізняло університет серед інших вишів СРСР. Ректором тоді був Євген Лазаренко, а секретарем парткому – історик Петро Челак.

*В. Грабовецький на програмі Львівського телебачення.
Світлина початку 1960-х рр.*

Громадське життя тогочасного м. Львова було пов'язано з діяльністю Клубу творчої молоді. У рамках його діяльності до Львова в різний час приїжджали Іван Драч, Іван Дзюба, Микола Вінграновський та ін.

Особливе поживання не тільки в міських, а й у сільських середовищах краю відбулося у зв'язку з роботою молодого львівського телебачення. Налагодженню телепрограм сприяла телевежа, що була встановлена на Високому Замку, і з 1957 р., якраз на початку наукової діяльності В. Грабовецького у Львові, розпочалися постійні телеефіри. Налагодженню телепередач сприяла суцільна електрифікація західних областей УРСР (завершилася до 1966 р.), випуск у Львові вітчизняних телевізорів «Огоньок», «Електрон-1», «Електрон-2» та ін.

Особливо популярними на місцевому телебаченні в 1960-х рр. стали програми «Львівські вечорниці», які організовував редактор Василь Глинчак. Програми «Львівських вечорниць» вів і В. Грабовецький. Його виступи вирізнялися тим, що він міг декламувати вірші та співати народні пісні, знав багато історичних легенд та приповідок, уміло тримався на аудиторії.

Дедалі більш «національним» у роки хрущовської «відлиги»

поступово ставав й Інститут суспільних наук АН УРСР, який, хоча й мав бути офіційною інституцією, фактично, за складом працівників, відображав національні віяння. Зокрема, деякі історики, які працювали в той час в Інституті, розпочинали свою кар'єру в духовних семінаріях – це стосувалося Володимира Грабовецького і Дмитра Низового. Працівник Інституту Ярослав Дашкевич тільки що повернувся із заслання, оскільки був з родини діячів національно-визвольного руху, батько якого – Роман Дашкевич – очільник Українського січового стрілецтва, а мати – Олена Дашкевич – брала участь у січових формуваннях періоду Першої світової війни, перебувала в російському полоні, займалася національно-просвітницькою діяльністю в міжвоєнній Польщі та в роки Другої світової війни. Аналогічна доля спіткала й інших представників національного руху, чії родини знаходилися у вирі визвольних змагань.

*В. Грабовецький розповідає про Олексу Довбуша на телепрограмі у м. Львові.
Світлина початку 1960-х рр.*

Особливий вплив на В. Грабовецького мав його вчитель Іван Петрович Крип'якевич, який не лише формально був його науковим керівником, а й визначав наукові пріоритети молодого вченого. Школа І. Крип'якевича була пов'язана з вивченням історичного минулого Львова і Галицько-Волинського князівства, Галичини та національно-визвольних процесів у краї, історії Хмельниччини, українського війська на всіх його етапах розвитку та ін. Особливе місце в творчості І. Крип'якевича займала історія України, видання якої були здійснені упродовж першої половини ХХ ст. і вирізнялися призначеністю для різної читацької аудиторії: як для дітей молодшого віку і гімназистів, головним чином Української

академічної гімназії, так і для дорослих. Переважне число українських синтетичних видань І. Крип'якевича було здійснено в 1920-х – 1930-х рр.

В. Грабовецький із своїм давнім приятелем та співавтором пам'ятника І. Франка, ректором Інституту декоративного та прикладного мистецтва Валентином Борисенком у 1965 р.

В. Грабовецький із представниками української інтелігенції у м. Львові у день відкриття пам'ятника І. Франка. 30 жовтня 1964 р.

В. Грабовецький із сином Івана Франка Тарасом у м. Львові під час відкриття пам'ятника І. Франкові. 30 жовтня 1964 р.

Новим явищем у публікаціях Інституту суспільних наук АН УРСР стало видання збірників «З історії західноукраїнських земель». Зокрема, в першому випуску «Збірника» 1957 р. В. Грабовецький опублікував свою статтю «Рух карпатських опришків напередодні і в роки визвольної війни 1648–1654 рр». Робота була написана на основі оригінальних джерельних комплексів-матеріалів Сяноцького, Галицького, Жидачівського, Тереховлянського гродських судів із Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Архіву давніх актів у м. Варшаві, найважливіших джерельних збірників. Автор фахово представив практично всю сучасну йому історіографію проблеми, а тематика визвольних рухів у Прикарпатті стала визначальною для історика В. Грабовецького.

Розпочавши в 1953 р. працювати в Інституті суспільних наук АН УРСР, В. Грабовецький визначався особливою працьовитістю. Його цікавили і публікації І. Крип'якевича в рамках розлогої теми «історичних проходів по Львову», проблеми історичної регіоналістики та мікроісторії. Тематика історичних досліджень вченого в середині 1950-х – 1960-х рр. нині видається досить актуальною і сучасною. Головним напрямом наукової праці для історика стали сюжети опришківського руху в карпатському регіоні та постать їх ватажка Олекси Довбуша. Наскільки відомо, історичні сюжети, пов'язані з карпатськими опришками, В. Грабовецький виносив ще з дитинства з рідної Гуцульщини. Зрештою, теми визвольних рухів – національного і соціального – на Прикарпатті стали пріоритетними для вченого на увесь час його творчості.

В. Грабовецький біля пам'ятника Б. Хмельницького у м. Києві в 1968 р.

В Інституті суспільних наук АН УРСР В. Грабовецький захистив у 1958 р. кандидатську дисертацію, а згодом – у 1968 р. – і докторську. Як і в інших учнів І. Крип'якевича, його вирізняла сумлінна праця, належне вивчення першоджерел. На початковому етапі В. Грабовецький працював в Інституті поєднуючи із вчительською роботою у м. Винниках. Багато займався краєзнавчою діяльністю, відгукуючись на кожний більш-менш вагомий ювілей чи подію з історичного минулого публікаціями в пресі. Вченого цікавили й окремі маловідомі події середньовічної історії, пов'язані з Прикарпаттям. Пригадую, як Володимир Васильович подарував мені свого часу власну монографію про повстання Мухи 1490 р. Я висловив здивування, як про таку маловідому подію можна було написати відносно об'ємне дослідження. Логіка професора була наступною: він представив історіографію проблеми, опублікував фрагменти джерел (здається, таких фрагментів було 14), описав детально сам хід подій. І таким чином повстання під проводом Мухи було належним чином представлене в українській історичній науці.

З утвердженням влади в Москві Л. Брежнєва і погромом українського дисидентського руху в 1965 р. – на початку 1970-х рр. у Львівському університеті та в Інституті суспільних наук АН УРСР, вчені якого залучалися до викладацької діяльності, відбулися суттєві зміни. Зокрема, в університеті розпочалися гоніння на доцента Олександра Карпенка, особливо значними вони стали після того, як він захистив у Харківському університеті докторську дисертацію. На факультеті кампанію проти О. Карпенка очолювала доцент кафедри історії СРСР Любов Іваненко. Як наслідок, з початку 1970-х рр.

університет залишили талановиті молоді вчені: вже згаданий О. Карпенко переїхав до м. Івано-Франківська, де почав працювати у місцевому педінституті, Микола Кравець перейшов на роботу у Вінницький педінститут, а Юрій Сливка почав працювати в Інституті суспільних наук.

У Львівському університеті компартійні власті розпочали гоніння проти студентів, у 1973 р. група молоді була виключена із студентських лав за т. зв. «український буржуазний націоналізм». Висувалися претензії і до ректора Миколи Максимовича. Політична позиція ректора певний час була міцною, оскільки і він, і його дружина Марія Кіх брали участь у радянському партизанському русі. У середовищі львівської інтелігенції розповідали про такий випадок, що один із політичних воєначальників, забувши прізвище М. Максимовича представив його як «мужа Кіх» (тобто «чоловіка Марії Кіх»). Нестабільність позиції ректора визначала часті «рейди» працівників КДБ в стіни університету. Така ситуація збереглася до середини 1980-х рр.

В. Грабовецький також планував працювати у Львівському університеті. Однак його намагання дістатися до університетської кафедри знаходили протидію, особливо з боку професора Георгія Гербільського, який пред'являв В. Грабовецькому ідеологічні застереження, мовляв, ігнорує соціальну історію – йшлося про те, що останній «не знайшов» кріпосного права і кріпосних селян у гуцульських районах. Мабуть, була й неприкрита заздрість до творчості В. Грабовецького з боку Г. Гербільського: Твори молодого доктора про селянство, про опришківський рух, про народного месника Олексу Довбуша були написані барвистою мовою, читалися з інтересом, знаходили підтримку серед місцевої публіки, тоді як офіційні видання, які стосувалися селянської тематики, були безбарвними і нудними для читання, довгий час залишалися на полицях неторканими.

У середині 1970-х рр. розпочинається новий період діяльності Володимира Грабовецького пов'язаний з м. Івано-Франківськом, що є предметом окремого дослідження.

Із серії родинних світлин

В. Грабовецький з дружиною Іванною, дочкою Оксаною і тещею Марією Яківною у м. Винниках, 1954 р.

Із сином Богданом у 1961 р.

З сином Богданом на новорічній ялинці в Інституті суспільних наук АН УРСР у м. Львові в 1960 р.

В. Грабовецький із дружиною Іванною, дочкою Оксаною та сином Богданом у м. Львові. 1968 р.

Из сином Богданом 1972 р.

ПАМ'ЯТНООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО НА ПРИКАРПАТТІ

Перед тим, як висвітлили пам'ятноохоронну діяльність Володимира Грабовецького та значимість її, коротко охарактеризуємо стан охорони і популяризації пам'яток історії і культури на Прикарпатті в 70–80 роках минулого століття. На той час очолювали Товариство охорони пам'яток історії та культури, засноване в 1966 р., заступники голови Івано-Франківського облвиконкому на громадських засадах (відповідно, в різний час Ганна Ворожун, Ольга Панюк, Галина Лихачова та ін.). Метою Товариства офіційно було вивчення, реставрація, збереження та популяризація пам'яток історії і культури, а також контроль за додержанням законодавства про їх охорону та використання.

На практиці безпосередньо діяльністю Товариства займалися пенсіонери – колишні відповідальні компартійні працівники або старші військові офіцери у відставці, які були далекі від розуміння завдань охорони пам'яток історії і культури, не знали історії краю. Вони сліпо виконували вказівки партійних і радянських органів, які зводилися не до охорони і популяризації пам'яток минулого, а до пропаганди комуністичних постулатів, особливо на військову тематику, зокрема про так звану Велику Вітчизняну війну, тоді як інші історичні події минулого, їх пам'ятки найчастіше ігнорувалися. Лише коли недовгий час в керівних органах Товариства працювали Іван Артиш та Богдан Гаврилів (важко точно пригадати, коли це було), ситуація трохи почала змінюватися. Вони старалися поживити роботу з охорони пам'яток історії і культури, але їх було невдовзі знято із займаних посад і відсторонено від активної діяльності. На чолі Товариства знову поставлено пенсіонерів – колишніх компартійних і військових функціонерів.

Щодо коштів Товариства, то грошові прибутки організації поступали від індивідуальних членських внесків та колективних внесків підприємств і організацій, що збиралися за вказівкою «зверху». Первинні організації Товариства були обов'язковими в адміністративних та гуманітарних установах. Велика кількість індивідуальних і колективних членів давала значні прибутки цій

організації. На які потреби вони використовувалися? Перш за все, на роздутій апарат, лекційну пропаганду, де переважно оплачували лекції ідеологічного компартійного характеру, переважно на військовому тематику, де виступали як окремі лектори, так і учасники війни, досить часто організовувалися різноманітні автопробіги, агітпоїзди і т. п. На них залучалося, як правило, по кілька десятків осіб. Зібрані з використання адміністративних важелів впливу кошти витрачалися на дольову участь у будівництві та паспортизації пам'ятників солдатам і офіцерам Червоної армії, які загинули на території області.

Водночас Товариство приймало дольову участь у реставрації Скиту Манявського – колишнього православного монастиря на Прикарпатті, як протиставлення Греко-католицькій церкві в період утвердження войовничого атеїзму. У відреставрованих приміщеннях Скиту було відкрито Історико-архітектурний музей с. Маняви на Богородчанщині, завдання якого було виступати проти уніатської церкви, здійснювати атеїстичну пропаганду серед населення. Частина грошей витрачалася на випуск друкованої продукції: брошур, плакатів, буклетів відповідного ідеологічного спрямування.

Івано-Франківську міську організацію Товариства, наскільки пам'ятаю, довгий час очолював заступник голови Івано-Франківського міськвиконкому майор запасу Григорій Боднар. Серед основних напрямів його діяльності були наступні:

- збір членських внесків та перечислення їх обласній організації Товариства;

- лекційна пропаганда переважно на військову тематику – про початок війни на Прикарпатті, діяльність так званих «підпільних антифашистських організацій» на місцевому рівні, яких було вдумано близько десяти (підпільний обком компартії, Заболотівська, Солотвинська, Зеленська, Чорнославська, Калуська та ін.). У лекціях розповідалося про бої на території області за її визволення від німецько-фашистських загарбників під «мудрим керівництвом» Компартії;

- виявлення учасників «визволення» міста шляхом організованої за участю Товариства переписки;

- вибіркові прохання від учасників війни, іменами яких Товариство рекомендувало називати вулиці міста. За нашими підрахунками, майже третину вулиць обласного центру отримали

імена учасників війни і тогочасного комуністичного руху (вул. П. Дадугіна, К. Матросової, С. Пазова, Гаркуші, Серикова і т. д), частина з них не тільки не воювали в м. Івано-Франківську, але й не були тут під час війни;

- з ініціативи Г. Боднара на початку названих вулиць встановлювалися чавунні таблиці («дошки», пам'ятні знаки) з анотаціями про цих людей. Це обходилося Товариству у значну суму, виділялися кошти на підтримку їх у належному вигляді;

- друкована продукція, що всіляко прославляла здобутки Комуністичної партії і радянської влади в краї.

Щоправда, в місті була невелика група учасників Товариства, що рекомендувала називати окремі вулиці іменами колишніх членів Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), в т. ч. неукраїнців Азріеля Шіндлера, Норберта Гавскнехта, Рози Паєр та ін., як правило, тих, хто не мав жодного відношення до націонал-комунізму, але подібні пропозиції з обуренням відкидалися ветеранами війни. Згадую це на основі власних спогадів, більш чітка інформація стерлася з пам'яті з часом, а відповідних записів я, на жаль, не вів.

Такий напрям діяльності Товариства застав Володимир Грабовецький в Івано-Франківській області. Він переїхав до м. Івано-Франківська в грудні 1975 р. як професор, доктор історичних наук, відомий в Україні науковець. Його запросили викладачем історії України в місцевий педагогічний інститут ім. В. Стефаника. До тепер тут доктора історичних наук, що безпосередньо займався вивченням історії України, ще не було. Тому-то Володимир Грабовецький відразу здобув авторитет як в інституті, так і серед громадськості міста й області. Разом із Михайлом Фіголем і Петром Арсеничем він поступово почав змінювати напрям пам'яткоохоронної діяльності Товариства охорони пам'яток історії і культури в області.

М. Фіголь, будучи уродженцем с. Крилоса, збирав і старався популяризувати все, що стосувалося історії й культури Давнього Галича та пам'яток мистецтва краю. П. Арсенич багато працював у архівах і збирав польові матеріали про видатних істориків, діячів науки й культури, активних краєзнавців, уродженців Івано-Франківщини. Але оскільки серед них було багато репресованих, про що заборонялося в той час згадувати, то він вказував 1937–1938 рр. як роки їх смерті. Цим самим читач чи слухач, якому довелося бути свідком тих подій, міг здогадатися про сумну долю цих діячів.

В. Грабовецький і в навчальному процесі на історичному факультеті, і у громадській діяльності, зокрема в Товаристві охорони пам'яток історії й культури, звертав увагу на сторінки історії нашого краю в загальноукраїнському контексті. Завдяки його авторитету серед українських науковців це вдавалося зробити. У педінституті з приходом В. Грабовецького кардинально змінився напрям викладання історії України. До цього знання студентів-істориків з пам'яткознавства і краєзнавства були досить обмежені. Був час, коли курс історії України взагалі навіть не читався, в інші роки викладачі читали історію України російською мовою. На початку 1970-х рр. автор цих рядків під час проведення практичного заняття на п'ятому курсі запитав студентів-одногогрупників, що вони знають про «Покутську трійцю». Проте ніхто з студентів не зміг щось сказати, а студент Пожоджук відверто заявив, що про письменників «Покутської трійці» він не те, що не знає, але й знати не хоче. До речі, він отримав диплом з відзнакою. В. Грабовецький на першому курсі навчання істориків традиційно розпочинав із відвідування ними краєзнавчого музею, де вони на спеціальному занятті ознайомлювалися з історією і пам'ятниками краю, про відомих уродженців Прикарпаття.

Наступним кроком з формування світогляду молодих істориків було те, що В. Грабовецький націлював на вивчення історії рідного краю – села, міста, району, виявлення невідомих до цього пам'яток. Він підкреслював, що цій проблемі надавали увагу корифеї української історіографії Михайло Грушевський (він вважався «буржуазним істориком», під заборонаю), його учень Іван Крип'якевич та ін. Починаючи з першого курсу навчання він вимагав від студентів збирати на місцях все з історії, етнографії, археології й топоніміки свого населеного пункту. На основі цих польових досліджень спонукав писати курсові й дипломні роботи. Кращі з них В. Грабовецький редагував і рекомендував видавати окремими брошурами, путівниками, навіть монографіями. Як наслідок, в області значно пожвавилася видавнича діяльність з вивчення історії міст і сіл нашого краю, яких зараз нараховується, на нашу думку, близько чотирьох сотень. Немало з них вийшло з передмовою В. Грабовецького.

І тут він став прикладом для інших авторів. Вчений написав історії Печеніжина, Коломиї, Грабівців, Іванківців, Долини та низки

інших населених пунктів краю, починаючи ще з радянських часів, а особливо після проголошення незалежності України в 1991 р. Значну увагу приділяв релігійній тематиці, зокрема опублікував книжку з історії греко-католицької катедри Святого Христового Воскресіння м. Івано-Франківська. В. Грабовецький консультував краєзнавців, які працювали над вивченням місцевої проблематики.

Окремим напрямом діяльності В.Грабовецького стала популяризація історичних пам'яток через виставки. Лише в Івано-Франківському краєзнавчому музеї, де мені тривалий час пощастило працювати, він організував щонайменше чотири виставки, зокрема про опришківський рух на Прикарпатті. Досліджуючи історію опришківства, він зібрав велику кількість документів з цієї тематики, що дало можливість відкрити Музей Олекси Довбуша на громадських засадах у його рідному смт Печеніжині та пізніше, в незалежній Україні, в перші роки після розпаду компартійного режиму, в м. Івано-Франківську, що став державним. Такі музеї значно популяризували ім'я легендарного героя та його побратимів не лише в Україні, але й у інших країнах через туризм.

Заслугою В. Грабовецького стало написання і публікація серії книг з історії Прикарпаття, ілюстрованих історій рідного краю. Починаючи з 80-х рр. минулого століття, він з метою популяризації історичного минулого рідного Прикарпаття регулярно проводив теле- і радіопередачі заданої тематики, які користувалися великим успіхом серед глядачів області через доступний стиль викладу матеріалу. Завдяки В. Грабовецькому була взята на облік і тим самим збереглася єдина в області школа-дяківка у Печеніжині.

В. Грабовецький постійно наголошував, що є учнем І. Крип'якевича, який підказав йому, молодому дослідникові, дисертаційну тему про опришківський рух на Прикарпатті та порадив збирати все про Олексу Довбуша – легендарного народного ватажка. Ці теми стали предметом вивчення та популяризації опришківства протягом усього життя Володимира Васильовича. Збираючи польовий матеріал, він ґрунтовно опрацьовував місцеві архіви, доповнював їх польовим матеріалом, обійшовши більшість населених пунктів Прикарпаття. Це дало можливість значно поповнити історію опришківського руху та зібрати етнографічний фольклорний та топонімний матеріал про народних месників. Вони публікувалися майже постійно, доки жив вчений.

У подяку видатному історикові, своєму вчителю В. Грабовецький за власні кошти через Івано-Франківське обласне Товариство охорони пам'яток історії і культури заснував премію І. Крип'якевича, яку Товариство щороку присуджувало кращим пам'яткознавцям області. На жаль, у зв'язку з смертю В. Грабовецького вона більше не присуджується.

З переїздом вченого до Івано-Франківська в 1975 р. його постійно обирали членом президії Товариства, що дало йому можливість втілювати свої ідеї пам'яткознавства в життя. Перш за все, вчений постійно популяризував опришківський рух на Західній Україні через різноманітні заходи, в яких мені неодноразово довелося брати участь. Так, через кожні п'ять років відзначалися ювілеї О. Довбуша від дня його народження та смерті. Завдяки старанням та настирливості В. Грабовецького у Печеніжині був побудований пам'ятник народному меснику. В Івано-Франківську на ратуші вдалося відкрити меморіальну дошку послідовника О. Довбуша – Василя Баюрака, на площі біля якої його стратили. Досліджені й позначені місця, де були виставлені частини Довбушевого тіла після його смерті. За сприянням професора випускалися пам'ятні медалі на згадку про О. Довбуша. В. Грабовецький опублікував пісні про О. Довбуша, а улюбленою народною піснею вченого була «Ой по-під гай зелененький», що може засвідчити будь-хто, кому пощастило ближче спілкуватися з Володимиром Васильовичем.

В. Грабовецький брав активну участь в інших заходах Товариства охорони пам'яток історії і культури, а до його думки і порад на засіданнях президії прислуховувалися, що було значимо в популяризації національних пам'яток у 1970–1980-х рр., в період масового зросійщення в умовах брежнєвського «застою». Цим самим він спокійно, здавалося б, непомітно відстоював інтереси захисту національних надбань краю та України.

В. Грабовецький неодноразово консультував митців, літераторів, фольклористів, етнографів про опришків та їх ватажка О. Довбуша, а знав він про них майже все. Ще у м. Львові в 1959 р. він був консультантом кінофільму «Олекса Довбуш». Особливо часто до нього зверталися за порадою художники, бо в той час серед митців було популярна тематика опришківства. А до кого звертатися за порадою, як не до В. Грабовецького. За надання консультації він просив автора подарувати щось з робіт цієї тематики. Тому в його

домашній колекції знаходилося немало замальовок, ескізів, картин з тематики опришківства і Довбушіани. Вони стали експонатами обидвох музеїв, присвячених опришківській тематиці. Щодо тодішньої компартійної влади, то вона, як правило, не заперечувала митцям працювати над цією тематикою, бо вважала опришківство виявом класової боротьби трудящих мас проти експлуататорів.

Таким чином, вчений-історик, краєзнавець, етнограф В. Грабовецький був одним із тих, кому вдалося змінити напрям пам'яткоохоронної діяльності в бік вивчення і популяризації минулого Прикарпаття, що було особливо важливим у радянські часи. Він зробив вагомий внесок у діяльність Товариства, що потребує окремого більш ґрунтовного дослідження.

Володимир ПРИШЛЯК **ІСТОРИЧНА ДОВБУШАНА: АРХІВНА ЕВРИСТИКА ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО**

Пошук і виявлення нових архівних матеріалів – необхідна запорука кожної якісної історичної студії. Без архівної евристики неможливо уявити історичної науки загалом. Довголітній викладач Івано-Франківського державного педагогічного інституту, а за часів відновлення незалежної України – Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – професор Володимир Грабовецький (1925–2015 рр.) – учень Івана Крип'якевича, упродовж усього свого довгого наукового життя спеціально студіював історію народно-визвольних рухів XV–XVIII ст. в українських землях. В українську історіографію особливий внесок передовсім зробила історична Довбушіана, присвячена його землякові з коломийського смт Печеніжина, легендарному провідникові карпатського опришківства, народному месникові Олексі Довбушу (1700–1745 рр.).

У рідному краю про Олексу Довбуша від покоління до покоління, з уст в уста передавалася і зберігалася величезна кількість легенд, народних переказів, оповідань, пісень та балад. «Вже тоді, в 1940-х роках, зародилася в мене думка, що багатюща народна творчість про Довбуша – не випадкова, мусив бути справжній народний герой, який своїми грізними антифеодальними походами

став широковідомий в історії, через що народна пам'ять зберегла його ім'я у віках. [...] Розв'язанню цієї таємниці мені довелося присвятити понад 45 років наукових пошуків. Я чітко розумів, щоб вивести Олексу Довбуша і в історії на такий же рівень, на якому він перебуває в усній народній творчості, треба шукати в архівах, рукописних відділах наукових бібліотек, виявляти історичні матеріали й на їх основі глибоко і всебічно вивчати історичну постать видатного месника», – писав 1995 р. у своїх спогадах В. Грабовецький [10, с. 7].

Легендарна постать та його доба давно заслуговували на окреме науково-документальне висвітлення. В. Грабовецький як досвідчений дослідник історичної тематики, намагався не відступати від свідчень джерел за усталено-фундаментальним принципом «*Ad fontes*» / «До джерел» засновника документальної історичної школи – київського професора Володимира Антоновича, який у другій половині 80-х – першій половині 90-х рр. ХІХ ст. уміло виплекав талант молодого Михайла Грушевського. Палеографічні здібності В. Грабовецького проявилися в умінні знаходити, чи радше виявляти та відчитувати актові джерела, зокрема, гродські та земські книги.

Поштовх до архівної евристики матеріалів про Олексу Довбуша молодого історика-початківця подав його учитель і перший науковий керівник Іван Крип'якевич: «Шукайте документи, виведіть Довбуша за межі фольклору. Отоді буде Ваша заслуга як історика» [10, с. 3]. З цього приводу І. Крип'якевич не раз, можливо, трохи повчально, але слушно зауважував: «Добре зібрати джерела, але треба уміти їх використати, не бути їх слугою, необхідно, і то дуже важливо, вміти їх інтерпретувати, синтетично узагальнити, щоб робота мала чіткий проблемний характер, тоді буде досягнута мета того чи іншого дослідження» [9, с. 47].

Окремі й дуже розкидані по різних виданнях археографічні публікації, які згадували або побіжно висвітлювали опришківський рух, В. Грабовецький знайшов у своїх попередників – дослідників другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Польський історик, архівіст, письменник, директор бібліотеки імені Оссолінських у м. Львові Август Бельовський (1806–1876) опрацював судові чи так звані «чорні» книги м. Станиславова за 1703–1751 рр., в яких уперше виявив, відчитав і прокоментував у 1857 р. протоколи, що склалися під час слідства над спійманими опришками-побратимами Олекси

Довбуша у Станиславівській фортеці у 1741–1744 рр.

На основі цих же протоколів на сторінках львівської газети «Діло» за 1882 р. відомий галицький історик Юліян Целевич (1843–1892) надрукував статтю «Про Олексу Довбушука і його попередників і наступників». Окрім того, Ю. Целевич виявив в архівах нові документи про О. Довбуша, його попередників і наступників, та опублікував ще кілька статей про опришків: «Про Олексу Довбуша» (1882), «Ще дещо про Олексу Довбушука і його наставників» (1888), «Дальші вісті про опришків» (1890), «Послідні історичні вісті про опришків» (1891). У 1897 р. редакція «Руської історичної бібліотеки» в НТШ, подаючи серію «Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII віці», зібрала всі попередні опубліковані статті про опришків Ю. Целевича в окремий XIX-й том і видала їх під загальною назвою «Опришки» [44–45; 18, с. 8].

На хвилі хрущовської «відлиги» у № 3 за 1957 р. нового започаткованого академічного видання – «Українського історичного журналу» – з'явилася джерелознавча замітка В. Грабовецького, в якій автор проаналізував нововиявлені актові документи, що обґрунтовували обставини загибелі О. Довбуша в с. Космачі 24 серпня 1745 р. Легенди і перекази оповідають, що О. Довбуш зі своїми бойовими побратимами прибув у гірське село Космач на Покутті, де загинув від зрадницького пострілу Стефана Дзвінчука. Місце смерті та прізвище вбивці в народних переказах передано загалом достовірно, проте час цих подій, причина приходу О. Довбуша до с. Космача і точне описання його загибелі можуть розкрити лише архівні джерела.

Перший документ, який виявив В. Грабовецький, – це судовий протокол зізнання вбивці, яке той за наказом великого коронного гетьмана у 1735–1751 рр., київського воєводи, старости галицького, коломийського, червоногородського і снятинського Йосифа з Потока, Потоцького (пол. *Józef Potocki*), що був грабля «на Станиславові, Бродах, князівстві Збараському і Немирові», дав 27 серпня 1745 р. перед станиславівським міським судом. Із цього зізнання довідуємось, що О. Довбуш увечері 23 серпня 1745 р. прибув у с. Космач до хати С. Дзвінчука не з особистого почуття і любові до його жінки, як це романтично зобразив народ у своїх піснях і переказах, а для помсти С. Дзвінчукові, який скривдив батьків його першої дружини і готував убивство самого О. Довбуша. На порозі

хати О. Довбуш був поранений. Ранком 24 серпня 1745 р. О. Довбуша знайшли за селом ледве живим, того ж ранку він помер. Його тіло поклали на віз і показували селянам, потім відвезли у м. Коломию до міської ратуші [3, № 1351/II; 44, с. 178–180; 28, с. 96–97].

Другий документ – це зізнання соратника О. Довбуша Василя Баюрака. Через дев'ять років після смерті О. Довбуша В. Баюрак майже повторив розповідь С. Дзвінчука. В. Баюрак розповів, що ввечері 23 серпня 1745 р. опришки прийшли до хати С. Дзвінчука, де було поранено їх ватажка; опришки відступили до лісу, залишивши в кущах по дорозі тяжко пораненого О. Довбуша і забравши з собою його зброю. З цих двох судових протоколів невідомо, куди поранено О. Довбуша, куди відходили опришки від хати С. Дзвінчука, як розгорталася подія ранком 24 серпня, що зробила шляхта з тілом Олекси Довбуша. [44, с. 200–244; 28, с. 97].

Досліджуючи історію опришківського руху, В. Грабовецький виявив у рукописних фондах Львівської бібліотеки Академії наук УРСР (нині – відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника) новий матеріал про смерть О. Довбуша. У 30–40-х роках XVIII ст., коли діяв О. Довбуш, маєтками Яблунівського ключа, куди входило м. Яблунів та навколишні гірські села у Коломийському повіті Галицької землі Руського воєводства, володів на правах оренди коронний інстигатор (прокурор, публічний обвинувач) і варшавський каштелян Павло Беное. Один із управителів його маєтків Ян Колендовський 7 вересня 1745 р. в листі з м. Яблунів до власника маєтку детально описав обставини загибелі О. Довбуша. У цьому листі повніше висвітлюється поранення, останні години життя і смерть народного героя. На сторінках «Українського історичного журналу» В. Грабовецький вперше подав текст донесення овруцького стольника Яна Колендовського:

«Ясновельможний милостивий добродію, писано дня 26 серпня з повідомленням про смерть Добошука, якого вбив у Космачі на ім'я Стефан Дзвінчук, до якого-то Дзвінчука добивався до хати; спочатку дрючком виважував двері, а далі підпер їх плечем, і коли вони трохи відхилилися, тоді Дзвінчук вистрілив у його руку. Після цього поранений Добошук, як тільки відбіг від хати з десять кроків, то упав, і кров почала з нього ллятися. З ним було тільки двоє товаришів [опришки Василь Баюрак і Павло Орфенюк. – В. П.], але ці втекли від

нього. Схопившись, він біг за ними через город аж до лісу і на віддалі чотирьох пострілів з лука засів. Ніч була темна і тому громада боялася йти за ним. Лише на другий день орендар зібрав громаду і пішли слідом до лісу, де знайшли його там ледве живого в куцах. При ньому не знайшли жодної зброї, ніяких прикрас, тільки патронташ на ньому з бляхою і позолочену караваку [розп'яття. – *В. П.*], ладанку, два медальйони та плящинку з миром і в коробці проскурка, кусочок срібла, дві срібні голки і вирізьблений спаський [з давнього княжого монастиря у с. Спас біля Старого Самбора. – *В. П.*] руський хрест, дев'ять зерен пшениці у вузлику і пір'я різних птахів. Те все держав у шкіряній калитці. Все це космацький піп з орендарем як забрали, занесли до церкви і вложили хрест в цимборію (ківот).

Цього Добошука взяли ледве живого з-під лісу і принесли його до корчми. Там єврей перев'язав рани і напоїв його, щоб довше тримати його при житті та дещо в нього випитати. Але він вже мало говорив. Спитали його: «Де подів скарби, Олексю?». Він відповів: «У Чорногорі, а саме на Свидовій горі» [гора у пасмі Чорногори. – *В. П.*]. Тільки мене про це повідомила громада, я в тій же хвилині прибув до Космача, але вже його не застав живого. Тоді поклали його на віз, повезли у Станиславів до ясновельможного пана гетьмана і так привезли його до Коломиї. Пан ловчий, який був тоді в Заболотіві, довідавшись про вбивство того ж Добошука, писав до мене, щоб те тіло залишилось в Коломиї, поки прийде розпорядження ясновельможного пана гетьмана, щоби був четвертований. [Довбуша] четвертовано на дванадцять чвертей і розвішано на палях в Кутах, Косові, Криворівні, Космачі, на Лючках, на Микуличині, в Чорнім Потоці, Зеленій, Вербіжі, Коломиї і у Виткові [Биткові. – *В. П.*].

Якийсь пан Васильковський, писар ясновельможної милості, викравши від нас в Коломиї того ж Дзвінчука, направив його до ясновельможного пана гетьмана, вихваляючись, що це за його старанням той Дзвінчук убив Добоша. А це в дійсності так не було, бо пан Васильковський не був у Космачі, тільки по дорозі зустрів нас і звідси, взявши цього Дзвінчука, привів його до її милості княжни [йдеться про Теофілію Яблонівську. – *В. П.*]. Цього Дзвінчука ще й досі немає.

Пан війський [службово-посадова особа в Речі Посполитій, яка дбала про шляхетські родини тих, які пішли на війну; про замок та укріплення. У даному випадку: комендант Богородчанської фортеці

войський Романовський. – В. П.], довідавшись про вбивство Добоша, прислав до мене свою людину, що я розвідав серед громади про речі, забрані із скарбниці в Богородчанах [у 1744 р. О. Довбуш на чолі свого загону здійснив напад на Богородчанський замок. – В. П.]. Я ці речі, які перед цим забрав піп до церкви, показав цьому ж панові Жураковському. Він ствердив, що ця пасийка, або каравака, ладанка небіжчика, кусочки срібла є власністю пана Романовського.

Те все віддав я в руки цього ж пана Жураковського. Але пан Романовський пише, що нібито товариство цього Добоша призналось в Угорщині на допитах перед стратою, що ніби цей Добош носив діамантовий хрестик, який забрав зі скарбниці в Богородчанах.

Пан війський з цього приводу має підозріння на космацьку громаду. Після того, як Добошука було підстрелено і громада прийшла його взяти, біля нього знайшли коновку з молоком, говорячи, що їх ніхто не приносив йому, і він сам не міг приготувати задалегідь, бо не знав, що на цьому місці мав загинути. Я скликав бондарів, питаючи, чия б це могла бути коновка, ніхто з них не хотів признатись. Про все це повідомляю.

Дано 7 вересня 1745 р. в Яблунові.

Ясновельможному пану добродію найнижчий слуга, підніжок, Ян Колендовський» [4, № 5/Ш, арк. 12–13; 23, № 26, арк. 131–133; 28, с. 97–98; 29, Основні документи про Олексу Довбуша, № 26, арк. 266–269, пер. з пол. В. Грабовецького].

Отже, в цьому обширному документі, текст якого наведено повністю, В. Грабовецький подав нові, дуже важливі деталі про загибель О. Довбуша. З опублікованих документів відомо, що ввечері 23 серпня О. Довбуш був поранений С. Дзвінчуком, рана в руку була дуже тяжкою, бо О. Довбуш, відійшовши кроків десять від хати, упав. Добираючись до лісу, він вибився з сил і залишився в кущах, де пролежав у тяжких передсмертних муках усю ніч. Повідомлення Я. Колендовського про те, що О. Довбуша зразу ж після поранення покинули товариші, на думку В. Грабовецького, – необґрунтоване, і його легко спростувати. По-перше, сам Я. Колендовський не був очевидцем цих подій, він лише передав те, що чув від селян. По-друге, сам вбивця свідчив: після поранення О. Довбуш сказав опришкам, «щоби забрали у нього зброю, взяли його з собою і пішли у ліс» [3, № 1351/ІІ: Судова книга м. Станіслава (1738–1751 рр.); 28, с. 98; пер. з пол. В. Грабовецького].

У листі є цікава деталь про те, що в кущах, де лежав О. Довбуш, «знайшли коновку з молоком». Очевидно, якийсь мешканець чи мешканка с. Космача, що прихильно ставився до опришків, приніс О. Довбушу молоко, щоб підтримати його сили. З листа Я. Колендовського відомо, що О. Довбуш не помер у кущах, а ранком його взяли «з-під лісу і принесли до корчми», де корчмар перев'язав його рану і дав напитися. Це корчмар зробив для того, щоб, як свідчить документ, продовжити О. Довбушу життя і допитати його. Але тут, перед корчмою, у присутності космацької громади О. Довбуш помер. Це сталося ранком 24 серпня 1745 р.

Із тексту документу дізнаємося також про жорстоке знуцання шляхти над тілом ватажка опришків. Досі з матеріалів зізнання С. Дзвінчука було відомо, що мертвого О. Довбуша поклали в коломиїській ратуші. Лист Я. Колендовського свідчить про те, що шляхта, якій не вдалося розправитися із живим О. Довбушем, вирішила поглумитися над його тілом, яке було порубано на дванадцять частин і розвішано на палях в одинадцяти селах і містах Коломиїського повіту Галицької землі Руського воєводства Речі Посполитої. Коронний гетьман Потоцький в особистому листі просив власницю Космацького маєтку княжну Теофілію Яблоновську нагородити С. Дзвінчука. Пани видали йому привілей, який звільняв вбивцю і його потомків від феодальних повинностей за те, що він «знищив та звів з цього світу Олексу Добошука, проводиря всіх неспокоїв і розрухів», «заспокоїв перед постійною небезпекою і страхом шляхту покутського краю та повернув їй бажану безпеку» [4, № 65/VI, оп. 8–9; № 93/I, арк. 35; 28, с. 98, пер. з пол. В. Грабовецького]. Проте навіть і після загибелі О. Довбуша опришківський рух не припинився. Його очолили соратники Василь Баюрак та Іван Бойчук. Рух опришків продовжувався і у першій половині ХІХ ст., про що неодноразово на основі архівних актових документів писав у своїх розвідках В. Грабовецький [7; 11; 16; 19, с. 197–207; 20; 23].

Найцікавіші розвідки В. Грабовецького передусім стосуються історії опришківського руху на Покутті, в Карпатському регіоні ранньомодерної доби. Співставний чи порівняльно-історичний аналіз опришківського руху у ХVІ–ХІХ ст. на архівних джерелах у «феодала» за спеціалізацією й завжди вірного у раз і назавжди обраній тематиці В. Грабовецького, завжди фігурували від початку

його роботи у 1953 р. над кандидатською дисертацією у Львові й до останніх публікацій в Івано-Франківську [7; 8; 11–17; 20–21; 29]. Учений намагався віднайти і виявити нові, ще невідомі, архівні джерела з опришківської тематики. Історична компаративістика та джерелознавство спонукала його типологічно порівняти опришківський рух в Українських Карпатах із гайдуцьким рухом проти османського панування на Балканах та в інших регіонах, що межували з українськими землями.

До знайомого словацького професора з Братислави Павла Гопака 24 листопада 1965 р. В. Грабовецький писав зі Львова: «Коли будеш в Бухаресті, поцікався, як там опрацьовують питання гайдуцького руху XVI–XIX ст., можливо, віднайнеш якісь книги. Побратимів Олекси Довбуша судили в Сиготі (1742–1744 рр.) і, напевно, в Сиготському архіві є судові протоколи і взагалі багато матеріалів з історії Закарпаття. Поцікався цим питанням, як буде можливість» [35, лист 42, № 1, с. 90; 36, лист 81, № 1, с. 238].

У вересневому числі популярного львівського журналу «Жовтень» (нині – «Дзвін») за 1966 р. на основі нововиявлених і опрацьованих документів з інших фондів Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові (фонд 5: Галицький гродський суд), Архіву Яблонівських з Бурштинського замку, що зберігається нині у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, та інших джерел В. Грабовецький опублікував статтю під назвою «Так виглядав Олекса Довбуш (за описом джерел)» [1–4; 32].

30 вересня 1968 р. В. Грабовецький захистив у Київському університеті докторську дисертацію про карпатське опришківство [7]. Відтак, історичний період найвищого піднесення опришківського руху під проводом О. Довбуша через призму архівних джерел, які з кожним роком добирав дослідник, стала однією з найбільш запотребуваних тем у його наукових і науково-популярних розвідках [7; 11; 24–27]. Професор всіляко і деколи навіть одержимо популяризував виявлені ним архівні джерела і часто експонував їх під час тематичних виставок [6, с. 5, іл. 1: Документи про Олексу Довбуша (фото); 42] та на сторінках ілюстрованих видань [21, с. 161–166; 23, с. 71–135].

В останньому числі журналу «Архіви України» за 1981 р. вийшла друком стаття В. Грабовецького «Нововиявлені документи до

біографії Олекси Довбуша». За архівними першоджерелами дослідник простежив, що десь наприкінці квітня 1744 р. О. Довбуш зі своїм загоном перейшов р. Дністер і 4 травня напав на маєток полковника коронного війська Костянтина Золотницького у м. Борщеві, що на Західному Поділлі. К. Золотницький був особливо жорстоким до повсталих селян і опришків. За свідченням сучасників «був той пан злий на людей і навіть кількох замучив» [5, с. 165; 15, с. 52]. У великому розпачі перестрашений полковник благав про помилування, пропонуючи за себе і свою сім'ю: дружину Софію і маленького сина великий викуп срібними грішми. Але у відповідь на це як вирок прозвучала відома фатальна фраза Олекси Довбуша: «Не по гроші [я] сюди прийшов, але по твою душу, щоб ти більше людей не мучив» [5, с. 165; 15, с. 52; 39, с. 61–62].

Згадуючи як студент тогочасні лекції 1981–1982 рр. професора В. Грабовецького, мушу із журбинкою констатувати, що вони, звичайно ж, не могли обійтися без стандартних штампів – дуже характерних для української радянської історіографії загалом. Тому відповідне формулювання тем лекцій на кшталт «Посилення феодално-кріпосницького гніту і антифеодална боротьба народних мас України в кінці XVII – першій половині XVIII ст.» (24 жовтня 1981 р.), «Піднесення антифеодалної боротьби селян на західноукраїнських землях в період посилення феодалного гніту в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.» (10 лютого 1982 р.) чи «Класова боротьба селян західноукраїнських земель у другій половині XVII – першій половині XVIII ст.» (17 лютого 1982 р.) було звичним явищем для тих часів [38–41]. Під пресом «єдино правильної» партійно-комуністичної ідеологічної машини всіх істориків XIX – початку XX ст. іменували «дворянськими» або «буржуазними», а народно-визвольні змагання, зазвичай, називали «класовою боротьбою експлуатованих мас». Але у всіх лекційних викладах професора В. Грабовецького незмінно фігурував досконалий аналіз архівних актових джерел та археографічних публікацій.

Підсумком багатолітніх археографічних пошуків дослідника карпатського опришківства стала монографія «Олекса Довбуш», видрукувана у 1994 р. видавництвом «Світ» при Львівському університеті. У додатках під назвою «Основні документи про Олексу Довбуша» В. Грабовецький помістив публікацію в оригіналах і копіях

із перекладом українською мовою 27 документів про життя і діяльність легендарного опришка. Документи взяті з чотирьох першоджерел: з актів Галицького гродського суду, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові; із судової книги м. Станиславова (з фонду Оссолінських); з архіву князів Яблонівських Бурштинського замку, що зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, а також ще публікацію п'яти документів передруковано з різних археографічних видань ХІХ ст., які стали бібліографічною рідкістю.

Підсумовуючи, В. Грабовецький принагідно зазначав, що у цьому рукописному відділі упродовж 1950–1960-х рр. йому вдалося виявити понад 50 нових документів про Олексу Довбуша. Історик здійснив переклад текстів документів на рідну мову зі старопольської та латини. Археографічне опрацювання публікації проведено відповідно до сучасних правил видання історичних документів. Кожний документ супроводжувався невеликою передмовою упорядника, яка містила дату і лаконічний виклад змісту самого документу [29, Додатки: Основні документи про Олексу Довбуша, с. 216–217].

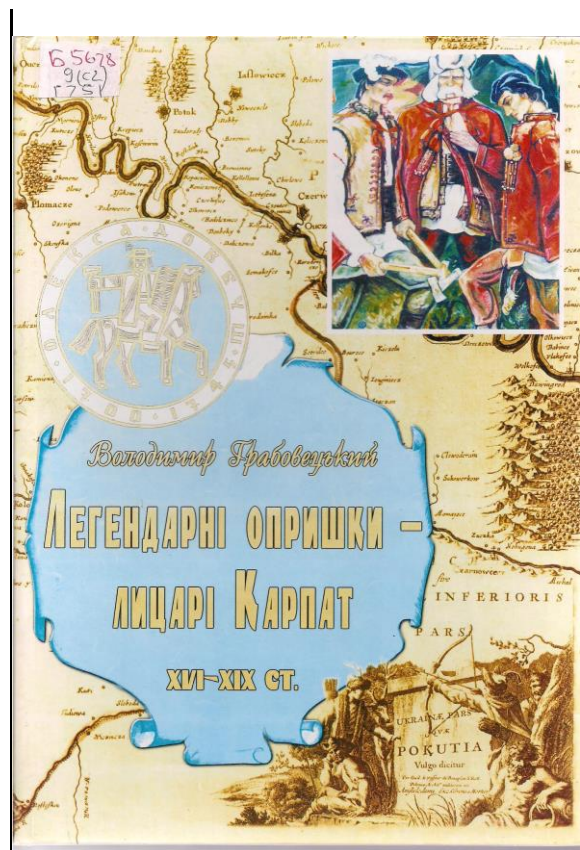
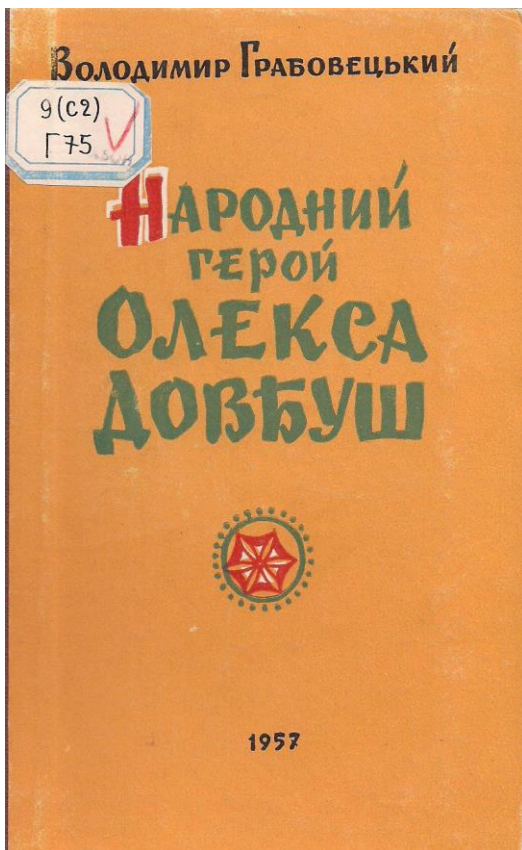
У ті минулі непрості роки запізнілої «хрущовської лібералізації» за «доби Шелеста» у 1968–1971 рр., та й у пізніші «радянські» часи, аж до відновлення незалежної України, на дослідницьку працю В. Грабовецького негативно вплинули нав'язані зверху методологічні постулати про класову боротьбу і феодальну формацію. Не потрібно забувати, однак, що класовий дискурс у дослідженні й тодішньому викладанні української історії дозволяв повернути та легалізувати певну частину «дожовтневої спадщини», хоч і у викривленому вигляді [47, с. 407].

Народно-визвольні змагання такого штибу на кшталт карпатського опришківства і такого масштабного, у своєму розмаху, гайдамацького руху на Правобережній Україні, якими були три етапи Коліївщини 1768–1769 рр., справді мали багато суперечливих відтінків соціального розбійництва [46, с. 490]. З певною умовністю це явище можна трактувати як засіб активізації соціальної, передусім селянської мобільності. Застосування концепції «селянського бандитизму» британського історика-неомарксиста Еріка Джона Гобсбаума (1917–2012) найкраще б умовно підійшло також як до

карпатських опришків, так і щодо українського масового селянського руху в роки гайдамацької Коліївщини. «Соціальний бандитизм» як рух, що керується такими трьома імперативами, як право, свобода і справедливість, належить до «примітивних» або «архаїчних» форм соціальних хвилювань. Фольклорний образ «соціального бандита» найчастіше нагадував благородного розбійника. Таким ідеальним прикладом справедливого «робінгудства» в українському варіанті може бути провідник карпатських опришків у 1738–1745 рр. Олекса Довбуш [48].

До концепції Е. Гобсбаума впритул наблизилася у своїх працях американська історикиня Лінда Гордон (нар. 1940 р.), яка в публікаціях про козацькі війни кінця XVI ст., зокрема «Революційний бандитизм: трактування соціальної ролі українського козацтва під час перших повстань 1590–1596 рр.» (1977 р.) та «Козацькі повстання: соціальний неспокій в Україні XVI століття» (1983 р.), доповнила теорію «соціального бандитизму» [50; 49].

Таким чином, науковий інтерес українського історика, професора В. Грабовецького до опришківського руху – цілком виправданий і зрозумілий. Він впливав безпосередньо з кола його зацікавлень, які стосувалися тематики визвольного спротиву українського селянства ранньомодерної доби. Великі праці та невеликі розвідки на цю тему були написані у стилі радянського дискурсу «класової боротьби і антифеодального опору», часто з елементами об'єктивного порівняльно-історичного аналізу опришківського і гайдамацького рухів. Тоді вони не зачіпали складної проблеми соціального розбійництва. Праці дослідника після 1991 р. відзначалися акцентом на національно-визвольному характері цих народних рухів. Загалом його студії вигідно вирізнялися серед іншої історичної літератури, бо ґрунтувалися на рідкісних і власноруч виявлених архівних джерелах.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 5: Галицький гродський суд, оп. 1, спр. 243, 247, 250.
2. ЦДАЛ України, ф. 201: Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів, оп. 1 а, спр. 7.
3. Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника), відділ рукописів, ф. 5: Оссолінських, № 1350/III: Судова книга м. Станіслава (1703–1732 pp.); 1351/II: Судова книга м. Станіслава (1738–1751 pp.).
4. ЛННБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 145: Яблонівських (Архів Бурштинського замку), № 1/IV, 2/V, 3/III, 4/III, 5/III, 7/II, 8/III, 10/IV, 11/II, 65/VI, 76/I, 93/I, 93/VI.
5. Сводная Галицко-русская летопись с 1700 до конца августа 1772 года: в 6 т. / сост. А. С. Петрушевич. Львов: Из тип. Ставропиг. Ин-та, 1887. Ч. 1. XV, 329 с.
6. Виставка творів історико-літературно-мистецької спадщини про Олексу Довбуша, присвячена 250-річчю початку антифеодального руху селян-опришків під проводом легендарного героя. З колекції доктора історичних наук, професора В. В. Грабовецького. Каталог / упоряд. В. М. Бурдуланюк. Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1988. 11 с. + 16 с. іл.
7. Грабовецкий В. В. Антифеодальная борьба карпатского опришкоства XVI–XIX вв.: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. Киев: Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко, 1968. 44 с.
8. Грабовецкий В. В. Крестьянское движение в Галицком Прикарпатье во второй половине XVII ст. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев: Ин-т истории АН УССР, 1958. 17 с.
9. Грабовецкий В. Академік Іван Крип'якевич. Зб. 2-е вид., доповн. Івано-Франківськ, 2005. 200 с.
10. Грабовецкий В. В. Пошуках Довбушевих скарбів (спогади). До 250-річчя загибелі національного героя України. Івано-Франківськ, 1995. 48 с.
11. Грабовецкий В. В. Антифеодальная борьба карпатского опришкоства XVI–XIX ст. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. 252 с.
12. Грабовецкий В. В. Архівні джерела до вивчення історії Гуцульщини доби феодалізму // Архіви України. 1977. № 3. С. 60–67.
13. Грабовецкий В. В. Джерела до вивчення антифеодального руху опришків // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1965. № 3. С. 63–68.
14. Грабовецкий В. В. Джерела з історії боротьби карпатських опришків під проводом Олекси Довбуша (До 225-річчя з дня загибелі) // Архіви України. 1970. № 4. С. 80–84.
15. Грабовецкий В. В. Нововиявлені документи до біографії Олекси Довбуша // Архіви України. 1981. № 6 (170): листопад – грудень. С. 50–53.
16. Грабовецкий В. В. Селянський рух на Прикарпатті (XVII–XVIII

ст.) / відп. ред. акад. І. П. Крип'якевич. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 212 с.

17. Грабовецький В. В. Стежками Олекси Довбуша. Путівник. Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1988. 16 с.

18. Грабовецький В. Визначний історик, етнограф і громадський діяч Юліан Целевич // Історик, етнограф, педагог. Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича. Івано-Франківськ, 1993. С. 6–10.

19. Грабовецький В. Галичина: проблеми середньовічної і нової історії. Збірник статей. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 312 с.

20. Грабовецький В. Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис. Львів: Вид-во при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1982. 151 с.

21. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Т. 2: Друга половина XVII–XVIII ст. 2-е, доповн. вид. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. 344 с.

22. Грабовецький В. Історія Печеніжина. Коломия: Світ, 1993. Ч. I. 128 с. («Світ»; ч. 28).

23. Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI–XIX ст.) в літописі та ілюстраціях. 2-е вид., доповн. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 464+20 с. кольор. вкл.

24. Грабовецький В. Лицар карпатських гір: Нові документи про Олексу Довбуша // Наука і життя. 1964. № 9. С. 45–47.

25. Грабовецький В. Маніфест Олекси Довбуша / Вікно в історію // Жовтень. 1964. № 4. С. 149–157.

26. Грабовецький В. Народний герой Олекса Довбуш. Історичний нарис. Львів: Книжко-журнальне видавництво, 1957. 152 с., 9 л., іл., 1 карт.

27. Грабовецький В. Народний герой Олекса Довбуш: З історії визвольної боротьби трудящих Західної України // Жовтень. 1956. № 12. С. 84–97.

28. Грабовецький В. Новий документ про загибель Олекси Довбуша // Український історичний журнал. 1957. № 3: листопад – грудень. С. 96–98.

29. Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700–1745). Львів: Світ, 1994. 272 с. Додатки: Основні документи про Олексу Довбуша. № 1–27. С. 216–270.

30. Грабовецький В. Олекса Довбуш в історії України // Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 250-річчю з дня загибелі Олекси Довбуша. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. С. 3–9.

31. Грабовецький В. Перекази слів Олекси Довбуша (До 225-річчя від дня загибелі народного героя) // Український історичний журнал 1970. № 8. С. 131–132.

32. Грабовецький В. Так виглядав Олекса Довбуш (за описом джерел) // Жовтень. 1966. № 9. С. 136–138.

33. Грабовецький В., Козачок М., Турянська Л. Ой, попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький. Етногенез, поширення, варіанти /

під. ред. А. Грицана. 2-е, доповн. вид. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. 96 с.

34. Компан О. С. [Рец. на кн.: В. В. Грабовецький. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст. Львів, 1966] // Український історичний журнал 1966. № 11. С. 147–149.

35. Листи В. Грабовецького до Г. Гопака // Володимир Грабовецький у спогадах і листах (До 75-річчя від дня народження) / авт. передм. і упоряд. М. М. Вегеш. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2003. Листи 41–43. № 1–2. С. 90–91.

36. Листування. II. Листування з науковцями. Листи П. Гопака до В. Грабовецького та В. Грабовецького до Гопака / упоряд. А. Королько // На вівтар історії України: Ювілейний збірник. на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького. Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. від. ЦІТ ПНУ ім. В. Стефаніка, 2008. Листи 81–90. С. 238–242.

37. Пришляк В. Антифеодальна боротьба під проводом Олекси Довбуша в історіографії // Тези доповідей обласної науково-теоретичної конференції, присвяченої 250-річчю від початку антифеодального руху селян-опришків під проводом Олекси Довбуша. Івано-Франківськ: Облдрук, 1988. С. 16–18.

38. Пришляк В. Нащадок Довбуша, учень Крип'якевича. Окрушини зі студентських споминів: 1979–1984 роки / Ювілеї // Галичина. 1998. 26 вересня. № 153. С. 7.

39. Пришляк В. Окрушини зі студентських конспектів: 1981 рік // На вівтар історії України: Ювілейний збірник. на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького. Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. від. ЦІТ ПНУ ім. В. Стефаніка, 2008. С. 47–65.

40. Пришляк В. Окрушини зі студентських споминів: 1974–1984 роки / Мемуаристика // Ювілейний збірник на пошану історика України академіка Володимира Грабовецького: До 70-річчя дня народження. Ужгород, 1998. С. 71–77.

41. Пришляк В. Окрушини зі студентських споминів: 1974–1984 роки // Володимир Грабовецький. На вівтар історії України: Спомини про незабутніх. Колеги і учні про свого побратима. Увіковічення пам'яті Олекси Довбуша / упоряд. М. М. Вегеш. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2003. С. 53–61.

42. Пришляк В. То наш Довбуш – наша слава // Вільне життя (Тернопіль). 1988. 30 липня. № 146. С. 4.

43. Савчук М. «...Ходит Добуш молоденький...». Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 44 с. +10 с. іл. (серія «Бібліотека Коломийщини»; ч. 8).

44. Целевич Ю. Опришки / Руська Історична Бібліотека. Т. XIX: Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII віці. Львів: НТШ, 1897. 295 с.

45. Целевич Ю. Чорні хлопці Карпат / упоряд. В. Семенів. Львів: Апріорі, 2020. 228 с. (серія «Галицький архів»; т. 3).

46. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-е вид., переробл. та розшир. К. : Критика, 2005. 584 с.

47. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): у 2 ч. К. : Ін-т історії України НАН України, 2014. Ч. 2. 650 с.

48. Hobsbawm E. J. Bandits. New York: Pantheon books, 1981. 181 p.

49. Gordon L. Cossack Rebellions: Social Turmoil in the Sixteenth Century Ukraine. Albany: State University of New York Press, 1983. XIV+289 p.

50. Gordon I. L. Revolutionary banditry: An interpretation of the social roles of the Ukrainian cossacks in their first rebellions, 1590–1596. New York: University Microfilms, 1977. 358 p.

Михайло КОСИЛО

ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ І КРАЄЗНАВЧИЙ РУХ НА ПРИКАРПАТТІ

Сучасні краєзнавчі дослідження Івано-Франківщини, що мають підґрунтям величезний масив знань, які здобули наші попередники, спонукають до нових пошуків. Прикарпатське краєзнавство як невід’ємний складник українського простору краєзнавчих досліджень, має давні багатовікові традиції та вагомі здобутки, що їх започаткували визначні громадсько-культурні діячі і науковці Галичини. Фундаторами прикарпатського краєзнавства були Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Славну минувшину Галицького краю возвеличили у своїх фундаментальних творах Іван Франко, Володимир Гнатюк, Антін Петрушевнч, Юліан Целевич, Ісидор Шараневич, Володимир Шухевич, Іван Крип’якевич.

У 30-х рр. ХІХ ст. центром краєзнавчої діяльності стає гурток «Руська трійця», який своєю патріотичною роботою виступав за пробудження національної свідомості українського народу. Його основні народознавчі маршрути осягнули Прикарпаття, Гуцульщину, Бойківщину та знайшли відображення в альманасі «Русалка Дністровая». В особі членів «Руської трійці» маємо справжніх національних краєзнавців, які залишили велику науково-історичну спадщину та своїх сподвижників і послідовників Григорія Ількевича, Антіна Могильницького, Йосафата Кобринського, Миколу Верещинського, Кирила Блонського, Григорія Боднара та ін. Усього дослідники діяльності «Руської трійці» встановили близько 100 її послідовників та сподвижників.

Дослідниками діяльності «Руської трійці» та своєрідними

послідовниками їх просвітницької і краєзнавчої роботи з певною долею умовності можемо назвати ряд краєзнавців другої половини ХХ – початку ХХІ ст. – В. Грабовецького, Б. Гаврилів, П. Арсенича та ін. Пошанування М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького у м. Івано-Франківську має достойну пам'ять через відкриті кімнату-музей у одному з корпусів Національного медичного університету по вул. Низовій, 3 та пам'ятника «Руській трійці» в однойменному сквері в центрі міста.

Одним із перших, хто ініціював підготовку заходів із відзначення 200-літніх ювілеїв у 2011 р. Маркіяна Шашкевича та Івана Вагилевича, був академік В. Грабовецький. Пригадується, що при особистих зустрічах Володимир Васильович наголошував на тому, щоб обласна організація Національної спілки краєзнавців України достойно вшанувала славний ювілей перших провісників національного відродження в Галичині. Тому було задумано провести того ювілейного року в м. Івано-Франківську велику наукову конференцію та побудувати пам'ятник «Руській трійці», «ідею», яку більше 20-ти років виношував Б. Гаврилів – учень академіка В. Грабовецького.

Правління нашої організації заручилося підтримкою керівництва Національної спілки краєзнавців України в особі її голови – академіка, Героя України Петра Тимофійовича Тронька – патріарха українського краєзнавства. Академік П. Тронько відразу запропонував провести чергову ХІІ Всеукраїнську наукову історико-краєзнавчу конференцію у м. Івано-Франківську, присвятивши 200-літтю просвітителів, а її темою вибрати освітянське краєзнавство, що символічно підкреслювало роль засновників «Руської трійці» як народних просвітителів, будителів національного духу галичан. Уперше в історії українського краєзнавчого руху такий представницький форум, як згадана конференція, мав відбутися на теренах Західної України. 6–7 жовтня 2011 р. 126 науковців з АР Крим, 16 областей України, міста Києва, а також з Росії і Білорусії обговорювали тему «Освітянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи».

Щодо спорудження та відкриття в 2011 р. пам'ятника «Руській трійці», то справа зайшла в глухий кут, оскільки після проведення конкурсу проектів, громадських слухань до початку конкурсу, під час його проведення та вибору місця встановлення пам'ятника,

прийняття позитивного рішення міськвиконкому з цього питання постала проблема коштів, яку міський бюджет не вирішував з огляду на суб'єктивні чинники (це тема окремого дослідження). Отже, треба було знайти реальний результативний хід вирішення фінансування пам'ятника, а фінанси, як відомо, у нас завжди у кризовій фазі.

Перше, що спало на думку – знайти спонсора чи спонсорів одразу і відпала, тому що сума понад 200 тис. гривень (а саме стільки на той час треба було знайти) для нашого бідного середнього класу була, як кажуть, непідйомною. Тому рятівною соломинкою (як потім виявилось, міцним канатом) для нас, подумалося, будуть наша спілка краєзнавців разом з іншими творчими спілками письменників, художників, журналістів. Ми оголосили акцію по збору коштів і справа вдалася, пам'ятник було відкрито й освячено 31 грудня 2013 р. Про це та інше розповідає наша книга «З історії створення пам'ятника «Руській трійці» в Івано-Франківську».

Мусимо добрим словом згадати Володимира Васильовича Грабовецького, який був ініціатором відзначення ювілею «Руської трійці» та стояв біля витоків нашої організації, започаткував свою наукову школу на Прикарпатті в середині 70-х – 80-х рр. ХХ ст. Наприкінці 80-х років минулого сторіччя відбувається справжній вибух краєзнавчих досліджень. На цей період припадає і створення на Івано-Франківщині першого громадського професійного об'єднання краєзнавців.

У поточному архіві ОО НСКУ знаходимо протокол конференції Прикарпатського краєзнавчого товариства імені І.Я. Франка від 25 березня 1991 р, де, зокрема, було схвалено статут Всеукраїнської спілки краєзнавців та утворено Івано-Франківську обласну організацію Всеукраїнської спілки краєзнавців, обрано її керівні органи. Головою – Грабовецького В.В., першим заступником – Паньківа М.І., заступником – Арсенича П.І., відповідальним секретарем – Бойко О.В. А вже 17 травня 1991 р. конференція Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців затверджує статут, який 10 липня також був зареєстрований виконавчим комітетом Івано-Франківської міської ради народних депутатів. (Реєстраційний номер рішення № 242). Його основні положення відповідали статуту Всеукраїнської спілки краєзнавців, зареєстрованому Постановою №226 від 24 серпня 1990 р. Ради міністрів Української РСР.

Організація спілки та її голова були на передньому краї боротьби за національно-культурний розвиток, відновлення історичної пам'яті українського народу. За ініціативи В. Грабовецького 17 травня 1991 р. на пленумі організації було прийнято звернення до всіх краєзнавців Прикарпаття такого змісту: «Дорогі любителі і шанувальники рідного Прикарпатського краю! Ми, учасники Пленуму Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, звертаємось до Вас всіх із гарячим зверненням: примножуйте свої зусилля, щоб наше і наступне покоління знали свій отчий світильник, свої історичні, культурні і мистецькі традиції, які залишили наші батьки, діди і прадіди. Прикарпаття – мальовничий і багатий на історичні, літературні, мистецькі, етнографічні, фольклорні традиції. Край, де протягом багатьох століть пропливали славні літописні сторінки історії та культури. Віками тут відкладалися неоцінні скарби народної творчості, архітектури, класичного розвитку досягло народне, прикладне і декоративне мистецтво, особливості етнографії в гуцульському, бойківському, покутському і опільському регіонах.

Наш прикарпатський народ стогнав століттями під гнітом багатьох іноземних імперій. Але, будучи в оковах гноблених і переслідуваних на своїй споконвічній землі, український народ не зламався, не забув священні настанови своїх предків любити рідний край, примножувати його традиції. Великий Каменяр Іван Франко учив нас знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму. І цим об'єднаним організмом стає на сьогодні новостворена Івано-Франківська обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців. [...] Ми, учасники Пленуму, звертаємося до всіх, кому не байдужий наш рідний край, вступайте в ряди обласної краєзнавчої спілки, створюйте осередки в населених пунктах Покуття, Гуцульщини, Бойківщини, Опілля, збирайте документи свого славного минулого, фольклорні, історичні, етнографічні матеріали, літературно-мистецькі пам'ятники, відновіть забуті і розриті могили своїх славних предків, не залишайте без пам'яті ні одного краєзнавчого об'єкту. Лише таким чином ми зміцнимо і збагатимо наші священні традиції в час національного і духовного відродження України».

Так емоційно і посутньо розпочиналася історія нашої ОО ВСК. Нового імпульсу пошуково-дослідницькій діяльності надало

проголошення Декларації про державний суверенітет у липні 1990 р., а пізніше – незалежності Української держави в 1991 р. У тому часі В. Грабовецький від імені Спілки, як її очільник гаряче вітав ці віколомні події, написавши відозву під назвою «Воскресла українська державність». Наголосимо на слово «воскресла», адже цим словом вчений підкреслює тяглість нашої історії державності, яка народилася у сиву давнину та була нищена, бита і вбита її ворогами московськими, польськими, литовськими та своїми захланними «правителями».

Думаємо, буде слушно передати текст цього історичного документу повністю: «Віки відрахували шість історичних віх в історії української державності. 1 грудня 1991 року вписане золотими буквами в героїчний літопис української державності. «Так» український народ в більшості своїй, понад 90% голосуючих у Всеукраїнському референдумі, одностайно підтвердив – бути незалежній Україні і цим остаточно закріпив Акт незалежності України, прийнятої 24 серпня 1991 року Верховною Радою України, та Декларацію про суверенітет, прийняту 16 липня 1990 року тим же українським народним парламентом.

Наша багатовікова і багатостраждальна Україна натерпілася багато. Її живе тіло після української княжої державності розшматували ворожі сусіди-держави Литва, Польща, Угорщина, Молдавія, а згодом – і самодержавна Росія, силою поставили на коліна. Але вона піднімалася з колін і неодноразово боролась за свою державність під Литовським пануванням (XIV–XV ст.), в час виникнення українського козацтва та створення славнозвісної Запорізької Січі, цієї демократичної християнської республіки (XV–XVI ст.), вікопомної української державності пам'ятних часів Хмельниччини (1648–1657 рр.), мученої лютим царизмом, але нескореної Гетьманщини (1658–1764 рр.) та проголошенням української соборної державності в 1918 році Четвертим універсалом Української Народної Республіки.

Але лиха доля завжди підкошувала Українську державну незалежність, її опутала лицемірними декретами новостворена більшовицька імперія, внаслідок чого була втрачена самостійність, виборена у вогні священної національно-визвольної боротьби не лише на Великій Україні, але й в західноукраїнських землях. Жорстока тоталітарна система сталінщини замучила дикими

репресіями і голодомором мільйони, мільйони українців, в першу чергу її мозок – творчу інтелігенцію, а добила нашу Україну брежнєвщина, нанісши на її зболіле тіло Чорнобильське лихоліття, невигоєну рану.

Здавалося, Україна на вічно загибас. Але милосердний Господь Бог допоміг не лише скинути кайдани більшовицько-комуністичної неволі, але домогтися державної незалежності і цим способом відчепитися від облудної федералістичної московської колісниці – центра, який висисав соки з нашого уярмленого століттями народу. Справдилися початкові слова нашого національного гімну «Ще не вмерла Україна, ні слава ні воля». Над Верховною Радою України замайорів синьо-жовтий стяг, а 1 грудня 1991 року на вічно стане вікопомною датою, коли від Дону до синіх Карпат український народ одностайно підтвердив свою Українську державність, вириваючись з пут на волю, щоб в сім'ї світових держав зайняти своє гідне місце і розцвісти в економічному і культурному відношеннях. Нелегко буде перебороти нашому волелюбному народові всі економічні труднощі, але вже на волі трудолюбність нашого люду зможе подолати всі ці перепони і заявити всьому світові, що воскресіння Української державності запанує у всій своїй величі.

Краєзнавці Прикарпаття, як і всієї України, радіють з цієї ясної зорі Першогрудневої зорі Української державності. Вони в своїй краєзнавчій роботі зможуть вільно вивчати свій край, його національні традиції, духовне життя, історію, культуру, пам'ятники минушини так багато знищених нашими ворогами, допомогти відновити могили національних героїв, підняти із забуття імена чесних і відданих борців за волю України, забутих письменників, істориків, краєзнавців. Вони, саме вони, в глуху ніч польської офензиви, комуністичної диктатури боролися, як могли і як уміли, в умовах переслідування партійно-бюрократичної системи рятували від остаточної загибелі наші святині, пам'ятки героїчного минулого, старалися всупереч жорстокої комуністичної цензури публікувати статті, книги про рідний край, його історію і національну гордість.

Хай простять нам наші діти і внуки, живучи в незалежній соборній Україні, що ми не змогли багато в цьому лихолітті зробити, але намагалися всіляко збагачувати самосвідомість закутого народу. Але настає час в своїй рідній і власній хаті, на своєму духовному полі відновити все те священне, що формує високу українську

національну самосвідомість. Господи, допоможи незалежній Україні відродити її заможне і щасливе життя народу, його героїчну історію, скарби народу – пам'ятники, культуру, демократію і традиції».

В. Грабовецький з подвоєною енергією береться до розбудови ОО ВСК. Одразу після створення обласної організації зусилля керівництва й активу спрямовується на те, щоб налагодити контакти з усіма краєзнавцями та створити реєстр дослідників, які проживають у містах і селах Прикарпаття. Розпочинається робота по створенню спочатку трьох осередків спілки – на Гуцульщині в м. Косові, Бойківщині в м. Долині, Опіллі у м. Рогатині. До середини 1990-х років такі осередки розпочинають працювати в інших районах і містах області. Так, 12 червня 1996 р. газета «Народна воля» № 44(57), орган Надвірнянської районної ради, поміщує тематичну сторінку «Отчий світильник» Надвірнянської районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців. Тут же повідомляється, що 20 березня 1996 р. у Надвірнянському домі «Просвіта» відбулася установча конференція краєзнавців, де створено районну організацію Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Головним завданням організації визначено розвиток краєзнавчого руху в органічному поєднанні всіх його державних, громадських і шкільних форм, залучення до пізнання рідного краю широких верств населення, особливо молоді. Наголошено на необхідності створення секцій історичної, пам'яткоохоронної, літературно-мистецької, фольклорно-етнографічної, географічно-природничої, туристсько-екскурсійної, юних мандрівників, лекторської групи. Окрім цих напрямів, для діяльності краєзнавців окреслено завдання щодо створення осередків у школах, на підприємствах, в установах, зокрема, в кожній школі залучати учнів до написання історії рідної школи, свого села або окремого історичного пам'ятника, чи історичної пам'ятки. Такі осередки планувалося створювати під керівництвом правління і голови В. Грабовецького в більшості міст та районів Прикарпаття. Уже в першому півріччі 1991 р. стан цієї роботи обговорювався на Пленумі правління ОО ВСК.

Значна увага голови ОО ВСК В. Грабовецького зосереджувалася на популяризації мети і завдання роботи краєзнавців через масові заходи та у засобах масової інформації – радіо, газетах, телебаченні. Зокрема, на обласному радіо відбувся виступ на тему «Спілка

краєзнавців та її завдання». Була складена тематика лекцій, інших публічних виступів з різних напрямів краєзнавства, здійснювалися колективні виїзди керівництва спілки в установи, організації міста та області.

Практично з початку заснування обласного телебачення «Галичина» в листопаді 1991 р. В. Грабовецький плідно співпрацював як провідний історик та очільник спілки з його редакцією. Було започатковано рубрику «Історія Прикарпатського краю». До цього спричинилися численні звернення вчителів, викладачів щодо подачі матеріалів з історії нашого краю від найдавніших часів до сучасності. Програма була щотижневою та спрямованою на національне і патріотичне виховання шкільної та студентської молоді.

Цій меті слугували проведені регіональні науково-теоретичні конференції, присвячені 500-річчю запорозького козацтва, 100-річчю наукового товариства імені Шевченка, 120-річчю з дня народження Богдана Лепкого, тематичного вечора до 115-річчя Гната Хоткевича, тематичних виставок «50 років УПА», «Некрополі Прикарпаття» та організація інших заходів обласною організацією Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Поряд із насиченою науково-просвітницькою, дослідницькою роботою ОО ВСКУ, очолювана В. Грабовецьким, здійснювала організаційно-структурну розбудову організації. Так, одним з розпоряджень голови для ведення практичної діяльності створювалися чотири структурні підрозділи: виконавча дирекція, туристсько-екскурсійний відділ, лекторська і видавнича групи та економічна служба.

Видатний давньогрецький вчений Арістотель влучно зауважив: «Ніщо так не виснажує людину, як тривала фізична бездіяльність». Такі плани і масштабна діяльність ОО ВСК потребували певного матеріального підґрунтя. Володимир Васильович направляє ряд звернень до керівників підприємств такого змісту: «Третій рік діє на Прикарпатті створена обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців. До її складу ввійшли провідні наукові й провідні відомі краєзнавці-аматори, які глибоко усвідомлюють ту істину, що для того, щоб по-справжньому любити свій рідний край, його треба добре знати. Знання історії та культури рідного краю звеличує людину, розширює її світогляд і водночас служить своєрідним містком, що

єднає покоління минулі з поколіннями нинішніми і прийдешніми. Основним завданням нашої спілки є всебічне дослідження історії Прикарпаття, що стане складовою частиною створення правдивої історії незалежної України. Це водночас є складовою ланкою національно-культурного відродження народу, піднесення його історичної свідомості.

У планах спілки – підготувати і видати найближчим часом десятитомні дослідження «Нариси історії Прикарпаття» (вже вийшло друком п'ять томів), «Історії міста Івано-Франківська», «Видатні діячі української науки і культури», «Національні герої України – уродженці Прикарпаття» та ін. Плануємо також вирішити питання про продовження видання краєзнавчого журналу. Для позитивного вирішення згаданих краєзнавчих робіт потрібні кошти. Тому наша добровільна громадська організація звертається до Вас з проханням надати фінансову допомогу в розгортанні її роботи по вивченню і популяризації історії рідного краю. Ваша турбота про краєзнавство – це один із шляхів оновлення України, її національного і культурного відродження».

Варто окремо наголосити на підсумках організаторської, наукової, дослідницької, пропагандистської роботи В. Грабовецького та очолюваної ним організації Всеукраїнської спілки краєзнавців у видавничій діяльності. Можемо стверджувати, що на початку 1990-х років для дослідницької діяльності краєзнавців виникли сприятливі умови. Зокрема, почав виходити щоквартальний часопис Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців «Краєзнавець Прикарпаття» (1992 р.), де під рубриками «Наші духовні цінності», «Літописці Прикарпаття», «Збережемо пам'ятки історії і культури» друкувалися результати краєзнавчих досліджень членів спілки (на жаль, в умовах гострої фінансової кризи на зорі незалежності вийшло лише два числа видання).

Велика активність дослідників рідного краю та ідеї В. Грабовецького реалізовувалися під час проведення наукових конференцій. Так, в 1995 р. розпочато проведення Прикарпатських історико-краєзнавчих наукових конференцій. У 1990-х роках такі конференції відбувалися щорічно та гуртували на пленарних і секційних засіданнях 40–50 краєзнавців, викладачів вишів, аматорів, педагогів загальноосвітніх і професійних навчальних закладів Івано-Франківщини, зокрема Прикарпатського університету імені Василя

Стефаника, Івано-Франківського краєзнавчого музею, обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. Логічним їх завершенням було видання матеріалів конференції.

Хотілося б навести один факт – упродовж 90-х років ХХ ст. під егідою Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців побачили світ близько 50 окремих видань дослідників минувшини Прикарпаття. Як підкреслювали учасники звітно-виборної конференції в 1996 р., у першій половині 1990-х років: «правління і президія обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців у звітному періоді провели роботу по вивченню рідного краю за допомогою активістів як обласного центру, так із числа подвижників з районів. У склад Спілки залучено біля 50 краєзнавців з різних установ області та районних центрів. Створено чотири осередки Спілки: в Надвірнянському, Коломийському, Долинському і Галицькому районах. Протягом звітнього періоду правління і президія провела 20 засідань президії, на яких обговорювала найбільш актуальні питання роботи».

Далі у звіті критично наголошувалося: «Тільки деякі комісії (популяризаторсько-інформативна (голова Б.М. Гаврилів), географічно-природнича (голова В.К. Сельський), туристично-екскурсійна (голова Г.О. Кулинич) проводили свою роботу. Решта комісій залишалися пасивними, не активізували своєї роботи. У звітному періоді значно активізувала свою роботу видавнича комісія, яка видала під своєю егідою понад 30 різних видань. Було організовано Історико-меморіальний музей Олекси Довбуша з нагоди 250-річчя з дня загибелі легендарного героя. Активістами спілки проведено ряд науково-теоретичних конференцій: 500-річчя повстання під проводом Мухи (1990 р.), 500-річчя виникнення українського козацтва (1992 р.), 105 і 110-річчя від дня народження академіка І. Крип'якевича, 125, 130-річчя від дня народження академіка М. Грушевського, 150-річчя від дня народження історика Ю. Целевича, 50-річчя з дня смерті митрополита Андрея Шептицького, 400-річчя з дня народження Б. Хмельницького та ін.

Члени спілки брали активну участь у ряді обласних, республіканських науково-теоретичних конференцій, виступали з лекціями на національних урочистостях. Однак в роботі спілки були

деякі прогалини. По-перше, спостерігалася велика текучість у складі керівництва спілки (відповідального секретаря, бухгалтера). Керівництво спілки не домоглось утворення більшої кількості осередків спілки у районах і містах обласного призначення. Спостерігалася слаба робота більшості комісій. Це стосується таких комісій – історичної, фольклорно-етнографічної, мовно-літературної».

Як бачимо керівництво спілки за активною участю В. Грабовецького, попри значні здобутки, досить критично оцінювало свою роботу та намагалось усунути недоліки і заповнити прогалини організаторської функції правління.

Слід наголосити на ще одному аспекті діяльності ОО ВСК – налагодженні міжнародних контактів переважно з українцями, які мешкають на теренах інших держав, а в минулому – українських етнічних землях. У документації знаходимо, зокрема, письмові свідчення таких відносин з українцями м. Перемишля (Польща). Делегація спілки та хор Будинку вчителя м. Івано-Франківська запросили дирекцію початкової школи №17 у м. Перемишлі ім. М. Шашкевича до участі в заходах, присвячених святковим датам українського календаря.

Підсумовуючи короткий виклад організаторської праці В. Грабовецького в напрямку налагодження краєзнавчої діяльності на Прикарпатті, необхідно зауважити, що перші осередки краєзнавців – обласний, районні, міські – були створені завдяки великій роботі й зусиллям його однодумців, а цими плодами ми користуємося і сьогодні. У 1989 р. за ініціативи відомого краєзнавця і вченого Михайла Паньківа було створено робочу групу і розроблено проєкт статуту краєзнавчого товариства ім. І. Франка. У період горбачовської «перебудови», лібералізації партійно-тоталітарного режиму виникли передумови для організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, статут якої було затверджено постановою уряду. Новий статут обласної організації затверджено в 1991 р. на установчих зборах 17 травня.

Отже, часом створення обласної організації є 17 травня 1991 р. На цій конференції головою обласної організації обрали професора Володимира Васильовича Грабовецького, який успішно організовував краєзнавчий рух упродовж п'яти років на початку політичної незалежності України, і до відходу у вічність був

почесним головою краєзнавчого товариства, а тисячу його публікацій, численні монографії, дослідження історії опришківського руху, історії міст Івано-Франківська, Коломиї, Калуша, Галича, сіл Івано-Франківщини, Львівщини, Черкащини, тритомне видання «Ілюстрованої історії Прикарпаття» та ін. служитимуть багатьом поколінням дослідників-краєзнавців, широкому загалові.

Насамкінець, хотілося б порушити ще один вагомий аспект втілення ідей В. Грабовецького – створення і видрук спеціального періодичного видання для оприлюднення краєзнавчих досліджень. У 1992 р. він засновує щоквартальний часопис – для висвітлення різних напрямків краєзнавства, як друкований орган Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців. Назвали його «Краєзнавець Прикарпаття». Видання, як зазначає Юрій Угорчак, «було скромне: вісім сторінок на газетному папері накладом 1 тис. примірників». Вийшло два випуски часопису.

У першому числі було опубліковано матеріали на допомогу вчителям історії, про музеї та статут Спілки краєзнавців Прикарпаття. У другому з'явилися рубрики: «Наші духовні цінності» (про колекціонерів та колекції), «Літописці Прикарпаття» (про краєзнавців області), «Збережемо пам'ятки історії та культури». Після виходу двох випусків продовжити його видання не вдалося. На те були як об'єктивні, так і суб'єктивні причини, а головне – фінансово-економічна криза початку 1990-х рр. Але краєзнавчий рух на Прикарпатті розвивався, і поставала та ж проблема – краєзнавчий друкований орган. Незалежно від цих обставин визріло рішення в керівництва обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді започаткувати власне видання для висвітлення актуальних проблем навчально-виховної, туристсько-краєзнавчої роботи серед школярів.

Збіглися в часі 2001 р. зусилля тодішнього голови обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців Богдана Гаврилів та директора обласного державного Центру краєзнавства учнівської молоді зі створення періодичного друкованого спеціалізованого видання – журналу, якому за погодженням та продовжуючи починання академіка В. Грабовецького було дано назву «Краєзнавець Прикарпаття». Редакційну колегію у складі Богдана Гаврилів, Михайла Косила, Миколи Кугутяка, Володимира Любінця, Богдана Мицкана, Михайла Паньківа, Бориса Савчука, Юрія Угорчака очолив

академік Володимир Грабовецький. Художнє оформлення журналу зробив Ярема Оленюк, знаний прикарпатський художник-графік.

У свідоцтві за № 463 серії ІФ, виданому управлінням у справах преси та інформації облдержадміністрації 17 грудня 2011 р., зафіксовано появу нового друкованого засобу масової інформації – альманаху «Краєзнавець Прикарпаття», який за цільовим призначенням є науково-методичним, з періодичністю двічі на рік, обсягом 9,3 умовного друкованого аркуша видання, засновники якого – Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді та Івано-Франківська обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців. Тематичної спрямованості журналу – краєзнавчої, туристичної, педагогічної, народознавчої, задекларованої у свідоцтві про реєстрацію, редколегія дотримується при виданні кожного його числа.

Окрім загальної тематичної спрямованості, сформовано рубрики, які традиційно присутні та які присвячуються більш конкретним напрямкам краєзнавчих досліджень. Найбільше публікацій журналу торкається історичного краєзнавства через рубрики «Дослідження давньої історії та культури Прикарпаття», «Історія визвольних змагань», «Наш край у роки Другої світової війни», «Історія міст і сіл». Літературне і мистецьке краєзнавство має постійні рубрики: «Люби і знай свій рідний край», «З історії мистецтва та культури». Є в журналі і літературна сторінка та рубрики про туристичне і географічне краєзнавство.

У перших двадцяти числах журналу, довідник про які вийшов окремим виданням у 2014 р., було опубліковано 564 статті, 254 авторів та подано ювілейні повідомлення про 262 дослідників нашого краю. До останньої земної життєвої днини Володимир Васильович жваво цікавився справами видання журналу «Краєзнавець Прикарпаття», даючи слушні поради, схвалюючи добрі починання. У певний період друкування в журналі краєзнавчих досліджень виникла ідея заснувати «Бібліотеку журналу «Краєзнавець Прикарпаття». Поштовхом стала підготовча робота до вшанування видатного теоретика і організатора краєзнавства, історика і громадського діяча Петра Тимофійовича Тронька з нагоди його 95-літнього ювілею.

Значущість особистості П. Тронька, його перебування в певний час на Івано-Франківщині, зокрема на постійній роботі від вересня

1939-го до липня 1941 р. наштотували на думку висвітлити ці сторінки життєпису Петра Тимофійовича, безпосередньо пов'язані з нашим краєм. На таку пропозицію від керівництва обласної організації Національної спілки краєзнавців України відгукнувся Дмитро Іванович Мохорук, який у дуже стислі терміни, десь за півроку, підготував рукопис художньо-краєзнавчого роману. Назву взяли від назви людини, над якою витає Божий Дух і Боже Благословення – це «Божий помазаник». Вона дуже влучно означила світлу постать П. Тронька.

Підготовка до видання і вихід у 2010 р. цієї книжки народили «Бібліотеку журналу «Краєзнавець Прикарпаття», яка сьогодні налічує серію з одинадцяти книжечок. Другим у цій серії став «Літопис краєзнавців Прикарпаття», підготовлений з нагоди 20-річчя Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Інші три книжечки, як і першу, знову було присвячено окремим особистостям – людям із цікавою долею. Одна з них розповіла про унікальний випадок в історії Другої світової війни, коли звання Героя Радянського Союзу на початку 1945 р. присвоїли Михайлові Василюшину із села Спас Рожнятівського району Станіславської області, а вручили «помилково» в 1946 р. його однополчанинові та однофамільцеві родом із села Чорний Потік Надвірнянського району тодішньої Станіславської області. Відновлення справедливості тривало з часу активних дій 22 роки, і лише у 2006 р. Указом Президента України Героя офіційно визнали Героєм України. Про перипетії цієї історії розповідається в книжечці «Михайло Василюшин – Герой України з Рожнятівщини».

Окрім згаданих видань побачили світ ще книги: «Михайло Дідишин – краєзнавець з Гуцульщини», «Острови пам'яті» (автор – В. Морозюк), «Текла кровця по Вкраїні» (автор – М. Паньків), «З історії створення музею та пам'ятника «Руській трійці» в Івано-Франківську», «Пам'ятники Кобзареві на Прикарпатті», Довідник журналу «Краєзнавець Прикарпаття», «Каменярі Прикарпаття» та два збірники Всеукраїнських наукових історико-краєзнавчих конференцій.

Таким чином, Володимир Васильович Грабовецький дав новий імпульс розвитку краєзнавчих досліджень, створив власну наукову школу Прикарпатського краєзнавства, його багатий творчий доробок служить і служитиме багатьом поколінням українців. Важливою

умовою нового осмислення історії України має бути всебічне вивчення історичної спадщини регіонів – територіальних земель української держави різних періодів. Саме це становить головний зміст краєзнавчих досліджень. Цю думку формував, обґрунтовував та упроваджував професор, доктор історичних наук, перший голова Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців. Щодо вивчення історії Прикарпаття вчений зробив неперевіршений вклад своїми книгами «Гуцульщина XIII–XIX ст. Історичний нарис», «Нариси історії Івано-Франківська», «Нариси історії Прикарпаття» (в 6-ти т.), «Ілюстрована історія Прикарпаття» (в 3-х т.) та ін. Він був одним з ініціаторів та організаторів написання історії міст і сіл Прикарпаття. Сьогодні видруковано майже 400 таких книг, майже в кожній з них є посилання на праці В. Грабовецького. Сам Володимир Васильович, за нашими підрахунками, був автором публікацій понад 200 літописів поселень, зокрема Галича, Калуша, Коломиї та багатьох ін.

Майже 50-літня краєзнавчо-пошукова діяльність професора була присвячена опришківському рухові. Ним виявлено понад 1000 одиниць матеріалів та створено історико-меморіальний музей Олексі Довбуша в м. Івано-Франківську, смт Печеніжині, відкрито пам'ятники героєві в с. Космачі, м. Яремчі, смт Печеніжині.

Фергад ТУРАНЛИ

«ВЖЕ В ЙОГО НАЗВІ ПОЧУЄШІ ГОМІН ВІКІВ»

Моє знайомство з академіком Володимиром Грабовецьким відбулося в 1987 р. – тоді, коли я навчався на історичному факультеті Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Згадую, з яким захопленням ми, тодішні студенти, слухали його лекції та готувалися до семінарських занять і складання іспитів з історії України. Мене вразила доброзичливість та висока інтелектуальність Володимира Васильовича. Коли я навчався вже на V-му курсі, він запропонував мені, після завершення інституту в 1992 р., продовжити навчання в аспірантурі. Також згадую, як у квітні–травні 1993 р. ми жваво обговорювали тему моєї майбутньої кандидатської дисертації «Історія України у XVII ст. за даними тюркських джерел та історіографії» на засіданні кафедри та Вченої

ради Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. З'явилися суперечливі думки щодо визначення остаточної теми дисертації.

Академік В. Грабовецький наголошував на актуальності цієї теми, переконуючи колег у тому, що необхідно затвердити запропоновану тему і порекомендувати мене, випускника, на навчання в аспірантурі. У контексті цієї дискусії 9–10 липня 1993 р. у м. Києві я зустрівся з директором Інституту сходознавства НАН України імені Агатангела Кримського видатним тюркологом-сходознавцем, академіком Омеляном Пріцаком (роки життя: 1919–2006)¹. Він також підтримував ідею дослідження названої теми, дав деякі матеріали і рекомендував мені їхати до м. Стамбулу з метою ретельного вивчення османсько-турецької палеографії та дослідити тему дисертації в тамтешніх архівах та бібліотеках. 30 жовтня 1993 р. я був зарахований до аспірантури за спеціальністю «Історія України». 3 лютого 1994 р. за наказом ректора вищезгаданого університету В. Кононенка мене відрядили до Туреччини. Тоді я був чи не першим аспірантом від часу проголошення незалежності України в 1991 р., який перебував за кордоном у тривалому науковому відрядженні. Під час стажування в Стамбульському університеті, який був заснований у 1453 р. турецьким султаном Мехмедом II Фатіхом (роки правління: 1444–1446, 1451–1481), після здобуття 29 травня того ж року м. Константинополя² – столиці Візантійської імперії, організував ряд наукових конференцій та симпозіумів у різних турецьких університетах, що були присвячені дослідженню історії, географії, етнографії та культури України. Пам'ятаю, як турецькі науковці, викладачі та студенти з великою зацікавленістю брали участь у цих заходах³.

¹ Дашкевич Ярослав. Омелян Пріцак: життя і творчість – творчість і життя // Актуальні питання сходознавства, славістики, україністики: (Пам'яті Омеляна Пріцака) / відп. ред. В.В. Лучик. К.: ВПЦ НаУКМА, 2010. С. 3–9.

² Дашкевич Ярослав. Омелян Пріцак: життя і творчість – творчість і життя // Актуальні питання сходознавства, славістики, україністики: (Пам'яті Омеляна Пріцака) / відп. ред. В.В. Лучик. К.: ВПЦ НаУКМА, 2010. С. 3–9.

³ Туранли Ф. Слово про вчителя. З нагоди 80-річчя академіка Володимира Грабовецького / На вівтар історії України: Ювілейний збірник наукових праць на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В.В.Грабовецького. Івано–Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008 р. С. 66–68. 564 с.; фотоіл.

Щодо зазначеної події австрійський історик Хаммер-Пургшталь⁴ писав про те, що місто оточували 29 разів, а десятки тисяч людей із цивільного населення, які перебували в районі Айя-Софії, тобто Собору св. Софії у м. Стамбулі, не зазнали жодної шкоди, бо вони були недоторканими, тобто заборонялося шкодити їхньому здоров'ю та життю⁵. Стосовно цієї події турецький історик Йилмаз Озтуна, писав: «... Коли султан прибув до Айя-Софії, то став перед нею, як зліз із коня. Він звернувся до патріарха, священників християнського люду і сказав їм, що з того дня їхні життя є недоторканими й вільними». Він здобув одну зі славнозвісних столиць імперій у світі, яку обороняв останній, 74-й імператор Костянтин XI. Як підкреслювали вчені, султан проголосив моральні цінності – свободу совісті, недоторканність життя людини, справедливість тощо, які започаткували історію Нового часу⁶.

Повертаючись до сучасних подій, зазначимо, що з 29 листопада по 1 грудня 1995 р. за моєю ініціативою вперше в Стамбульському університеті спільно з Генеральним консульством України в м. Стамбулі було організовано міжнародну наукову конференцію, присвячену 400-річчю з дня народження українського гетьмана Богдана Хмельницького, де українська делегація була представлена в особі Ярослава Дашкевича, Григорія Халимоненка⁷ та Віталія Кононенка. Доповідь Володимира Грабовецького, який, на жаль, тоді не зміг особисто взяти участь у конференції, що стала історичною подією у культурних взаєминах між Україною та Туреччиною, була виголошена мною турецькою мовою⁸. Принагідно зазначимо, що

⁴ Йозеф фон Хаммер-Пургшталь – цей дослідник народився 9 червня 1774 р. в місті Відні. У 22 роки закінчив Академію східних мов, після чого був призначений послом Габсбурзької імперії в м. Стамбулі (Туранли Фергад. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття) : монографія. Вид. друге, виправ. і допов. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. С. 51–52. 622 с.).

⁵ Туранли Фергад. Назв. праця. С. 153.

⁶ Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Siyasî, Medenî, Kültür, Teşkilât ve San'at Tarihi, 10 Cild, Birinci Cild. İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 1994. S. 229.

⁷ Туранли Ф. Видатний орієнталіст нової доби. Гриць, Халимоненко. Праці у п'яти томах / Гриць Халимоненко. К. : Талком, 2020. Т. 1. Тюркська лексична скиба українського словника: монографія – 2020. С.5–8.

⁸ Grabovetskiy Volodimir; Gardaşkanoglu Ferhad [Turanlı] Yüzyılda Ukrayna-Osmanlı İlişkileri, Tarih ve Medeniyet, Say: 26. İstanbul, 1996. S. 53–56 (Грабовецький В. В., Туранли Ф.

відповідно до рішення цієї конференції нині на базі історично-філологічного факультету названого університету здійснюється навчання за освітньою програмою «українознавство», котра фінансується коштами державного бюджету.

Однією з актуальних тем, окрім дипломатичних відносин гетьманів Української козацької держави з правителями Кримського улусу, зокрема Високою Портою, яку порушував В. Грабовецький, стосувалася Роксолани (роки життя: 1506–1558) – історичній постаті, слава про яку поширилася за межами Османської Імперії. Історія цієї української дівчини, яка у XVI ст. стала сильною фігурою в Палаці Високої Порти як дружина султана Сулеймана I Великого, надихала композиторів Європи, України та Туреччини та ін., тому поряд з темою дисертації, вивчав і цю проблему. З цього приводу дослідження етнічного походження, життя та діяльності Насті Лісовської-Роксолани є актуальним з середини XVI ст., і ці питання привертають до себе увагу літописців, істориків, письменників і мистецтвознавців у Туреччині, Україні та в інших країнах Європи⁹.

Зазначена проблема й сьогодні залишається однією з найважливіших тем у дослідженні історії, зокрема для детального вивчення історії розвитку культурних взаємин між Україною та Туреччиною, а також для забезпечення адекватного сприйняття художніх творів. У цьому контексті варто зауважити, що чимало видатних жінок залишили свій слід в історії названих країн. До таких належить і Роксолана – дружина султана Сулеймана Кануні-Законодавця Великого¹⁰, мати султана Селіма II Сари (роки правління: 1566–1574). Вона – єдина жінка, удостоєна честі бути похованою в мавзолеї¹¹. Для дослідження зазначеної теми з огляду на

Г. Турецько–Українська угода 1648 р. // Історія та культура. Стамбул, 1996. № 26. С. 53–56 (у співавторстві (тур. мов.).

⁹ Подаємо транслітерацію з турецької «Султанша Хасекі Гюррем» («Haseki Hürrem Sultan»).

¹⁰ Народився 27 квітня 1495 р. у м. Трабзоні (Туреччина), помер 7 вересня 1566 р. в Угорщині під час походу у віці 71 року, 4 місяців та 10 днів. Роки правління: 1520–1566 рр. (Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1981, Cilt XXX, s. 34–79). За даними різних писемних пам'яток XVI ст. Сулейман Кануні народився 6 дня місяця саферу 900 року за календарем Гіджри (6 листопада 1494 р. за християнським літочисленням); загалом же дата його народження фіксується початком 900 р. за Гіджри, зокрема в місяці шабані 901 р. (квітень-травень 1496 р.). Див.: Feridun Emecen, Süleyman I, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi, Cilt 38, İstanbul, 2010. S. 62–74.

¹¹ Про її життя докладна інформація мітиться в Ісламській енциклопедії (Cahit Baltacı,

необхідність її максимально об'єктивного вивчення необхідно звернутися до змісту достовірних турецько-османських писемних джерел та історіографії¹².

Портрет Султанші Хасекі Гюррем – Роксолани, який зберігається в картинній галереї палацу Топкапи в м. Стамбулі.

У той час я паралельно з дослідженням теми дисертації збирав та вивчав матеріали про Роксолану – Гуррем Султаншу, й після закінчення навчання та дослідження теми дисертації за кордоном, 8 березня 1996 р. повернувся до України. Під керівництвом академіка Володимира Грабовецького і турецького історика професора Ферідун Емеджена завершив написання роботи «Українсько-кримські міждержавні відносини у середині XVII століття (за тюркськими історичними джерелами)». 1997 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на тему

Hürrem Sultan, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi, Cilt 18, İstanbul, 1998. S. 498–500).

¹² Гаврилів Богдан. Документальний портрет Роксолани зберігається в Луврі // Роксолана у світі: Історико-краєзнавчий збірник / Автори-упорядники: Б. Гаврилів, І. Миронюк. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. С. 3–7; Туранли Ф. Роксолана в Стамбулі // Роксолана у світі: Історико-краєзнавчий збірник / Автори-упорядники: Б. Гаврилів, І. Миронюк. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. С. 32–34; Ali Gülcü İhsan, Kanunî'nin eşi ve kızı: İki hayırsever sultan // Tarih ve Medeniyet. İstanbul. 1995. № 15 S. 49–55. Cahit Baltacı, a.g.e. S. 498–500.

«Українсько-кримські міждержавні відносини у середині XVII століття (за тюркськими історичними джерелами) за спеціальністю 07.00.02 – «Всесвітня історія» у спеціалізованій вченій раді Д 01.43.01 Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського Національної академії наук України, а 2003 р. закінчив докторантуру цього ж інституту.

Після захисту дисертації мав бажання працювати в своїй Альма-матер, заснувати в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника сходознавчі студії. Шкода, але намірам не судилося здійснитись, оскільки не знайшов підтримки з боку адміністрації. На запрошення професора Гриця Халимоненка, завідувача відділенням сходознавства нині Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в 2000–2006 рр. працював на посаді доцента кафедри тюркології. Продовжуючи дослідження проблеми історії міждержавних відносин України з Туреччиною в XVI–XVIII ст., 12 жовтня 2017 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук на тему «Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття)» за спеціальністю 07.00.06 – «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» у спеціалізованій вченій раді Д 26.001.20 Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України¹³.

Це повідомлення зробив для того, щоб наголосити, що ідею, яку подав Володимир Васильович ще в часи мого студентства, було доведено до логічного завершення¹⁴. Водночас хочу підкреслити той факт, що академік Володимир Грабовецький опублікував велику кількість наукових праць, створив Прикарпатську історичну школу, є автором численних монографій та засновником музею Олекси Довбуша, відкриття якого відбулося у вересні 1995 р.¹⁵. Вивчаючи

¹³ Нині працюю на посаді професора кафедри загального і слов'янського мовознавства факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська Академія».

¹⁴ Туранли Фергад : бібліографічний покажчик / уклад. Юлія Суховець. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 76 с. : іл.

¹⁵ Гапоненко-Твот Ірина Семенівна. Академік Володимир Васильович Грабовецький: бібліографічний покажчик. П'яте видання. Ужгород «Видавництва Ужгородського національного університету», 2003. 128 с.

творче життя ученого, привертають увагу відомості щодо родоводу історика, який «... походить з древнього роду Грабовецьких — дрібних бояр періоду Галицького князівства XII–XIII ст. Ця верства галицького феодального суспільства пройшла значну еволюцію і спочатку посідала досить помітне місце в Галичині, маючи навіть свій родинний герб»¹⁶. Продовжуючи цю думку, зазначимо, що вчений у передмові до книги «Історія Печеніжина» писав: «Вже в його назві почуєш гомін віків»¹⁷, що є свідченням його давнього і славного українського роду.

**Академік
Володимир Грабовецький**

*Світлини з життя,
науково-педагогічної
та громадської діяльності*

Упорядник: Світлана Пронь, викладач історії

*Присвячую 75-річчю
мого вчителя і наставника
академіка Володимира Грабовецького*

*Дорогому учню,
Евгенові Григорію
на спогади вчителя*

Івано-Франківськ
Видавництво „Нова Зоря“
2004 р.

В. Грабовецький
25.09.2004

Титульна сторінка книги з автографом ученого від 25.09.2004 р.

¹⁶ Вегеш М. Учень академіка Івана Крип'якевича (до 75-річчя від дня народження академіка Володимира Васильовича Грабовецького) // Академік Володимир Васильович Грабовецький: бібліографічний покажчик. П'яте видання. Ужгород: Видавництва Ужгородського національного університету, 2003. С. 3–17. Відзначення 70-літнього ювілею академіка відбулося 24 липня 1998 р. з його найближчими друзями, колегами та учнями в теплій домашній обстановці.

¹⁷ Вегеш М. Назв праця. С. 4; Про біографічні відомості ученого, також див.: Академік Володимир Васильович Грабовецький. Світлини з життя, науково-педагогічної та громадської діяльності / упоряд. Світлана Пронь. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. 144 с. + 8 с. іл.

Таким чином, завдяки ідеї В. Грабовецького актуалізувалося дослідження тюркологічного напрямку в історії України, налагодилася наукова співпраця між Прикарпатським і Стамбульським університетами, в результаті якої в останньому готуються спеціалісти в галузі українознавства. Водночас було організовано ряд міжнародних наукових конференцій на тему турецько-українських відносин, створено відповідні бібліотечні фонди в університетах України і Туреччини, опрацьовано та видано необхідну кількість наукових праць із зазначеного напрямку в українських та закордонних фахових виданнях, у т. ч. такі, що індексуються в міжнародних наукометричних базах, отримано можливість написання нових підручників для закладів вищої освіти з метою поглибленого висвітлення козацької доби історії України з урахуванням османсько-турецьких писемних джерел та історіографії. Дозволю собі завершити матеріал про мого Вчителя словами «Велика шана його пам'яті та хвала його імені»!

Джерела та література

1. Baltacı, Cahit, Hürrem Sultan, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi, Cilt 18, İstanbul 1998, s. 498–500.
2. Emecen, Feridun, Süleyman I, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi, Cilt 38, İstanbul 2010, s. 62–74.
3. Grabovetskiy, Volodimir; Gardaşkanoglu, Ferhad [Turanlı], 17. Yüzyılda Ukrayna-Osmanlı İlişkileri, Tarih ve Medeniyet, Say: 26, İstanbul, 1996, s. 53–56 (Грабовецький В. В., Туранли Ф. Г. Турецько–Українська угода 1648р. / Історія та культура. Стамбул, 1996. № 26. С.53–56 (у співавторстві (тур. мов.).
4. İhsan, Ali Gülcü, Kanunî'nin eşi ve kızı: İki hayırsever sultan // Tarih ve Medeniyet, İstanbul, 1995, № 15, s.49–55.
5. Öztuna, Yılmaz, Büyük Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Siyasî, Medenî, Kültür, Teşkilât ve San'at Tarihi, 10 Cild, Birinci Cild, İstanbul, Ötüken Neşriyat A. Ş., 1994, 479 s.
6. Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1981, Cilt XXX, s. 34–79.
7. Академік Володимир Васильович Грабовецький. Світлини з життя, науково-педагогічної та громадської діяльності / Упоряд. Світлана Пронь. Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2004. 144 с. + 8 с. іл.
8. Вегеш М. Учень академіка Івана Крип'якевича (до 75-річчя від дня народження академіка Володимира Васильовича Грабовецького) // Академік Володимир Васильович Грабовецький: бібліографічний покажчик. П'яте

видання. Ужгород «Видавництва Ужгородського національного університету», 2003. С. 3–17. 128 с.

9. Гаврилів Б. Документальний портрет Роксолани зберігається в Луврі / Роксолана у світі: Історико-краєзнавчий збірник / Автори-упорядники: Б. Гаврилів, І. Миронюк. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. С. 3–7. 96 с.

10. Гапоненко-Твот І. С. Академік Володимир Васильович Грабовецький: бібліографічний покажчик. П'яте видання. Ужгород «Видавництва Ужгородського національного університету», 2003. 128 с.

11. Дашкевич Я. Омелян Пріцак: життя і творчість – творчість і життя // Актуальні питання сходознавства, славістики, україністики: (Пам'яті Омеляна Пріцака) / відп. ред. В.В. Лучик. К.: ВПЦ НаУКМА, 2010. С. 3–9. 246 с.

12. Туранли Ф. Видатний орієнталіст нової доби. Гриць, Халимоненко. Праці у п'яти томах / Гриць Халимоненко. К. : Талком, 2020. Т.1. Тюркська лексична скиба українського словника: монографія – 2020. С.5–8. 593 с.

13. Туранли Ф. Роксолана в Стамбулі / Роксолана у світі: Історико-краєзнавчий збірник //Автори-упорядники: Б.Гаврилів, І.Миронюк. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. С. 32–34. 96 с.

14. Туранли Ф. Слово про вчителя. З нагоди 80-річчя академіка Володимира Грабовецького / На вівтар історії України: Ювілейний збірник наукових праць на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В.В.Грабовецького. Івано–Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008 р. С. 66–68. 564 с.; фотоіл.

15. Туранли Фергад : бібліографічний покажчик / уклад. Юлія Суховець. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. С. 17–31. 76 с. : іл.

16. Туранли Ф. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття) : монографія. Вид. друге, виправ. і допов. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 622 с.

ОПРИШКІВСЬКИЙ РУХ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО

Одним із найвизначніших дослідників опришківського руху на Прикарпатті вважається доктор історичних наук, професор, академік АН Вищої школи України Володимир Васильович Грабовецький, який дану проблематику досліджував усе своє творче життя. Особливу увагу вчений приділяв своєму земляку – печеніжинцю, ватажку карпатських опришків першої половини XVIII ст. Олексі Довбушу. Такий інтерес дана постать викликала у вченого ще з дитячих років, коли мати, прядучи куделю, співала баладу «Ой попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький», чи батько – за прядильним верстатом. Випасаючи овець, слухав В. Грабовецький розповіді пастухів про народного героя О. Довбуша, а навчившись читати, батько подарував синові книжку про славного ватажка карпатських опришків, яку отримав, вступаючи до Легіону УСС за сплату вступного внеску, яка й стала «своєрідною путівкою» у велику історичну науку.

Перша наукова спроба в дослідженні опришківського руху В. Грабовецьким була зроблена в університетські роки. Навчаючись на історичному факультеті Львівського університету в 1951 р., він підготував перший студентський науковий реферат на тему: «Селянський рух на західноукраїнських землях в першій половині XVIII століття» [1].

Дослідник, опрацьовуючи проблеми карпатського опришківства за всі періоди його існування, в першу чергу, відчув потребу пошуку нових архівних матеріалів. Завдяки своїй наполегливості й працьовитості В. Грабовецькому пощастило ще в 50-х роках минулого століття виявити понад 100 нових документів у галицьких перемишльських, сяноцьких, жидачівських, львівських, гродських судових рукописних книгах, частину історичних першоджерел, які зберігаються у Львові у великому рукописному фонді архіву князів Яблоновських з Бурштинського замку, а також з приватних архівів Антона Петрушевича та Олександра Чоловського, що містяться у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника. Вчений виявив понад 70 нових документів стосовно історії антифеодальної

боротьби Олекси Довбуша, його попередників і наступників.

Дані архівні матеріали та опрацьована друкована література лягли в основу опублікованих у 50–60-х роках ХХ ст. двох основних монографій з опришківського руху XVI–XIX ст.: «Народний герой Олекса Довбуш» (1957 р.), «Карпатське опришківство XVI–XIX ст.» (1966 р.), які стали основою написання кандидатської (1957 р.) та докторської (1968 р.) дисертацій. У передмові до монографії В. Грабовецького «Народний герой Олекса Довбуш» Іван Крип'якевич зазначив: «Рукописний архівний матеріал показує тогочасні події з позиції пануючого класу. Авторами документів, за винятком селянських скарг, були його представники – шляхта, купці, духовенство, лихварі, орендарі і т. д. Звідси зрозуміло, що в документах відбилась ідеологія феодальної верхівки ..., авторові довелося критично зважити, осмислити, і тільки після цього йому вдалося показати Довбуша таким, як він був в дійсності, – незламним борцем за кращу долю народу» [2, с. 5].

У 1959 р. у Москві вийшла книга В. Грабовецького «Олекса Довбуш – легендарный герой украинского народа» російською мовою тиражем 30.000 екземплярів, ілюстрована картинками, скульптурами на опришківську тематику, світлинами із зображенням скелі Довбуша у селі Розтоки та схемою його походів. Дана праця «вивела» постать О. Довбуша із західного регіону УРСР на всесоюзний рівень [3]. Згодом, у 1960 р., побачила світ книга для дітей «Як Довбуш карав панів. Оповідання та легенди», видана у співавторстві з М. Білим [4].

Вчений вивчав постать О. Довбуша всебічно, опираючись не тільки на документи архівів, а й проаналізувавши усе, що пов'язано з цією історичною постаттю в усній народній творчості, художній літературі, музиці, кінематографі. Ним було систематизовано й перекладено основні документи про народного героя із латинської і старопольської мов на українську.

У 1982 р. виходить друком монографія В. Грабовецького «Гуцульщина XII–XIX століть. Історичний нарис», у якій вчений відобразив боротьбу гуцулів за своє соціальне й національне визволення, показав їхнє прагнення до об'єднання з усіма українськими землями. Книга отримала позитивний відгук як в Україні, так і за її межами.

Тематика опришківства висвітлювалася В. Грабовецьким у статтях, які стали підґрунтям для узагальнюючих праць. Так, у 2-му

номері львівського журналу «Жовтень» (нині – журнал «Дзвін») за 1984 р. автор, урізноманітнюючи історичну проблематику Гуцульщини, показав роль у ній українських жінок у статті «Хто вона – гуцулка Ганка?». У книзі для читання з історії Української РСР з найдавніших часів до кінця 50-х років ХІХ ст. вчений-історик написав розділ «Рух опришків у ХVІІІ столітті» [5].

В. Грабовецький був автором численних праць про карпатське опришківство в Україні, зокрема «Гуцульщина в період національно-визвольної війни 1648–1654 рр.» (1995 р.), «Про походження назви гуцул» (1994 р.) та ін. Статті про опришківство В. Грабовецький публікував й за межами України. Так, у часописі «Українське слово» (м. Вінніпег, Канада) вийшла його стаття «Олекса Довбуш – лицар Карпатських гір», інша, присвячена братові ватажка Івану Довбушу, була опублікована в часописі «Наше слово» (м. Варшава, Польща). На окрему увагу заслуговують статті вченого-історика, приурочені постатям ватажків опришківського руху – Олекси Довбуша та Василя Баюрака, зокрема «Олекса Довбуш – борець проти гноблення селянських мас західноукраїнських земель», приурочена 220-річчю з дня його загибелі («Український історичний журнал». 1965. № 8. С. 134–136).

Ряд праць В. Грабовецький присвятив трагічній події – 225-річчю загибелі Олекси Довбуша. Хотілося б перелічити науково-популярні статті автора на цю тематику, зокрема: «Джерела з історії боротьби карпатських опришків під проводом Олекси Довбуша: До 225-и річчя з дня загибелі О. Довбуша» («Архіви України». 1970. №4. С. 80–84); «Перекази слів Олекси Довбуша. До 225-річчя з дня загибелі народного героя» («Український історичний журнал». 1970. №8. С. 131–132); «Нескорений Довбуш. До 225-річчя з дня загибелі» («Наука і суспільство». 1970. №10. С. 17–19); «Наукова конференція, присвячена до 225-річчя від дня загибелі Олекси Довбуша» («Український історичний журнал». 1970. №1. С. 143–144); «Легінь правди і волі: до 225-річчя з дня загибелі Олекси Довбуша» («Ленінська молодь». 1970. 22 серпня); «Олекса Довбуш під Туркою: до 225-річчя з дня загибелі» («Ленінський шлях». Турка, 1970. 22 серпня); «Олекса Довбуш на Косівщині: до 225-річчя з дня загибелі» («Радянська Гуцульщина». 1970. 22 серпня); «Легендарний камінь: До 225 річчя загибелі» («Радянська Гуцульщина». 1970. 22 серпня); «Олекса Довбуш на Богородчанщині: до 225-річчя з дня

загибелі народного героя Карпат» («Нове життя». Богородчани, 1970. 22 серпня); «Народний герой: До 225-річчя з дня загибелі Олекси Довбуша» («Вільна Україна». 1970. 23 серпня) та ін.

Про похід О. Довбуша на полковника з Борщів Костянтина Золотницького було опубліковано статтю В. Грабовецького «Довбуш на Поділлі» («Вільне життя». 1970. 23 серпня). Очевидно, Володимир Васильович активно займався не лише власне науковою, але й популяризаторською працею, що сприяла утвердженню національної самосвідомості в умовах радянського тоталітаризму. З особливим розмахом свій творчий потенціал В. Грабовецький реалізував у незалежній Україні після 1991 р. Так, в 1994 р. у львівському видавництві «Світ» вийшла фундаментальна монографія «Олекса Довбуш. 1700–1745 рр.», яка підсумувала й узагальнила попередні напрацювання професора. У 2008 р. історик видав монографію «Легендарні опришки – лицарі Карпат XVI–XIX ст. в літописі та ілюстраціях». Книга написана на великому фундаментальному історичному матеріалі, підтверджену архівними документами, містить ілюстративні матеріали, що складаються з уривків документів, карт, творів з образотворчого мистецтва, історичної художньої і музичної Довбушіани. Нова монографія академіка В. Грабовецького переконливо засвідчує витoki визвольних змагань поневоленого польсько-шляхетською Річчю Посполитою та австрійською монархією українського народу в період середньовіччя і нового часу, містить цікаві розповіді про О. Довбуша, його попередників та наступників [6].

Підсумовуючи, варто наголосити, що Довбушіана академіка Володимира Грабовецького є не тільки виявом вченого глибокої шани до простого українського селянства, висвітленням антифеодальної боротьби в XVI–XIX століттях, але водночас дала поштовх до продовження дослідження цієї славної сторінки нашої історії як науковцями, так митцями – письменниками, художниками, поетами, музикантами, кінематографістами.

Література:

1. Історик України – Володимир Грабовецький. Бібліографічний покажчик наукових праць академіка Володимира Грабовецького. До 85-ти річчя уродин. Івано-Франківськ, 2013. 322 с.
2. Грабовецький В. Народний герой Олекса Довбуш. Львів, 1957. 150 с.
3. Грабовецький В. Олекса Довбуш. М., 1959. 80 с.

4. Грабовецький В., Білий М. Як Довбуш карав панів: Оповідання та легенди. К.: Дитвидав. 1960. 50 с.

5. Грабовецький В. Рух опришків у XVIII ст. // Книга для читання з історії Української УРСР. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. К.: Рад. школа, 1960. С. 188–196.

6. Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат XVI-XIX ст. в літописі та ілюстраціях. Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 464 с.+ 20 стор. кольор. вкл.

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

**ВАСИЛЬ БУРДУЛАНЮК – ІСТОРИК,
КРАЄЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ
(НА СВІТЛУ ЗГАДКУ ДО 70-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ)**

4 лютого 2020 р. на 70-му році життя передчасно перестало битися серце кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Василя Миколайовича Бурдуланюка.

В.М. Бурдуланюк працював на кафедрі історії України від самого її створення, що відбулося в червні 1990 р. на історичному факультеті Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В.Стефаника, тобто 30 років тому. У наказі тодішнього ректора професора В.І. Кононенка №70 а від 29 червня 1990 р. про створення кафедри говорилося: «У зв'язку із розділенням кафедри історії СРСР

і УРСР на кафедрі історії СРСР та кафедрі історії України наказую:

Затвердити такий розподіл викладацького складу на кафедрах:
[...] Кафедра історії України:

1. Професор Грабовецький В.В. 2. В. о. доцента Сворака С.Д.
3. Асистент кафедри Бурдуланюк В.М. 4. Асистент Кулик О.П.
5. Асистент Кочкін І.Т. [...] Старший лаборант Цепенда І.Я.». Завідувачем кафедри був призначений доктор історичних наук, професор В.В. Грабовецький, який керував колективом протягом 17 років, до березня 2007 р.

Василь Миколайович Бурдуланюк народився 2 лютого 1951 р. у с. Стопчатів Косівського району. Батьки – Микола Юрійович і Марія Петрівна, в анкеті при поступленні на роботу в колишній Івано-Франківський державний педагогічний інститут ім. В.Стефаника в 1977 р. записав у графі «соціальне походження» – «з робочих», так тоді віталось, коли інтелігенція має робітниче походження. У 1958–1966 рр. навчався в Стопчатівській восьмирічній школі, останні два класи – в Ковалівській середній школі Коломийського району, яку закінчив у 1968 р.

1968–1973 рр. – студент престижного тоді історичного факультету Львівського державного університету ім. І.Франка. Як записав в автобіографії, що зберігається в особовій справі в архіві Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, «під час навчання в університеті брав участь в громадській та науковій студентській роботі факультету. Зокрема, обирався головою студентської ради факультету, був членом, а потім старостою наукового гуртка при кафедрі історії УРСР. Виступав з доповідями на студентських наукових конференціях у Львові й Донецьку». З гуртківцями тоді тісно співпрацювали відомі науковці завідувач кафедри історії України професор Кравець М.М., професор кафедри Кісь Я.П. та ін. У 1973 р. отримав диплом з кваліфікацією «історик, викладач історії і суспільствознавства».

У 1973–1974-му навчальному році В.М. Бурдуланюк працював учителем історії і географії Прибилівської восьмирічної школи Тлумацького району на Прикарпатті. З вересня по жовтень 1974 р. обіймав посаду інспектора по розгляду скарг і заяв Управління Держстраху в Івано-Франківській області. Однак тяга до науки і викладацької роботи в закладах вищої освіти перемогла. Протягом 1973–1974 рр. він здав у Чернівецькому університеті «всі екзамени

кандидатського мінімуму» (дані з автобіографії), що дало можливість у 1981 р. поступити до аспірантури, яку поєднував з основною роботою. В Івано-Франківському педінституті В.М. Бурдуланюк почав працювати у вересні 1977 р. (заява на ім'я ректора О.А. Устенка від 27 вересня з проханням прийняти «на посаду завідуючого кабінетом філософії», що відкриває його особову справу в архіві університету). Однак Василь Миколайович працював на цій посаді недовго – з жовтня 1977 р. до січня 1979 р., одночасно з листопада 1977 р. був «викладачем-погодинником на кафедрі філософії і наукового комунізму» (тодішня офіційна назва). 9 січня 1979 р. В.М. Бурдуланюк «за власною ініціативою» звільнився з посади завідувача кабінетом філософії в педінституті.

Мабуть, молодий історик-викладач тяжів більше до наукової роботи з історії України, ніж вивчення філософії марксизму-ленінізму, що була тоді офіційною ідеологією компартії і Радянської держави. Підтвердженням цієї думки може бути той факт, що В.М. Бурдуланюк понад 10 років – з 1974 до 1987 рр. – пропрацював на різних посадах в Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури (далі – УТОПК). Зокрема, він був консультантом (з 1974 р.), старшим консультантом (з 1977 р.), старшим методистом (з 1979 р.), відповідальним секретарем (з 1980 р.) правління Івано-Франківської обласної організації товариства, а з липня 1983 р. виконував функції заступника голови правління. Працюючи в Івано-Франківській обласній організації УТОПК, В.М. Бурдуланюк доклав чимало зусиль для збереження і популяризації культурно-історичної спадщини українського народу. Так, з його ініціативи і за безпосередньою участю як відповідального працівника обласної організації УТОПК було виготовлено і встановлено на Прикарпатті більше 20-ти пам'ятних меморіальних таблиць відомим громадським, науковим і культурним діячам, що мало в радянські часи патріотично-просвітницьке значення.

Хотілося б назвати відомих і малознаних українських діячів, пам'ять яких була вшанована в нашій області встановленням меморіальних таблиць у кінці 1970-х – у 1980-і рр.: Д. Січинський, І. Франко і Т. Шевченко – в м. Івано-Франківську, В. Гнатюк, Г. Хоткевич та М. Коцюбинський – в с. Криворівня Верховинського району, Леся Українка – в с. Буркут на Верховинщині, В. Стефаник – в с. Чортовець Городенківського району, Я. Лопатинський та

М. Пачовський – в м. Долині, В. Пачовський – в с. Вигодівка та К. Попович-Боярська – у с. Шевченкове Долинського району, В. Атаманюк та М. Матіїв-Мельник – в смт Яблунів Косівського району; Ю. Панькевич – в м. Рогатині, Н. Кобринська – в м. Болехові Долинського району, А. Могильницький – в с. Підгірках Калуського району, М. Павлик та його сестрі Ганна і композитор А. Кос-Анатольський – в м. Коломиї та ін. На жаль, цей список неповний, останнім часом Івано-Франківська обласна організація УТОПІК переживає не найкращі часи, немає змоги опрацювати її архів, що перебуває в непристосованому приміщенні. Переконали, що якби була така можливість, ми довідалися б більш повну інформацію про історико-краєзнавчу і пам'яткоохоронну діяльність Василя Миколайовича в товаристві.

У 1981–1985 рр. В.М. Бурдуланюк навчався без відриву від виробництва в аспірантурі Київського державного педагогічного інституту ім. О.Горького (нині – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова), на кафедрі історії СРСР та УРСР. Водночас деякий час викладав на погодинній основі на кафедрі історії СРСР та УРСР Івано-Франківського державного педінституту. Зокрема, в особовій справі В.М. Бурдуланюка збереглося службове подання правління Івано-Франківської обласної організації УТОПІК від 7 вересня 1983 р., з позитивною характеристикою, з проханням дозволити йому викладати в педінституті в 1983–1984-му навчальному році. В останні роки існування Радянського Союзу в умовах горбачовської «перебудови» В.М. Бурдуланюк восени 1987 р. перейшов працювати на повну ставку в Івано-Франківський державний педінститут на кафедру історії СРСР та УРСР. Як свідчить особова справа, з 1 грудня 1987 р. «у відповідності з підсумками конкурсу на заміщення посади» (заява від 30 листопада 1987 р.) він став асистентом кафедри, його заяву підписав тодішній завідувач кафедри О.Ю. Карпенко.

На момент, коли 36-річний В.М. Бурдуланюк почав працювати в Івано-Франківському педінституті в 1987 р., у нього офіційно було 13 наукових публікацій, у т. ч. фахові статті, путівник «Музей Івана Франка в Долині», підготовлений у співавторстві з Ю.М. Угорчаком (Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1987), численні виступи на науково-практичних конференціях. Водночас, як свідчать документи, подані при прийомі на роботу, він надрукував «каталог виставки

творів художника І. Деркача, чотири методичних матеріали на допомогу лекторам Товариства охорони пам'яток історії та культури ... та понад 120 матеріалів в республіканській, обласній та місцевій пресі». Наскільки відомо, перша наукова публікація під назвою «Український соловейко» про українського композитора і поета-перекладача в ХІХ ст. Петра Ніщинського побачила світ в 1972 р., коли В.М. Бурдуланюк ще був студентом Львівського університету, в районній газеті «Радянська Гуцульщина», що виходила в м. Косові. За 20 років на радянській Україні, до розпаду СРСР в 1991 р., молодий дослідник опублікував, як свідчить біобібліографічний покажчик праць, десятки статей у місцевій періодичній пресі на різні теми, пов'язані з історією України і нашого краю.

Свої науково-популярні праці В.М. Бурдуланюк друкував в обласних і районних газетах «Радянська Гуцульщина», «Комсомольський прапор», «Ленінська правда», «Зоря», «Червона Долина», «Колгоспник Придністорв'я», «Нові горизонти», «Вперед», «Радянська Верховина», «Нове життя», «Дністровська зірка», «Світанок», «Зоря Прикарпаття», «Прапор перемоги», «Культура і життя» та ін. Як правило, це були невеликі за обсягом статті, що друкувалися на ентузіазмі молодого дослідника, бо тодішня влада, як видно навіть з назв деяких часописів, пильно слідувала за ідеологічним характером публікацій, у руслі марксистсько-ленінської методології. Василь Миколайович публікував матеріали на українську тематику – з історії української науки і культури, історичного краєзнавства, про життя й діяльність видатних і маловідомих українців, їх зв'язки з краєм, вшанування пам'яті, музейну і пам'яткоохоронну роботу тощо. Поступово викристалізувалася дисертаційна проблематика, над якою В.М. Бурдуланюк працював у майбутньому, – про культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

У 1980-х рр. В.М. Бурдуланюк був автором ряду брошур, надрукованих у видавничій серії Івано-Франківської обласної організації товариства «Знання», що висвітлювали зв'язки українських діячів по обидва боки австро-російського кордону: «Культурні зв'язки західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною та Росією в ХІХ – на поч. ХХ ст.» (Івано-Франківськ, 1984), «Театральні зв'язки західноукраїнських земель з Наддніпрянською

Україною та Росією в ХІХ – на поч. ХХ ст.» (Івано-Франківськ, 1984) та ін. Особливістю творчого доробку В.М. Бурдуланюка було переважання праць науково-популярного характеру, публікація статей з історії України і Прикарпаття, що мали просвітницьке спрямування, давали уявлення широкому читацькому загалу елементи національної самосвідомості. Свою увагу до науково-просвітницької діяльності він продовжив після 1991 р., у незалежній Україні. Мало хто на факультеті за роки діяльності Василя Миколайовича мав стільки публікацій у місцевій періодиці, як він. Не треба забувати про важливість цієї роботи, бо суспільною функцією дослідника з історії України є не лише писати праці для професійного використання у вузькому колі фахівців, а й бути популяризатором наукової продукції.

Від грудня 1987 р., коли В.М. Бурдуланюк прийшов працювати на посаду викладача кафедри історії СРСР та УРСР, до своєї смерті він пройшов значний трудовий шлях: з 1991 р. – асистент, з 1992 р. – старший викладач, з 1997 р. – доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. У 1996 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці ХІХ – на початку ХХ століть» у спеціалізованій вченій раді Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича (науковий керівник – професор Грабовецький В.В.). Атестат доцента кафедри історії України отримав у лютому 1999 р. Згідно останнього контракту, укладеного в університеті на три роки в березні 2017 р., на той час В.М. Бурдуланюк мав 310 публікацій, у т. ч. праці наукового і науково-популярного характеру, 20 – навчально-методичного. Він брав участь у численних наукових конференціях в Україні – у Львові, Києві, Полтаві, Луцьку, Тернополі, Вінниці, Коломиї, Чернівцях, Кам'янці-Подільському та ін.

В.М. Бурдуланюк стояв біля витоків створення в 1991 р. івано-франківського обласного осередку Всеукраїнської спілки краєзнавців, першим головою якої було обрано тодішнього завідувача кафедри історії України професора В.В. Грабовецького. У перші роки діяльності осередку на початку 1990-х рр. Василь Миколайович був заступником голови. За особливий вклад у справу виявлення, вивчення і пропаганди пам'яток історико-культурної спадщини Прикарпаття В.М. Бурдуланюк став лауреатом обласної

премії ім. І. Вагилевича Івано-Франківської обласної ради УТОПК (1995 р.). На факультеті історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського університету він викладав нормативний курс «Історія України пізнього середньовіччя», різні спеціалізовані курси для студентів-істориків, «Історію України» для студентів неісторичних спеціальностей. Був науковим керівником дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук Л.М. Федунішин на тему «Культурно-просвітницька і краєзнавча діяльність Івана Кривецького (1883–1940 рр.)» (2016 р.).

Дружина Леся Петрівна – довгий час працювала інженером-економістом обчислювального центру при Івано-Франківському обласному статистичному управлінні. Померла в квітні 2012 р., що стало серйозним ударом для Василя Миколайовича. Діти – Дзвенислава і Галина.

Останній університетський контракт В.М. Бурдуланюка мав закінчитися в квітні 2020 р., він збирався йти на заслужений відпочинок, але доля розпорядилася по-іншому. За свого життя Василь Миколайович навіть жодного разу не підготував бібліографічного покажчика праць до ювілеїв (хоча не раз міг це зробити), був скромний як людина і науковець. Перший подібний покажчик підготували посмертно до 70-річчя від дня народження його колеги по кафедрі у співпраці з працівниками Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, упорядником видання стала завідувачка інформаційно-бібліографічного відділу бібліотеки О.М. Блинчук*.

Світла пам'ять про Василя Миколайовича Бурдуланюка, професіонала своєї справи – історика, краєзнавця, педагога, добру і чуйну, надзвичайно скромну людину, завжди буде в наших серцях.

* Василь Миколайович Бурдуланюк (2.02.1951–4.02.2020) : біобібліографічний покажчик (до 70-річчя від дня народження) / упоряд. О. М. Блинчук ; відп. ред. П. М. Гаврилишин ; наук. ред. І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ, 2021. – (Серія «Вчені Прикарпатського національного університету»). URL : <http://lib.pu.if.ua/biblio.php>.

Останнє прижиттєве фото В.М. Бурдуланюка

Із товаришем Олегом Полянським (нині – професором, завідувачем кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського). Студентські роки (початок 1970-х рр.)

В.М. Бурдуланюк за робочим столом на кафедрі, 2014 р.

Прикарпатські краєзнавці (зліва направо) М.І. Паньків, В.М. Бурдуланюк, Б.М. Гаврилів. 1985 р.

***«Івано-Франківська краєзнавча трійця».
В.М. Бурдуланюк – перший зліва, 2002 р.***

Колектив кафедри історії України на факультеті в аудиторії 618, що після смерті В.В. Грабовецького носить його ім'я, 2014 р.

Професорсько-викладацький склад кафедри історії України, В.М. Бурдуланюк – стоїть другий зліва, в центрі сидить – В.В. Грабовецький. 2010 р.

Андрій КОРОЛЬКО

БОГДАН ГАВРИЛІВ (1943–2020) – НАУКОВЕЦЬ, ІСТОРИК-КРАЄЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ

*«Кожна людина на землі, чим би вона не займалася,
грає головну роль в історії світу.
І зазвичай навіть не знає про це».*

Пауло Коельо –

сучасний бразильський письменник [34, с. 5]

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Богдан Михайлович Гаврилів (1943–2020 рр.) – відомий на Івано-Франківщині краєзнавець, визнаний фахівець з історії галицького краєзнавства, музеєзнавства і пам'яткознавства на жаль минулого року відійшов у вічність. Проте у пам'яті залишиться людиною, яка усе своє життя успішно займалася науково-педагогічною та громадською діяльністю, зробила вагомий внесок у вивчення історії рідного краю, розбудову музейної та пам'яткоохоронної справи.

Народився Богдан Гаврилів 1 грудня 1943 р. у солом'яній хатині в приміському с. Опришівці (нині – м. Івано-Франківськ) у багатодітній родині службовця Михайла Гаврилів (1908–1973) та Анастасії Гаврилів (Сем'янчук) (1909–1985), які одружилися у м. Станиславові в 1929 р. У час міжвоєнтя батько Михайло був кавалеристом польського кіннотного полку уланів. У домашньому архіві Богдана Гаврилів збереглися світлини участі його батька у параді полку уланів в м. Познань 1935 р. [34, с. 18–19]. Богданчик виховувався поряд зі старшими братами Миколою, Василем й Іваном та молодшою сестрою Людмилою. Іван Гаврилів став відомим художником, портретистом родини Гаврилівих, є автором художніх портретів батька і матері Михайла і Анастасії, брата Богдана та його дружини Марії [35, с. 12–13; 36, с. 20–21; 44, с. 85–86].

Ще під час навчання в місцевій та середній школах у сусідньому с. Черніїв пробудився в майбутнього історика інтерес до минулого рідного краю. Одночасно було захоплення й художньою літературою, переважно історичними романами. Юнак мріяв мати

власну бібліотеку, але в багатодітній сім'ї наймолодшому для цього завжди бракувало коштів. Окрім цього, у вільний від школи час виявляв захоплення кататися велосипедом та стріляти у шкільному тирі з пневматичної рушниці [35, с. 12–14].

Дитинство Богдана Гаврилівна припадає на період так званого післявоєнного соціалістичного будівництва. На формування його світогляду мали значний вплив родинне виховання. Богданчиком опікувалися дідусь і бабуся по маминій лінії Пилип Іванович Сем'янчук (1884–1959 рр.) і Текля Степанівна Сем'янчук (1890–1965 рр.), батьки та рідна сестра матері Тетяна Сем'янчук [35, с. 11; 36, с. 18]. Остання присвятила йому вірш «Дитинство Гаврилова Богдана Михайловича»:

Знаю, ваша хатина край села
У садочку, і близько дороги.
Споминаю я ту, уже стара,
Дитинство, твоє босоноге.
Я до батька приходила
З колхозними ділами.
Ти із за печі вибігав,
Хоть боявся мами.
Мама була ручником,
А потім взяла пруток.
Каже, сиди тихо нищечком,
Усховайся у куток.
Ти з сестричків щось шептався,
Ускоренько вибіг із за печі,
З цікавістю прислухався
Всі колгоспні речі [35, с. 11].

Через сімейні обставини в останній рік десятирічки навчався у вечірній школі робітничої молоді, яку успішно закінчив у 1960 р. Водночас працював підсобним робітником на будівництві, а пізніше – навчання в Івано-Франківському профтехучилищі на токаря та Львівській республіканській школі кіномеханіків (1960–1962 рр.) [26, с. 15].

Богдан Гаврилів військову службу проходив у 1962–1965 рр. матросом-радистом на кораблі «Урал» Балтійського військово-морського флоту СРСР у м. Таллінн (Естонія). За блискучу службу у 1964 р. йому надали направлення на навчання у Львівське військово-

політичне училище [37, с. 22–26; 44, с. 73]. Але допитливий хлопець ніколи не полишав іншу важливішу для себе мрію – навчатися на історичному факультеті.

У серпні 1965 р. Богдан Гаврилів, ще будучи у військовому мундирі, поступив на навчання на історичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту. Набутий після середньої школи 5-тирічний нелегкий життєвий досвід став у пригоді йому під час навчання у виші, де він завдяки своїй працьовитості та старанності привернув увагу студентського активу й ректорату. Зокрема, Богдан Гаврилів входив до основного складу групи «А» історичного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту (1965–1969 рр.). Уже на другому курсі Б. Гаврилів стає членом інститутського профкому та головою студентського наукового товариства (1967–1969 рр.), бере активну участь у роботі наукового історичного гуртка, яким керував доцент Я. Мельничук. З науковими повідомленнями він успішно виступає на студентських наукових конференціях. Зі збережених фотосвітлин дізнаємося, що Богдан Гаврилів брав участь у роботі всесоюзних і республіканських студентських наукових конференцій у м. Воронеж (РРФСР, 1966 р.), м. Вільнюс (Литовська РСР, 1967 р.), м. Ленінград (РРФСР, 1967 р.), м. Київ (УРСР, 1967 р.). У 1969 р. став переможцем республіканського конкурсу на кращу студентську наукову роботу з відповідною рекомендацією та запрошенням в аспірантуру Київського університету.

Проте для юнака залишався час і на студентське дозвілля та відпочинок. У дружньому студентському колективі під редакцією Богдана Гавриліва та його найкращого товариша-одногрупника Богдана Ковбаса, майбутнього професора, проректора і завідувача кафедри цього вишу, виходили гумористичні стінгазети. Зберігся дружній шарж «8 (1965–1969) гумористичних семестрів студентів-істориків Івано-Франківського педінституту під редакцією Б. Гавриліва, Б. Ковбаса і К^о братів-студентів». Неодноразово Богдан Гаврилів вирушав на екскурсії в Карпати, зустрічав «майже безалкогольний Новий рік» у колі студентів-істориків. Його студентською мрією було мати власний автомобіль, якій, однак, ніколи не судилося збутись [38, с. 26–36].

У період тоталітарної системи, коли завершувалась так звана «хрущовська відлига», стати Богдану Гавриліву молодим вченим з

Галичини не судилося. Більше того, Комітет держбезпеки в м. Івано-Франківськ завела на кращого випускника історичного факультету персональну справу. Причиною такого переслідування та наступного звинувачення став письмовий донос у КДБ кількох студенток з інформацією про «націоналістичні погляди» однокурсника, що надмірно захоплювався минулим України. Він прилюдно обізвав шовіністично настроєну студентку-росіянку «москалькою». Як наслідок, Б. Гаврилів звинуватили в «націоналістичних та аполітичних висловлюваннях», позбавили диплома з відзнакою, направлення в аспірантуру й навіть місця праці в м. Івано-Франківську, де він постійно проживав [27, с. 5–6].

У 1968 р. Богдан Гаврилів одружився з Марією, теж студенткою, яка навчалася на філологічному факультеті Івано-Франківського педагогічного інституту. Цивільний шлюб брав у колишньому ЗАГСі, нині будинку Музею визвольної боротьби імені С. Бандери на вул. Тарнавського, 22 в м. Івано-Франківську [44, с. 74].

У 1970–1974 рр. Б. Гаврилів працював на педагогічній роботі в с. Горохолина у Горохолинській середній школі Богородчанського району, де організував і керував шкільним патріотичним клубом «Пошук» та сільським краєзнавчим музеєм. Молодий педагог координував роботу шкільного музею, де його найбільшим розділом був експозиційний куток «Народна творчість і етнографія с. Горохолиної» [26, с. 15; 57, с. 27–29]. Зі школярами регулярно брав участь в обласних та районних учнівських туристичних зльотах, екскурсіях на Гуцульщину та Покуття, зокрема у м. Яремче, смт. Делятин, с. Манява, с. Русів, а також в м. Ленінград. У ході екскурсійних поїздок познайомився з місцевими краєзнавцями та музейними працівниками Олександром Феданком, Михайлом Клапчуком, Кирилом Стефаніком та ін. [39, с. 36–42; 40, с. 42].

У 1974 р. Б. Гаврилів з труднощами повертається на роботу до м. Івано-Франківська, де влаштувався працювати на обласній станції юних туристів (нині – Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді), вів заняття краєзнавчих гуртків, створив методичний кабінет, а з 1976 р. був запрошений на постійну педагогічну роботу в технічне училище № 1, у якому раніше навчався. Молодий спеціаліст продовжує організовувати і здійснювати поїздки зі школярами, вихованцями гуртків у м. Яремче, м. Дрогобич, с. Манява, с. Стопчатів, м. Ленінград і навіть у Єгипет

[40, с. 42–46]. Поїздка в Єгипет виявилася доволі цікавою – йому в складі офіційної групи вдалося побувати на плато Гіза в околицях м. Каїра, біля піраміди Хефрена, в музеї Мемфіса, де експонувалася велетенська скульптура лежачого фараона без ноги. Після повернення додому він підготував оригінальний фотоколаж «З берегів далекого Нілу... Богдан Гаврилів в Єгипті. 1973 р.», який знаходився в родинному кутку вітальні затишного будинку родини Гаврилівих [44, с. 76–79].

Під час перебування в обласному центрі Б. Гаврилів продовжував підтримувати зв'язки з історичним факультетом Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаника, виявляв певні наукові зацікавлення. Тому не випадково 1977 р. з ініціативи тодішнього завідуючого кафедри Ярослава Мельничука та за підтримки ректора професора Олександра Устенка був запрошений на лаборантську й педагогічну роботу за сумісництвом на історичний факультет, щоправда, з умовою – створити до ювілею інституту Музей історії освіти Прикарпаття, який урочисто відкрито в 1980 р. до 40-річчя заснування першого в краї вищого навчального закладу. У тому ж році Б. Гаврилів за розпорядженням міністра освіти був призначений його завідувачем. На цій посаді він пропрацював до 1990 р.

Поряд з цим у другій половині 1970-х – першій половині 1980-х рр. Б. Гаврилів проводив заняття з історичного краєзнавства на факультеті громадських професій зі спеціальності відділу краєзнавства і музейної справи. На базі музею історії освіти Прикарпаття він зі студентами історичного факультету організував гурток з організації екскурсійної роботи. У першій половині 1980-х рр. під його орудою керівником групи екскурсіводів музею був студент історичного факультету Ігор Цепенда, нині – ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. У 1984 р. Богдан Михайлович, як викладач, – учасник республіканських курсів перепідготовки старших піонервожатих шкіл, які відбувалися в Івано-Франківському державному педагогічному інституті імені Василя Стефаника [41, с. 46–52].

У кінці 1960-х – 1980-х рр. Б. Гаврилів активно вів громадську діяльність зі збереження культурної спадщини краю. Він стояв на підвалинах створення Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

(УТОПШК). Зокрема, в 1969–1970 рр. був завідувачем бюро пропаганди пам'яток Товариства. У 1969 і 1970 рр. – учасник I і II обласної краєзнавчої конференції в Івано-Франківському педагогічному інституті та I Прикарпатської історико-краєзнавчої конференції, в якій взяли участь знані на той час вчені, дослідники-краєзнавці і музейні працівники Ярослав Калакура, Володимир Грабовецький, Феодосій Стеблій, Олександра Синиця та ін. [42, с. 52–54].

У цей час Б. Гаврилів на громадській ниві зблизився з доктором історичних наук, професором Володимиром Грабовецьким, який працював в Інституті суспільних наук АН УРСР у м. Львові. Їх єднала не тільки участь в історико-краєзнавчих конференціях, але й співпраця з організації встановлення пам'ятників, обелісків, меморіальних таблиць на території краю, виступів на радіо і телебаченні, друку історико-краєзнавчих публікацій у пресі. У 1971 р. Б. Гаврилів взяв участь в урочистому відкритті пам'ятника Олексі Довбушу в його рідному, як і В. Грабовецького, смт. Печеніжин на Коломийщині. А вже наступного року львівський професор залишив автограф-подяку краєзнавцеві Б. Гавриліву за допомогу в організації встановлення цього пам'ятника: «Дорогому Богдану Михайловичу Гавриліву з безмежною подякою за велику допомогу в організації встановлення пам'ятника Олексі Довбушу в смт. Печеніжині. Володимир Грабовецький. Львів. 27.III.72 р.». У вересні 1980 р. Б. Гаврилів вперше відвідав с. Космач Косівського району, де за ініціативи В. Грабовецького встановлено пам'ятний знак на місці трагічної загибелі О. Довбуша. У 1985 р. Б. Гаврилів перебував в Івано-Франківському краєзнавчому музеї на відкритті виставки з власної колекції В. Грабовецького, присвяченої 240-річчю трагічної загибелі О. Довбуша [42, с. 55, 58–59].

У 1974 р. Б. Гаврилів був у складі делегації викладачів Івано-Франківського педагогічного інституту ім. В. Стефаніка на відкритті пам'ятника до 100-річчя від дня народження Марка Черемшини в м. Снятині. У 1989 р. на світанку відновлення незалежності України Б. Гаврилів став учасником відкриття пам'ятника Тарасу Шевченкові у с. Воскресінці Коломийського району [42, с. 52, 55].

Як уже зазначалося, у 1970–1980-х рр. Б. Гаврилів був ініціатором створення і функціонування сільського і шкільного музеїв с. Горохолина Богородчанського району та Музею історії

освіти Прикарпаття Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаника. Однак маловідомим є той факт, що Богдан Михайлович, ще будучи студентом історичного факультету, в 1968–1969 рр. проводив екскурсії в музеї рідної школи, в якій він навчався. А у 1969 р. він став організатором музею на меблевій фабриці ім. Б. Хмельницького в м. Івано-Франківську [43, с. 62–63].

Розквіт таланту Богдана Гаврилів як організатора музейної роботи, звичайно, припадає на 1980-ті рр., коли завідував Музеєм історії освіти Прикарпаття. Він у ході навчальних екскурсій зі студентами-істориками регулярно вивчав експозицію цього музею та готував фонограми для їх проведення [43, с. 64–65]. Богдану Михайловичу приходилося в рамках запрошень та вказівок керівництва Інституту проводити у музеї екскурсії для офіційних делегацій та відомих людей країни. Так, вже у перший рік функціонування музею у 1980 р. Богдан Гаврилів провів екскурсії для відомого поета і громадського діяча В. Коротича, дочки і сина української письменниці Марійки Підгірянки, делегації письменників з Казахської РСР, РРФСР та Української РСР, серед яких був присутній знайомий вітчизняний письменник Платон Воронько, та ін. У 1984 р. у музеї організовано зустріч з львівським артистом і режисером Ф. Стригуном та з курсантами Івано-Франківського училища міліції [43, с. 66–68]. Регулярно проводилися робочі засідання Музею історії освіти Прикарпаття, які вів голова ради Ярослав Мельничук [18]. У 1989 р. викладач став організатором краєзнавчої виставки до 175-річчя від дня народження Т. Шевченка, де була поміщена його приватна колекція [43, с. 69–70].

На базі музею та історичного факультету в 1980-х рр. успішно діяв міський народний університет пропаганди пам'яток історії та культури. У 1983 р. Б. Гаврилів був учасником республіканського семінару ректорів народних університетів пропаганди пам'яток історії і культури та Всесоюзного семінару керівників музеїв вищих навчальних закладів країни, які відбувалися відповідно у м. Луцьку та м. Москві [43, с. 71–72].

Водночас Б. Гаврилів зайнявся підготовкою історико-краєзнавчих праць. У 1987 р. в м. Ужгороді у видавництві «Карпати» опублікував (у співавторстві) свою першу книгу «Маршрутами слави Прикарпаття», подолавши цілу низку цензурних принижень та інструкцій, які нав'язували комуністичні партійно-ідеологічні догми

[27, с. 6; 62].

В умовах «горбачовської» перебудови та з початком українського національного відродження стала можливою реабілітація людей, яких раніше підозрювали в нелояльності до радянської влади. Улітку 1990 р. тодішній ректор педінституту професор В. Кононенко запропонував Б. Гавриліву посаду викладача на щойно створеній кафедрі історії України. З великою наполегливістю Б. Гаврилів одним із перших розробив курс лекцій з історії України для студентів неісторичних факультетів та опублікував для них методичні матеріали. Він регулярно виступав з науково-просвітницькими лекціями з проблем «білих плям» історії України та Галичини в освітянських колективах, серед військових. У 1990-х рр. – на початку ХХІ ст. Б. Гаврилів читав нормативний курс «Історичне краєзнавство і музеєзнавство» на I–II курсах історичного факультету, а також спецкурс «Розвиток історичного краєзнавства в Галичині у ХІХ – на початку ХХ ст.» на V курсі.

1996 р. Б. Гаврилів успішно захистив у Чернівецькому університеті імені Юрія Федьковича кандидатську дисертацію на тему «Розвиток історичного краєзнавства на Прикарпатті у ХІХ – поч. ХХ ст.», яка в наступному році була опублікована окремою монографією під заголовком «Галицьке краєзнавство» [21]. Серед низки навчально-методичних видань Б. Гавриліва привертає увагу посібник «Історичне краєзнавство», виданий 2001 р. у співавторстві [17]. Відомо, що в умовах радянської партійної-тоталітарної системи історичне краєзнавство як таке, в основному, зводилося лише до вивчення так званих «революційних, бойових і трудових традицій», а дослідження минулого піддавалися ідеологічній цензурі. Практично тільки в останні роки стала доступною історико-культурна спадщина українських дослідників ХІХ–ХХ ст. Другу частину названого посібника склала «Хрестоматія з історичного краєзнавства. Збірник документів та матеріалів».

Копітка праця Богдана Михайловича на творчій ниві виявилася дуже необхідною як для відновлення історичної правди, повернення забутих імен, так і для створення краєзнавства цілісною дисципліною, побудованою на національних концептуальних основах, з чітко вираженими теоретичними і практичними засадами, впровадження вивчення краєзнавства в навчальні програми закладів освіти, виховання серед підростаючого покоління любові до

Батьківщини, відчуття причетності до минулого й сьогодення України та відповідальності за долю рідного краю [45, с. 100, 102–104].

Загалом Б. Гаврилів працював викладачем кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника двадцять років – з 1990 до 2010 рр., а з 2010 р. – провідним співробітником Науково-освітнього центру Українського козацтва імені полковника Семена Височана цього закладу вищої освіти [58, с. 4].

Поряд з науково-педагогічною діяльністю Богдан Гаврилів після відновлення незалежності України проводив значну громадську і науково-дослідну роботу з проблем краєзнавства, зокрема пам'яткознавства і музеєзнавства. Він активно продовжував виконувати свої громадські обов'язки, беручи участь в діяльності Івано-Франківської обласної організації УТОПК. Богдан Гаврилів був делегатом VI з'їзду Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, який відбувся у м. Чернігів 26–27 вересня 1990 р. У 1990-х р. сформувалося міцне ядро Івано-Франківської обласної організації УТОПК на чолі з Володимиром Любінцем, до якого входив і Богдан Гаврилів. Засідання пам'яткохоронного товариства за його участі відбувалися у приміщенні на майдані ім. А. Шептицького, 3.

Одним з важливим рішень обласного осередку товариства стало запровадження у 1990 р. обласної премії імені Івана Вагилевича [8]. У 1995 р. її лауреатом став Б. Гаврилів. У 2003 р. голова Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Романія Постолянюк вручила Б. Гавриліву грамоту облдержадміністрації за значний вклад в організацію пам'яткохоронної роботи Прикарпаття. У 2006 р. історик-краєзнавець був нагороджений грамотою Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Івано-Франківської обласної ради за значний особистий внесок у вивчення, дослідження і охорону культурної спадщини області та з нагоди 40-річчя з часу створення обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Наступного ж року Богдан Михайлович отримав грамоту Івано-Франківської облдержадміністрації та облради за популяризацію та збереження культурної спадщини Прикарпаття і з нагоди Міжнародного дня музеїв. м. Івано-Франківськ [46, с. 108–

116; 49, с. 149].

1996 р. Б. Гаврилів обраний головою Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців (з 2008 р. – Національна спілка краєзнавців України), яку очолював 13 років [59, с. 44–45]. Першим його кроком стала організація у 1997 р. III Прикарпатської історико-краєзнавчої наукової конференції, що відбувалася на базі Музею освіти Прикарпаття Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. За його сприяння для активних краєзнавців запроваджено свідоцтво «Почесний член Спілки краєзнавців Прикарпаття». Його в кінці 1990-х – на початку 2000-х рр. отримали знані краєзнавці, мистецтвознавці, музеєзнавці Володимир Грабовецький, Михайло Фіголь, Володимир Войцюк, Дмитро Мохорук, Олександр Береговський та ін. Щорічно під орудою Б. Гавриліва проводилися пленуми Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. На один з таких пленумів 14 грудня 2009 р. завітала заступник голови НСКУ Руслана Маньковська. На ньому були вручені нові квитки та значки Національної спілки краєзнавців України членам обласної краєзнавчої організації. У 2010 р. рішенням комісії з присудження премії імені Володимира Полека Б. Гавриліву присуджено обласну премію у галузі краєзнавства. Богдан Михайлович причетний до організації проведення XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи», присвяченій 200-річчю від дня народження українських просвітителів І. Вагилевича та М. Шашкевича. Науковий форум відбувався 6–7 жовтня 2011 р. у стінах Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника [47, с. 116–130].

Б. Гаврилів довгий час був заступником редактора альманаху «Краєзнавець Прикарпаття». У 2001 р. його було прийнято в дійсні члени історико-філософської секції НТШ.

Історик-краєзнавець упродовж кількох десятиліть зібрав цінні краєзнавчі колекції, які успішно використані в експозиціях 15 створених ним музеїв та краєзнавчих кабінетів. Про деякі з них він підготував путівники та методичні рекомендації. Так, у 1991 р. Б. Гаврилів розробив тематику та структуру кабінету історії України на історичному факультеті Прикарпатського університету. Урочисте відкриття кабінету відбулося на початку січня 1992 р. [25]. У цьому ж році опублікував статтю – тематико-експозиційний план кабінету в

«Українському історичному журналі». У наступні роки на історичному факультеті університету було створено кабінети історії українського війська [24] й історії Прикарпаття, Музей кафедри історії України, які функціонують до сьогодні, використовуються для поглибленого засвоєння студентами нормативних курсів історії України, виховання серед молоді національної свідомості. Богдан Михайлович – ініціатор створення у другій половині 2000-х рр. постійної виставки наукових праць викладачів Інституту, а нині Факультету, історії політології і міжнародних відносин [45, с. 90–93].

Упродовж 50-річної педагогічної та краєзнавчої діяльності Б. Гаврилів був ініціатором встановлення низки пам'ятників, меморіальних дощок. Він доклав зусиль для створення громадських музеїв, зокрема, в м. Івано-Франківську, де відкрито вищезгаданий Народний музей освіти Прикарпаття (1980 р.), а також музей історії школи та мікрорайону Опришівці (2007 р.), кімнату-музей «Руської трійці» до 200-річчя ювілеїв з дня народження І. Вагилевича та М. Шашкевича в 2011 р. Організаторами кімнати-музею «Руської трійці» були Б.М. Гаврилів (ініціатор створення музею та автор структури і змісту експозиції), ректор Івано-Франківського національного медичного університету проф. М.М. Рожко (виділення приміщення і матеріальне забезпечення для виготовлення обладнання музею), завідувач кафедри Івано-Франківського національного медичного університету проф. В.А. Качкан (редагування змісту експозиції музею та постійне кураторство його створення), І.М. Гаврилів та А.І. Гаврилів (розробка проєкту музею та художнє оформлення експозиції), Б. Гаврилів, І. Миронюк, П. Арсенич, О. Лесюк, Л. Смик, Ю. Угорчак (надання ілюстративних матеріалів для експозиції музею з краєзнавчих колекції), І. Парадовський, М. Мацюк (надання світлин), В.Я. Гефко (комп'ютерний набір), бригада І.Г. Кича (дизайн та виготовлення меблів) [48, с. 134].

Відзначимо також, що Б. Гаврилів є автором експозиції кабінету «Українознавство» ще одного закладу вищої освіти обласного центру – Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Його відкрито 3 вересня 2003 р. За художньо-естетичне оформлення цього кабінету він нагороджений грамотою цього вишу [49, с. 157].

Богдан Михайлович був куратором благодійного фонду для збору коштів на пам'ятник «Руській трійці», який споруджено в

центрі м. Івано-Франківська восени 2013 р. Для цього у червні 2012 р. було підготовлене спеціальне звернення координаційної ради історико-патріотичної акції «Збудуймо пам'ятник “Руській трійці”», яке підготував ініціатор встановлення і керівник благодійного фонду Богдан Гаврилів. Зміст цього звернення полягав в тому, що з ініціативи Івано-Франківських обласних організацій Національних спілок краєзнавців та письменників України, а також Українського товариства охорони пам'яток історії та культури виконком Івано-Франківської міської ради ухвалив рішення №452 від 5 серпня 2010 р. про встановлення пам'ятника «Руській трійці» у сквері біля Національного медичного університету з нагоди відзначення восени 2011 р. 200-літніх ювілеїв з дня народження І. Вагилевича та М. Шашкевича.

Проте міська рада обіцяні кошти на пам'ятник не виділила. Тому координаційна рада уклінно звернулася до громадськості Івано-Франківщини організувати благодійний збір на спорудження першого в Україні пам'ятника «Руській трійці», кошторисна вартість якого з благоустроєм становила 200 тис. грн. (скульптор – В. Довбенюк). Планувалося при безкорисливій підтримці преси, а також обов'язково в журналі «Краєзнавець Прикарпаття», регулярно друкувати списки грошових пожертвувань від колективів та прізвища індивідуальних благодійників із зазначенням надісланої суми. Необхідні кошти до осені 2013 р. були зібрані. Урочистості з нагоди відкриття пам'ятника відбулися 31 грудня 2013 р. [48, с. 135–144].

За роки відновлення незалежності Богдан Михайлович продовжував вести активну громадську діяльність. Він неодноразово виступав в засобах масової інформації. Зокрема, на початку 2000-х рр. Б. Гаврилів був частим гостем Богдана Кучера на радіостудії Івано-Франківського обласного радіо, де висловлював свої міркування з організації краєзнавчої, музейної та пам'яткоохоронної роботи у м. Івано-Франківську та області [49, с. 155, 158].

У 2011 р. Богдан Михайлович – консультант документального фільму про перебування Івана Франка на Прикарпатті, підготовленого творчою групою студії Мирослава Бойчука. За його ініціативи 21 квітня 2014 р. відкрито відновлений пам'ятник Каменяру в кінці вул. Коновальця мікрорайону Опришівці м. Івано-Франківськ [49, с. 159–160; 57, с. 74–77]. У 2016 р. з нагоди відзначення 160-річчя від дня народження українського письменника

за сприянням Б. Гаврилів в обласному центрі відкрито музей-кімнату І. Франка. Експозиція музею – це близько 400 ілюстративних, текстових, книжкових матеріалів з особистої колекції історика [57, с. 69–72]. Відзначимо також, що Богдан Михайлович є автором низки історико-краєзнавчих праць про Івана Франка [19; 22].

Богдан Гаврилів і голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Михайло Косило у 2014 р. причетні до встановлення Національного рекорду України «Найбільша кількість пам'ятників Тарасові Григоровичу Шевченку в одній області» в категорії «Мистецтво». На виконання регіональної цільової програми «Відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка у 2014 році в області» ними була проведена масштабна науково-дослідницька робота, широко висвітлена у спільному виданні ІФОО НСКУ та Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді «Пам'ятники Кобзареві на Прикарпатті» (ілюстрований довідник пам'ятників та пам'ятних знаків Т.Г. Шевченку на теренах нашого краю) [63]. Пізніше проведений порівняльний аналіз дав можливість зробити висновок про найбільшу кількість пам'ятників у одній області, а саме на Івано-Франківщині. Відповідне звернення було надіслане до Національного реєстру рекордів України, яке отримало позитивний відгук. 30 грудня 2014 р. дослідник цієї теми Михайло Косило отримав диплом Національного реєстру рекордів «Рекорд. Найбільша кількість пам'ятників Тарасу Шевченку. Івано-Франківська область. 211 пам'ятників» [49, с. 165].

Вінцем його праці у Музеї освіти Прикарпаття (нині – Музей освіти Прикарпаття та історії університету) стало видання в 1995 р. у співавторстві з Юрієм Угорчаком та Ігорем Цепендою путівника [23]. Особливо шанував Б. Гаврилів музейних і педагогічних працівників, які в нелегкий час радянського тоталітаризму організовували та формували експозиції музейних закладів краю та популяризували їх серед підростаючого покоління. Одним з таких був краєзнавець, педагог та організатор першого в Івано-Франківській області Народного музею в смт. Солотвин Богородчанського району Олександр Петрович Феданко (1898–1983 рр.), з яким він вперше ближче познайомився у ході організованої екскурсії про історію Скиту Манявського під час I Прикарпатської краєзнавчої конференції у 1969 р. Подальша співпраця мала своє продовження під час роботи

Б. Гаврилів вчителем у Горохолинській середній школі Богородчанського району, керівником гуртка в Івано-Франківській обласній станції юних туристів та завідувачем музею освіти Прикарпаття Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаніка. Уже після смерті О. Феданка 12 червня 1998 р. в смт Солотвині за сприяння Богдана Михайловича урочисто відкрито меморіальну дошку на будинку краєзнавчого музею, створеного громадським діячем [49, с. 145–146]. Також того ж року Б. Гаврилів опублікував брошуру «Краєзнавець Олександр Феданко» [60].

Богдан Гаврилів – дослідник творчості педагога, бібліофіла та етнографа Василя Пашницького (1903–1941 рр.). У період 1939–1941 рр. В. Пашницький став першим організатором і керівником Станіславської обласної бібліотеки, заклав основи системної роботи бібліотечного закладу. За сумісництвом В. Пашницькому дозволили працювати у новоствореному Станіславському учительському інституті (нині – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаніка). Незважаючи на прихильність до лівої ідеології, лояльність до влади, культурницька діяльність В. Пашницького викликала негативну оцінку з боку органів комуністичного режиму. В адміністративний спосіб його було усунуто з посади керівника бібліотеки, звинувачено в націоналістичному ухилі. Він постійно жив під загрозою арешту. У перший день німецько-радянської війни, 22 червня 1941 р., В. Пашницького заарештували працівники НКВС. Упродовж кількох днів його жорстоко катували у місцевій в'язниці. Напередодні втечі з міста більшовики без суду і слідства здійснили масове вбивство сотень людей. Трагічна доля В. Пашницького переплелася із долею інших утримуваних у катівнях НКВС. Серед жертв більшовицьких катів було знайдено й тіло станіславського інтелігента, що прагнув служити освіті, культурі і бібліотечній справі [32, с. 74–88].

У 2003 р. Богдан Михайлович у співавторстві з Юрієм Угорчаком і Віталієм Передерком опублікував книгу «Василь Пашницький : педагог, краєзнавець, бібліофіл». Також у стінах Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка організовано виставку видань з нагоди 100-річчя від дня народження В. Пашницького [15; 49, с. 150].

Богдан Гаврилів постійно підтримував творчі зв'язки з Клубом

української інтелігенції ім. Б. Лепкого в м. Івано-Франківську. У своїй історико-краєзнавчій пошуковій діяльності він часто звертався до бібліотеки та архівів Клубу не тільки з життя й діяльності Богдана Лепкого, його братів Миколи та Лева, але й багатьох інших діячів української культури [61, с. 77].

У 1970–1990-х рр. в організації музейно-мистецьких виставок, конференцій та видання книг про давній Галич Б. Гаврилів неодноразово перетинався з живописцем і мистецтвознавцем, доктором мистецтвознавства Михайло Фіголем (1927–1999 рр.). Вже після смерті останнього на початку 2000-х р. Богдан Михайлович брав активну участь в організації низки заходів, приурочених вшануванню пам'яті митця [49, с. 151].

За роки незалежності на громадській ниві особливо плідною була співпраця Б. Гавриліва з меценатом, краєзнавцем і педагогом Володимиром Войцюком (1930–2010 рр.). Звернемо більше уваги на цю неординарну людину. В. Войцюк народився 9 червня 1930 р. в смт Єзуполі. Закінчивши міську початкову школу, вже під час німецької окупації вступив до Станіславівської української гімназії. Та прихід Червоної армії перешкодив подальшому навчанню. Восени 1944 р. в містечку Єзуполі відкривається середня школа, і Володимир вступив туди відразу до восьмого класу. Тут він став членом підпільної організації юнацтва ОУН, сумлінно виконував усі її доручення. Після закінчення Єзупільської середньої школи В. Войцюк навчався у Станіславському учительському інституті на фізико-математичному факультеті. Закінчивши інститут, В. Войцюк працював у Єзупільській середній школі. Вийшовши на пенсію, виїхав до хворої матері у США, та зв'язків із рідним Прикарпаттям не поривав. Працюючи дворником в м. Нью-Йорку, майже всі свої заощадження виділяв на матеріальну допомогу своїм землякам, рідному містечку.

Важкою фізичною працею на чужині, заробивши невеликі заощадження, так необхідні в його похилому віці, В. Войцюк не забув про рідний край. Меценатство простого американського дворника є вражаючим: матеріальна допомога у створенні патріотичних кінострічок «Голод-33», «Нескорений» про Романа Шухевича та «Атентат – Осіннє вбивство у Мюнхені» про Степана Бандеру; будівництво пам'ятників Тарасові Шевченку, Іванові Франку, ченцю Памву Беринді у рідному Єзуполі, а також фінансування

виготовлення і спорудження пам'ятників для м. Івано-Франківська – погруддя українському бджоляреві Петру Прокоповичу та бронзового монумента з нагоди 85-річчя проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР); спонсорування газифікації рідного селища; видання книги Г. Кушнір «Єзупіль в роки незалежності»; подарунок коштовного образу Богородиці для новозбудованої церкви в івано-франківському мікрорайоні Пасічна.

До реалізації частини його меценатських справ підштовхував Б. Гаврилів. Зокрема, це стосувалося фінансування виготовлення і спорудження пам'ятників м. Івано-Франківська – погруддя українському бджоляреві Петру Прокоповичу та бронзового монумента з нагоди 85-річчя проголошення ЗУНР. В. Войцюк спеціально прибув із США на відкриття і посвячення цих пам'ятників відповідно 9 червня 2002 р. і 1 листопада 2003 р. У 2002 р. Б. Гаврилів у співавторстві з Ф. Мединською та Ю. Угорчаком видав книгу про В. Войцюка, де розкрив усі грані таланту патріота і мецената з смт. Єзуполя [16; 51, с. 172–180].

2 травня 2005 р. як голова Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців Б. Гаврилів спільно з В. Грабовецьким виступив на відзначенні 100-річчя встановлення надгробного пам'ятника Івану Смицнюку в с. Ямниця Тисменицького району. І. Смицнюк (1770–1843 рр.) народився в цьому селі. Був відставним солдатом австрійської армії. Через надмірні податки з населення села, які збирали місцеві польські управителі, його жителі відправили його до австрійського імператора з вимогою допомогти і позбавити сваволі урядників. І. Смицнюк двічі пішки (1835, 1840 рр.) ходив до м. Відня, а також писав скарги до імператора та окружної комісії. За ці дії управитель с. Ямниця Міхал Шишковський у 1843 р. наказав вбити І. Смицнюка. Його прив'язали до коней і волокли до того часу, поки він не помер. На сільському кладовищі у 1905 р. була встановлена символічна могила-пам'ятник І. Смицнюка [29; 49, с. 154].

Як відомо, Богдан Михайлович активно займався вивченням історії м. Івано-Франківська. У 1997 р. рішенням виконавчого комітету Івано-Франківської міської Ради народних депутатів Івано-Франківської області доцента кафедри історії України Прикарпатського університету Б. Гавриліва призначено головним істориком міста. В інтерв'ю журналісту Зіновію Бойчуку у 2005 р.

історик так згадував про впровадження мерією м. Івано-Франківська цієї громадської посади: «Найперше було велике бажання привернути увагу до написання історії міст і сіл Прикарпаття без ідеологічних та цензурних нашарувань. Досі, звичайно, друкувалося немало краєзнавчих публікацій, але вони носили епізодичний характер і торкалися лише окремих питань і періодів з життя тих чи інших населених пунктів. Але для написання комплексної роботи виникла необхідність, щоб цим процесом займалася одна людина. Тому як фахового історика і корінного жителя Івано-Франківська (а це дуже важливо) і була запропонована моя кандидатура. Це дало можливість впродовж наступних років видати розгорнений літопис Івано-Франківська» [2].

Серед відомих його праць з літопису обласного центру – «Історія Івано-Франківська в хронології (1662–1994 рр.)» (1994; у співавторстві), «Літопис Івано-Франківська (Станіслава)» (1998; у співавторстві), «Івано-Франківськ. Історико-архітектурні пам'ятки» (1999), «Довідник вулиць міста Івано-Франківська» (2000; у співавторстві), «Івано-Франківськ у пам'ятках історії та культури» (2001; у співавторстві), «Пам'ятники та визначні місця Івано-Франківська» (2002; у співавторстві), «Івано-Франківськ : енциклопедичний словник. 350-річчю місту Івано-Франківська присвячується» (2010; у співавторстві) та ін.

25 квітня 2013 р. рішенням Івано-Франківської міської ради за підписом міського голови Віктора Анушкевичуса за активну участь у справі науково-освітнього розвитку, відродженні та примноженні історичної пам'яті, культурної спадщини міста Богдану Михайловичу Гавриліву присвоєно звання «Почесний громадянин міста Івано-Франківська». Відповідний диплом і нагрудну відзнаку міський голова вручив головному історичному місту 11 травня 2013 р. під час урочистостей з нагоди 351-ї річниці м. Івано-Франківська [49, с. 152–153, 162–163].

Б. Гаврилів підтримував творчі зв'язки з рідною школою – Опришевецькою ЗОШ № 6 I–III ступенів м. Івано-Франківська (нині ліцей № 6 ім. Івана Ревчука Івано-Франківської міської ради). Ще у 1988 р. педагоги Богдан Михайлович з дружиною Марією Петрівною організували екскурсію для учнів цього закладу загальної середньої освіти до історико-архітектурного музею «Скит Манявський» с. Манява. За сприяння Б. Гавриліву 27 серпня 2007 р. в м. Івано-

Франківську на вулиці о. І. Блавацького в приміщенні колишньої двокласної школи (1903 р.), а нині – пам'ятці архітектури, урочисто відкрито музей історії загальноосвітньої школи № 6 I–III ступенів та мікрорайону Опришівці [13, с. 66–68; 14, с. 8–11]. Це був перший серед приміських шкіл історико-краєзнавчий музей. Першу екскурсію провели учні школи та автор експозиції Б. Гаврилів, які привернули увагу присутніх до шкільного дзвоника 1840 р. й унікальної пам'ятки освіти кінця XIX ст. «Хроніки школи в Опришівцях», яку на горищі школи в післявоєнні роки виявив тодішній директор школи М. Суровський [10, с. 62].

Богдан Михайлович регулярно виступав на методичних семінарах закладу загальної середньої освіти з організації шкільної краєзнавчої та позакласної гурткової роботи. 8 жовтня 2010 р. з нагоди відзначення 170-річчя заснування ЗОШ № 6 у мікрорайоні Опришівці Б. Гаврилів вручив рідній школі для музею етнографічні матеріали. За його ініціативи до 200-річчя від дня народження Т. Шевченка 4 жовтня 2013 р. на подвір'ї школи урочисто відкрито пам'ятник Великому Кобзареві. Під час однієї з останніх зустрічей в музеї історії школи 4 березня 2015 р. Б. Гаврилів виступив на зібранні творчої інтелігенції мікрорайону Опришівці з керівниками виховної роботи в школах м. Івано-Франківська. У 2017 р. у світ вийшла ілюстрована історико-краєзнавча книга «Історія мікрорайону Опришівці м. Івано-Франківська», співавтором якої був Б. Гаврилів. Окремий розділ цієї книги був присвячений історії музею мікрорайону і школи [5, с. 477–493; 50, с. 166–172].

Активною виявилася видавнича діяльність Богдана Михайловича. За останні більш ніж 25 років його праці вийшли з друку понад 50 одноосібних та колективних історико-краєзнавчих видань: монографій, брошур, буклетів, путівників. Змістове наповнення цих публікацій різноманітне: дослідження пам'яток історії, культури та архітектури рідного краю, літописів малих батьківщин і підприємств; вивчення знакових постатей історії Прикарпаття та міста Івано-Франківська; методичне забезпечення оформлення навчальних кабінетів і музеїв, тощо. Необхідно виокремити такі: «Галицьке краєзнавство XIX – поч. XX ст.» [21], «Історичне краєзнавство: навчально-методичний посібник» [17], «Літопис Івано-Франківська (Станіслава)» [20], «Роксолана у світі» [12], «Історичні постаті Івано-Франківщини» [11], «Вшанування

пам'яті «Руської трійці» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький)» [9], «Козацтво і Західна Україна: історія, культурна спадщина» [7] та ін. [54, с. 196–200].

Б. Гаврилів був співавтором, упорядником та керівником більше 30 книжкових проєктів – це колективні монографії, довідники, методичні посібники та брошури [56, с. 208–216]. Серед них найбільш яскраві: «Краєзнавці Прикарпаття : довідник ХХ ст.» [1], «Історія Прикарпаття : хронологічний довідник» [4], «Історія Прикарпаття в хронології: Основні події, факти, дати» [3], «Івано-Франківськ у пам'ятках історії та культури» [28], «ЗУНР в пам'ятках історії та культури Прикарпаття : історико-краєзнавче дослідження» [30], «Івано-Франківськ : енциклопед. слов. 350-річчю м. Івано-Франківська присвяч.» [31], «Король Данило Галицький у пам'ятках історії та культури : краєзн. іст.-культурол. навч. посіб.» [33], «Прикарпаття: спадщина віків» [53, с. 195], «З історії створення музею та пам'ятника «Руській трійці» в Івано-Франківську : іст.-краєзн. вид.» [6], «Пам'ятники Кобзареві на Прикарпатті : ілюстр. довідник» [63], «Історія мікрорайону Опришівці м. Івано-Франківська» [5]. Б. Гаврилів співпрацював з івано-франківськими та коломийськими видавництвами «Плай», «Лілея-НВ», «Нова Зоря», «Тіповіт», «Місто НВ», «Облдрук», «Вік» [52, с. 180–188].

Б. Гаврилів – лауреат низки всеукраїнських і обласних нагород та відзнак. 16 квітня 1997 р. указом Президента України йому присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури України» за значний особистий внесок у збереження і розвиток історико-культурної спадщини України та з нагоди Міжнародного дня пам'яток та історичних місць. У 2003 р. Богдан Михайлович отримав диплом лауреата премії ім. Дмитра Яворницького за особистий внесок у розвиток краєзнавства на Прикарпатті і видання монографії «Галицьке краєзнавство», а 2015 р. – ім. академіка Петра Тронька. У 2008 р. нагороджений почесною грамотою МОН України за багаторічну сумлінну працю, особистий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів та плідну науково-педагогічну діяльність. У 2016 р. указом Президента України його нагороджено ювілейною медаллю «25 років Незалежності України» [58, с. 4]. Богдан Михайлович – лауреат обласних краєзнавчих премій імені І. Вагилевича, І. Крип'якевича, В. Полека, Є. Паранюка. У 2007 р. він нагороджений унікальним дипломом оргкомітету «Ділова Івано-

Франківщина» за вагомий внесок у зростання іміджу Івано-Франківської області на загальноукраїнському та міжнародному рівнях, що свідчить про визнання його провідною особистістю Івано-Франківської області [55, с. 200–206].

Дружина, Марія Петрівна, яка закінчила філологічний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту в 1970 р., – «Відмінник народної освіти України», сорок років пропрацювала у загальноосвітніх навчальних закладах Прикарпаття і м. Івано-Франківська. Як учитель-методист, тривалий час керувала шкільними методичними об'єднаннями філологів у навчальних закладах області. У школах, де Марія Петрівна працювала, створювала літературні кабінети, які вважалися кращими в області й м. Івано-Франківську. У молоді роки постійно брала участь у художній самодіяльності: співала й часто була солісткою педагогічних аматорських хорових колективів. При підготовці до друку рукописів Богдана Михайловича здійснювала перше редагування публікацій. Частку своєї праці доклала до оформлення музейних експозицій, кімнат, кабінетів, які створював Богдан Михайлович. Син Микола у 2001 р. закінчив історичний факультет Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника [34, с. 9–10].

Таким чином, наукова та громадська діяльність Богдана Гаврилівця виявилася багатогранною. Значний внесок вченого у вивченні історії рідного краю, яка охоплює широкий спектр проблем: дослідження пам'яток історії, культури та архітектури, написання літописів малих батьківщин і підприємств, вивчення знакових постатей історії Прикарпаття та міста Івано-Франківська, методичне забезпечення оформлення навчальних кабінетів і музеїв, тощо. Окремою сторінкою в його роботі була музейна справа, завдяки чому чимало нових музеїв відчинило свої двері для відвідувачів, та пам'яткоохоронна робота, що дозволило збудувати, улаштувати та відкрити низку пам'ятників і меморіальних таблиць, передусім в обласному центрі. Долаючи життєві труднощі, Б. Гаврилів кожну проблему вирішував з оптимізмом і притаманним йому почуттям гумору, знаходився в руслі наукового й громадського життя краю, користувався заслуженим авторитетом серед колег та студентської молоді. Завдяки своєму багаторічному досвіду та наполегливій праці, досліднику вдалося виховати ціле покоління молодих науковців, краєзнавців та музейних працівників, які сьогодні продовжують його

справу.

Джерела та література

1. Арсенич П., Гаврилів Б., Угорчак Ю. Краєзнавці Прикарпаття : довід. XX ст. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 119 с.
2. Бойчук З. Богдан Гаврилів – єдиний на Україні титулований головний історик міста Івано-Франківська // Вечірній Івано-Франківськ. 2005. 26 липня. № 1.
3. Бурдуланюк В., Гаврилів Б. Історія Прикарпаття в хронології: Основні події, факти, дати. Івано-Франківськ, 1998. 66 с.
4. Бурдуланюк В., Гаврилів Б. Історія Прикарпаття : хронолог. довід. 2-е вид. Івано-Франківськ, 1994. 75 с.
5. Гаврилів Б., Репела І., Ревчук В. Історія мікрорайону Опришівці м. Івано-Франківська. Івано-Франківськ Лілея-НВ, 2017. 512 с.
6. Гаврилів Б., Косило М. З історії створення музею та пам'ятника «Руській трійці» в Івано-Франківську : іст.-краєзн. вид. Івано-Франківськ, 2014. 132 с.
7. Гаврилів Б., Миронюк І., Сигидин М. Козацтво і Західна Україна: історія, культурна спадщина. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. 128 с.
8. Гаврилів Б., Любінець В. Лауреати обласної премії імені Івана Вагилевича / Івано-Франків. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. Вид. 2-е, допов. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2011. 78 с.
9. Гаврилів Б., Миронюк І., Угорчак Ю. Вшанування пам'яті «Руської трійці» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький) : до 200-річчя від дня народж. М. Шашкевича та І. Вагилевича. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 174 с.
10. Гаврилів Б. Хроніка школи в Опришівцях (1840–1937). Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 96 с.
11. Гаврилів Б., Миронюк І. Історичні постаті Івано-Франківщини. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 143 с.
12. Гаврилів Б., Миронюк І. Роксолана у світі : іст.-краєзн. зб. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2008. 95 с.
13. Гаврилів Б. Музей історії мікрорайону Опришівці відкрито у пам'ятці архітектури та освіти // Краєзнавець Прикарпаття. 2008. № 11. С. 66–68.
14. Гаврилів Б. Перший музей історії школи періоду незалежності України в Опришівцях (з 2007 р.) // Галичина. 2007. 22 вересня. № 141. – С. 8–11.
15. Гаврилів Б., Угорчак Ю., Передерко В. Василь Пашницький : педагог,

- краєзнавець, бібліофіл. Івано-Франківськ, 2003. 45 с.
16. Гаврилів Б., Мединська Ф., Угорчак Ю. Володимир Войцук – патріот і меценат з Єзуполя. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2002. 104 с.
 17. Гаврилів Б. М., Любінець І. Я. Історичне краєзнавство : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ, 2001. 406 с.
 18. Гаврилів Б., Грабовецький В., Нечипоренко А. Історик, краєзнавець Ярослав Мельничук (1930–1926). Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2000. 26 с.
 19. Гаврилів Б., Гаврилів М. Прикарпаття в історико-краєзнавчих дослідженнях Івана Франка. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2000. 36 с.
 20. Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). 2-е вид., допов. і переробл. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1998. 134 с.
 21. Гаврилів Б. М. Галицьке краєзнавство. Ч. 1 : Історичні дослідження на Прикарпатті в ХІХ – поч. ХХ ст. : монографія. Коломия : Вік, 1997. 165 с.
 22. Гаврилів Б., Любінець І. Шляхами Івана Франка на Прикарпатті : історико-краєзнавча діяльність І. Франка на Станіславщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Івано-Франківськ, 1995. 64 с.
 23. Гаврилів Б., Угорчак Ю., Цепенда І. Народний музей освіти Прикарпаття : путівник / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1995. 13 с.
 24. Гаврилів Б., Говера Я. Кабінет історії України та її Збройних Сил : метод. рек. Івано-Франківськ, 1993. 51 с.
 25. Гаврилів Б., Грабовецький В. Кабінет історії України в навчальному закладі : метод. рек. Івано-Франківськ, 1992. 34 с.
 26. Гаврилів Богдан Михайлович : бібліографічний покажчик (до 70-річчя від дня народження) / [упоряд. : О.Б. Гуцуляк ; І.М. Арабчук ; відп. ред. М.В. Бігусяк]. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. 77 с.
 27. Грабовецький В. Богдан Гаврилів – дослідник історичного краєзнавства Прикарпаття // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гавриліва. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2003. С. 5–9.
 28. Грабовецький В., Карась Г., Гаврилів Б. Івано-Франківськ у пам'ятках історії та культури. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2001. 130 с.
 29. Грабовецький В. Борець за народну волю Іван Смицнюк. Івано-Франківськ, 2000. 28 с.
 30. ЗУНР в пам'ятках історії та культури Прикарпаття : історико-краєзнавче

- дослідження / Б. Гаврилів, В. Великочий, С. Дерев'янка, В. Передерко. Івано-Франківськ, 1999. 126 с.
31. Івано-Франківськ : енциклопед. слов. 350-річчю м. Івано-Франківська присвяч. / Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів ; ПНУ ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. 495 с.
 32. Кобута Л., Кобута С. Василь Пашницький (1903–1941): трагічна доля станиславівського інтелігента // Проблеми гуманітарних наук: збірник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2020. Випуск 4/46. С. 74–88.
 33. Король Данило Галицький у пам'ятках історії та культури : краєзн. іст.-культурол. навч. посіб. / ПНУ ім. В. Стефаника, Івано-Франків. обл. орг. Нац. спілки краєзн. України ; авт. проекту й упоряд. : Б. Гаврилів, І. Миронюк. Івано-Франківськ, 2009. 176 с.
 34. Королько А. Богдан Гаврилів – науковець, історик-краєзнавець, педагог // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 5–11.
 35. Королько А. Дитинство і молоді роки у сімейному колі // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 11–18.
 36. Королько А. Світлини з родинного життя // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 18–22.
 37. Королько А. Служба у військово-морському флоті (з 1962 р.) // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 22–26.
 38. Королько А. Студентські роки в Івано-Франківському педагогічному інституті (1965–1969 рр.) // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 26–36.
 39. Королько А. Початок педагогічної діяльності в с. Горохолинні на Богородчанщині // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 36–42.
 40. Королько А. Участь в туристичних мандрівках // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 42–46.
 41. Королько А. Початок педагогічної праці в Івано-Франківському

- педінституті імені В. Стефаніка (з 1977 р.) // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 46–52.
42. Королько А. Громадська діяльність зі збереження культурної спадщини // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 52–62.
43. Королько А. Участь у створенні музеїв в м. Івано-Франківську // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 62–73.
44. Королько А. Світлини з біографії та сімейного життя // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 73–90.
45. Королько А. Науково-педагогічна діяльність в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаніка // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 90–108.
46. Королько А. Участь в діяльності Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 108–116.
47. Королько А. Діяльність в обласній організації Національної спілки краєзнавців України // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 116–130.
48. Королько А. Створення музею і пам'ятника «Руській трійці» в м. Івано-Франківську // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 130–144.
49. Королько А. Громадська діяльність // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 144–166.
50. Королько А. Творчі зв'язки з рідною школою // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 166–172.
51. Королько А. Співробітництво з краєзнавцем і меценатом Володимиром

- Войцюком // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 172–180.
52. Королько А. Видавнича діяльність // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 180–188.
53. Королько А. Участь в презентаціях книжок // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 188–196.
54. Королько А. Основні книжкові видання Богдана Гаврилів // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 196–200.
55. Королько А. Нагороди та відзнаки // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 200–206.
56. Королько А. Бібліографія видань Богдана Гаврилів // Королько А.З. Богдан Гаврилів. Світлини з життя та громадської діяльності науковця і краєзнавця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. С. 208–216.
57. Косило М.Ю. Краєзнавець Богдан Гаврилів – організатор музеїв та пам'ятників. Івано-Франківськ, 2017. 108 с.
58. Косило М. Богдан Гаврилів – історик, краєзнавець, музеєзнавець і пам'яткознавець // Косило М.Ю. Краєзнавець Богдан Гаврилів – організатор музеїв та пам'ятників. Івано-Франківськ, 2017. С. 3–5.
59. Косило М., Гаврилів Б. Літопис краєзнавців Прикарпаття. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. 176 с.
60. Краєзнавець Олександр Феданко / авт.-упоряд. Б. Гаврилів. Івано-Франківськ : Плай, 1998. 48 с.
61. Літопис клубу ім. Богдана Лепкого / упоряд. Уляни Скальської. Івано-Франківськ : Грань, 2015.
62. Маршрутами слави Прикарпаття / П. Арсенич, Б. Гаврилів, М. Токаренко та ін. Ужгород : Карпати, 1987. 152 с.
63. Пам'ятники Кобзареві на Прикарпатті : іл. довід. / Івано-Франків. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України, Івано-Франків. обл. держ. центр туризму і краєзнавства учнів. молоді, Наук.-освіт. центр Укр. козацтва ім. Семена Височана Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника ; [авт. проекту та упоряд.: М. Косило, Б. Гаврилів]. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 127 с.

Розділ II. КРАЄЗНАВСТВО І МУЗЕЙНА СПРАВА В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН

Богдан Грабовецький

РЕГІОНАЛЬНІ КУЛЬТУРИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ

У кінці минулого століття С. Гантінгтон зауважив: «Глобальна політика стала формуватись уздовж нових ліній – культурних ... Культура набула особливої ваги, а культурна ідентичність для більшості людей стала найважливішим чинником. Люди відкривають нові, або часто й старі ідентичності ...». У цих безумовно складних багатошарових і різнопланових комплексах старих і нових культур та ідентичностей маються на увазі, зрозуміло, національна та культурні ідентичності, очевидними є і їх регіональні підрозділи, що склалися на ґрунті історичного формування етносів і їх просторової єдності.

Як відомо, в діахронному аспекті дефініції «регіон» і «культура» сягають античних часів, випередивши на багато століть появу в суспільному обігу синкретичної словосполуки «регіональна культура». Саме ж поняття «регіональна культура», що пов'язало два самодостатні слова з неоднозначними змістами і смисловими формами, також є полісемантичним.

У різних пропорціях термін «регіональна культура» асоціюється зі специфічною прив'язаністю до території корінних мешканців, що сприймають її як усталений попередніми поколіннями звичний для них світ. Усі в такому світі об'єднані масивом конкретних мовних, художньо-словесних, мистецьких і матеріальних реалій, філософсько-світоглядних, правових настанов, побутово-звичаєвих стереотипів, надбань виробничого досвіду і знань, добровільно зведених ними у своєрідний ранг символів, що свого часу визначали форму, характер та інтенсивність етнотворчого процесу, а після його завершення обумовлювали поведінку людей у цьому середовищі й сигналізували іншим про особливості їх ідентичності.

Регіональні культури вмонтовані в дизайни багатьох сучасних національних ідентичностей. Цю тезу можуть проілюструвати інспіровані В. Портниковим паралелізми. Так, у Франції регіональні

культури – це особливості в межах їх власної французької ідентичності: регіональна культурна ідентичність бретонців відрізняється від регіональної культурної ідентичності бургундців, регіональна культура провансальців різниться від регіональної культури лотарингців тощо. Багато можна говорити про німецькі, італійські, іспанські, польські, словацькі та інші регіональні культури в Європі.

В Україні теж були і є регіональні культури — свої, українські. Регіональна культура гуцулів відрізняється від регіональної культури поліщуків, регіональна культура лемків відрізняється від регіональної культури бойків. Регіональні культури визначають самобутність історично-етнографічних областей. Наприклад, регіонально-культурне обличчя Буковини відрізняється від регіонально-культурної багатолікості Галичини, а та, в свою чергу, відрізняється від регіонально-культурної індивідуальності Поділля.

Отже, немало національних світів співіснують нині зі своїми регіональними культурами. У таких умовах регіони, як і нації, щоб співіснувати, повинні здобути мінімум загальної культури. З цією метою обидва соціокультурні утворення — нація і регіон — змушені реалізовувати статус спільної національної культури на території, яку вони охоплюють. Вибір поєднується з уже існуючою на цих теренах певною спорідненістю найвиразніших елементів культури: у нації мова — у регіону діалект, у нації професійна мистецька сфера — у регіону фольклор, у нації індустрія — у регіону місцевий промисел, у нації цивілізаційний асортимент продовольства — у регіону місцева гастрономія тощо. Все це — своєрідні флагмани ідентичностей відповідно до ієрархії, що залежить від сингулярностей, успадкованих історією.

Демонструючи таким чином живучість і пластичність до вимог часу, чинник регіональних культур частково трансформувалася у сфери ідеології та політики (зокрема, окреслений таким толерантним напрямом держполітики, як багатокультурність) і серйозно трактований істеблішментом у окремих розвинутих країнах. Наприклад, Міністерство національної освіти Франції ще у 1969 р. своїм циркуляром навіть надало виразу «регіональна культура» офіційний статус, обґрунтовуючи таке рішення зумовленістю вимог у контексті дій, спрямованих на консолідацію суспільства.

У пошуку «простежуваності» історичної ретроспективи,

місцеве регіональне коріння, підвищена чутливість до навіяної ностальгією спадщини регіональних культур і відданість їм, підтримані, очевидно, щирим патріотизмом, у нинішньому неспокійному світі розглядаються також як гарантія якості і стабільності, відіграючи певну роль у процесах соціально-економічної модернізації і, як наслідок, демократизації місцевого суспільного життя, що передбачає посилення позицій місцевого самоврядування.

Банально використовуючи прояви самотності регіональних культур, часто їх атрактивність, запити людей ознайомитися з етнографічними традиціями, підприємці та бізнесмени інструменталізують їх передовсім у такій сфері як туризм — краєзнавство, і пов'язані з ним розважальний та готельний бізнес. В руслі меркантильних інтересів рестораторів, зокрема, реклама та поширення серед відвідувачів продуктів місцевої гастрономії та виноробства на зразок «кулінарного фольклору» Гуцульщини, «винного фольклору» Бургундії тощо. Такого роду розмаїтні інструментарії пропагують самотність регіональних культур, посилюючи їх культурний імідж у світі.

Коли ж ідентичність народів розмивалась, чинник регіональних культур утверджувався. Такий парадокс значною мірою був наслідком послаблення цінностей, пов'язаних із національною державою, і взагалі, з політикою децентралізації в європейському стилі. За таких умов природно поставало питання перспектив майбутнього, у виборі якого в конкуренцію вступали різні сценарії і форми їх реалізації. При цьому однією з найбільш ефективних форм реалізації певного сценарію у виборі майбутнього стала маніпуляція минулим регіональних ідентичностей.

Усвідомлення носіями регіональних культур власних етноособливостей у поєднанні з почуттям безталанности в конкуренції з узагальнювальною культурою нації здатні підняти презентабельність регіонально-культурного елемента під час виборчих консультацій тощо.

Ідентифікаційні особливості регіональних культур, надмірне, гіпертрофоване переростання гордості за свою регіональну культуру в сучасному світі також можуть використовуватися як ідеологічні маркери для кристалізації протестного активізму, агресивних ініціатив, таких як войовнича реконструкція регіональної історії,

обґрунтування вимог автономії, а то й незалежності, інколи навіть у такій радикальній формі, як сепаратизм. До речі, упродовж 20 ст. сепаратизм часто ототожнювали зі спорідненим щодо терміна «регіональна культура» таким же полісемантичним терміном «регіоналізм», в основі якого лежать як ідеї федералізму, так і консерватизму. Саме ідеї консерватизму, ймовірно, зумовлюють перевагу не так радикальних, як нейтральних визначень у сучасному трактуванні цього терміна.

Загалом співзвучні терміни «регіональна культура» і «регіоналізм» найчастіше застосовуються нині для характеристики інтелектуальних течій і доктрин, що мають на меті раціональне використання природних історично виниклих просторових відмінностей, що продовжують існувати всередині сучасних суспільств.

Отже, пізнання цілісності національних культур неможливе без вивчення їх культурно-регіональних складових. Усе це потребує фахового аналізу й широких наукових досліджень проблем регіональних культур як у глобальному міжетнічному масштабі, так і в межах певних етносів, народів.

Регіональні різновиди культури та їх прояви здавна привертають увагу дослідників. У європейських країнах інтерес до регіональних культур активізувався у ХІХ ст. Індивіди чи невеликі групи інтелектуалів, як наприклад, очолюване М. Шашкевичем, Я. Головацьким та І. Вагилевичем галицьке літературне угруповання «Руська трійця», почали вивчати культурні (історичні, археологічні, фольклорні та ін.) особливості окремих регіонів. Переважно це був емпіричний матеріал місцевого значення, часто без узагальнювального осмислення. Результати цих наукових досліджень здебільшого поширювалися серед обмеженої аудиторії членів наукових товариств чи в колах місцевої еліти.

Ситуація почала змінюватися в другій половині ХІХ ст., коли нове покоління освічених членів місцевих еліт намагалося зацікавити широку громадськість тематикою регіональних культур. З цією метою вишуковувалися нові форми спілкування і донесення своїх наукових спостережень.

В українській історіографії тематика регіональних культур розвинулась у дослідженнях цілої плеяди інтелектуалів, таких як М. Максимович, О. Бодянський, М. Костомаров, що намагалися

розглядати регіональні реалії України в загальнонаціональному контексті. Цей напрям досліджень згодом професійно розширили О. Потебня, М. Драгоманов, В. Антонович, П. Чубинський, І. Франко, М. Грушевський, В. Гнатюк, І. Колесса та ін. Розглядаючи часткові регіональні культурні явища, вони намагалися розкрити їх широкі внутрішньоетнічні та міжетнічні зв'язки, з'ясувати історичну основу й закономірність, зумовлену логікою національно-культурного кругообігу і розвитку. У своїх працях, включно з численними рецензіями на зразок критики «Гуцульщини» В. Шухевича І. Франком та В. Гнатюком, вони виступали проти абстрагованого бачення і генералізації місцевих особливостей і своєрідностей.

Для мобілізації популяризації регіональних культур у масах середнього і нижчого класів засновувалися нові асоціації, переважно орієнтовані на пізнавально-розважальні заходи краєзнавчого характеру: організовувалися екскурсії, фестивалі, місцеві виставки (експозиції архаїчних старовинних музичних інструментів, виробів місцевих майстрів, традиційних для окремих регіонів костюмів тощо) – предтечі регіональних музеїв. Під час спілкування частіше, ніж раніше, використовувалися місцеві діалекти чи говірки. Зрозумілий для освіченої верстви науковий аналіз спрощували до рівня, зрозумілого для більшості населення. Хоча такі заходи демонстрували своєрідність регіональної культурної ідентичності їх малої батьківщини, загалом вони підкреслювали, що регіон органічно пов'язаний з великою батьківщиною.

На серйозніше ставлення до проблем регіональних культур вплинула ревізія націоналізму, яка відбулась наприкінці ХІХ ст. Під впливом нового клімату ірраціоналізму інтелігенція переосмислила цей феномен, утвердившись у розумінні, що культурні прояви визначаються середовищем і поточним моментом. Доки наукова теорія слугувала для вивчення минулого науковим способом, молоді інтелектуали зробили це своїм моральним обов'язком. В Україні серед таких інтелектуалів, які володіли неабияким науковим хистом, виокремимо Ф. Колессу та І. Свенціцького. У їхньому розумінні регіонально-культурна ідентичність, якщо вона мала реальну цінність, мала органічно пов'язуватися із загальнонаціональною цінністю і становити елемент його середовища. Таким чином, вони перетворили об'єктивний метод дослідження минулого на суб'єктивний обов'язок створити істинно національну культуру.

Дослідники регіональних культур на рубежі XIX і XX ст. значну увагу приділяли впливу географії, визнаючи, що різні регіони мають різний характер. Наприклад, мешканці гірських районів потребували відмінної від мешканців рівнинних територій культурної адаптації. На їхню думку, хоча в кожному регіоні сформувалося своє духовне середовище, але всі разом узяті регіони здебільшого переймалися загальнонаціональним духом.

Заради справедливості слід зауважити, що часто вивчення регіонів далі зводилося до описово-емпіричної констатації наявності, побутування тих чи інших культурних реалій без їх розгляду в широкому загальноетнічному чи міжетнічному плані, порівняльного, типологічного зіставлення. Такий підхід був характерний і в минулому для багатьох краєзнавчих і етнографічних публікацій та праць іонаціональних авторів, присвячених культурі та побуту українців. На основі такої емпірики нерідко звужувався, деформувався погляд на явища, вибудовувалися хибні або явно тенденційні висновки на їх природу, генетичну основу. Так, скажімо, абстраговане вивчення етнокультурних груп українців Карпат, різні невинні на перший погляд судження на зразок захопленого вислову відомого польського етнолога, фольклориста й історика культури Я.С. Бистроня стосовно гуцулів як про «чудовий світ замкнутої в собі культури», використовувалися для конструювання тенденційних концепцій про неукраїнське походження гуцулів, бойків, лемків та навіть відповідних примітивних пропагандистських і політичних акцій, спрямованих на штучне вичленування цих етнографічних груп зі складу українського народу, трактування їх як окремих етнічних спільностей.

У подібному руслі у 1936 р. польський етносоціолог Ю. Обремський по суті проголосив поліщуків людьми без вітчизни: «... люди Полісся переважно не є ні українцями, ні білорусами – вони безнаціональні». Таким чином, явища регіональних культур вилучалися з контексту загальнонаціональної схеми культури, де насправді йдеться не про типологічну подібність, а про генетичну культурну спільність.

У дослідженнях другої половини XX ст. регіональні культури трактували здебільшого як новий етап будівництва національного, оскільки загалом культурні регіональні ідентичності доповнювали існуючі ідентичності загальнонаціонального масштабу. В Європі

значних успіхів у цьому плані досягли дослідники передовсім у Польщі, Франції, Німеччині, Іспанії, Болгарії.

А ось дослідження регіональних культур українськими науковцями в умовах радянської дійсності, що скеровувалися і регламентувалися методологічними та ідеологічними засадами й настановами, поступалися перед здобутками їх західноєвропейських колег. Здебільшого теми регіональних культур розглядалися не в пріоритетних, а в периферійних, маргінальних розділах наукових досліджень. Звертання до таких тем для адекватних науковців вимагало вибагливої самоцензури, щоб не бути звинуваченими в націоналізмі, місництві і т. ін. І для таких побоювань були серйозні підстави. Досить згадати про хвилі репресій, що прокотилися по українському народознавству в радянські часи, про труднощі, які супроводжували підготовку і видання монографій про культурні регіони, наприклад, Бойківщину, Гуцульщину, Полісся.

Натомість як форму дефокусації радянська система всіляко пропагувала нівелювання української національної культури, її загальних стійких особливостей, що не лише затьмарювало своєрідність етнічних культур, але й їх національні риси. У такому спрощено схематичному плані трактувалася нерідко й запропонована в радянській етнографії теорія глобальної типологізації культурних спільностей із її класифікацією на т.зв. господарсько-культурні типи й міжетнічні історично-етнографічні області. Інтеграційне охоплення традиційних культурно-господарських укладів і структур усієї людської спільности мало враховувало, а то й зовсім не враховувало національні та внутрішньорегіональні специфічні особливості, що не вкладаються в межі запропонованого поділу та міжетнічних схем. Недостаня увага приділялася виданням українців у США і Канаді, зокрема монографіям, присвяченим окремим регіонам їх рідної землі, що на той час складали уже солідну бібліографію.

Водночас у складних умовах радянської дійсності в українському народознавстві нагромаджувався позитивний конструктивний досвід у сферах дослідження регіональних культур. Найбільше він простежується в контексті історичних (включаючи археологічні) розробок, а також методик картографування явищ матеріальної і духовної культури, етнолінгвістики.

Вагомий внесок у дослідження тематики регіональних культур зробили, а деякі з них продовжили плідно працювати в сприятливих

умовах незалежної держави, різнопрофільні фахівці західних областей України: історики П. Арсенич, В. Грабовецький, В. Задорожний, М. Клапчук, О. Корчинський, І. Кочкін, М. Кугутяк, Ю. Лукомський, Д. Павлів, Б. Паньків, П. Сіреджук, Б. Томенчук та ін.; етнографи, мистецтвознавці й демографи М. Глушко, Ю. Гошко, Р. Захарчук-Чугай, Р. Кирчів, Р. Кобальчинська, Г. Кожоляно, М. Лаврук, Ю. Лащук, М. Мандибура, В. Мацієвська, І. Могитич, О. Никорак, С. Павлюк, О. Соломченко та ін.; етнолінгвісти У. Єдлінська, Я. Закревська, Б. Кобилянський, Н. Хобзей, П. Чучка та ін.

Продовжують функціонувати спеціалізовані дослідницькі установи, засновано нові, зокрема Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України. Загалом станом на сьогодні науковці зібрали й узагальнили багато відомостей і матеріалів про регіональні культури різних місцевостей, що значною мірою підвищило рівень компетентності фахівців у цій специфічній ділянці. При цьому не забуваймо, що в науці працюють люди з певним багажем знань і життєвого досвіду, принципами, мораллю. Тому повна об'єктивність неможлива. З цим важко змиритися, але це факт, що не гарантує непомильність висновків науковця. Передбачення такої ймовірності має стимулювати дослідника до критичного осмислення історіографії своїх попередників.

Незаперечною залишається актуальність комплексного вивчення регіональних культур. Час невпинно розмиває, стирає, нівелює традиційні культурні структури, руйнує їх регіональні варіантні різновиди та своєрідності; відчутні тенденції послаблення і в багатьох випадках фактично перервано процес міжпоколінної трансмісії традиційно-побутових культур. Дуже багато втрачено. Якщо не посилити й цілеспрямовано не організувати працю науковців, то в цьому невідворотному процесі сучасності втратиться й те, що ще побутує чи зберігається в пам'яті старшого покоління – неповторні локальні явища регіональних культур, пов'язані з ними унікальні інформації.

Відкриття нових фактів про регіональні культури та їх прояви надихають науковців думати, виходити на вищий рівень наукових досліджень, і – в пошуках істини – потребують наукових діалогів.

Глибші знання про тривалі зв'язки регіональних культур із загальнонаціональними материками, участь населення цих регіонів у політичних подіях, його міграційні рухи тощо, очевидно, сприяли б

ліпшому розумінню закономірностей спільних загальнонаціональних явищ, зокрема, культурно-мистецького та побутового характеру.

Дослідження регіональних культур набуває нині актуальної ваги в сучасних спробах побудови нової моделі Європи, заклопотаної руйнуванням корсета національних держав, що заважають їм процвітати. У такій історичній реальності ймовірна і подекуди реально демонстрована носіями регіональних культур переоцінка власних політичних перспектив у здобутті суб'єктності. Але чи не ризикують такі регіональні культури передчасно відрізати себе від того, що історично обґрунтувало їх оригінальність, від тривалої пов'язаності і взаємодоповнення з національною культурою, яка їх об'єднує? Щоб бути готовим до такого й подібних чи зовсім неподібних викликів у майбутньому, існує випробуваний дієвий припис від попередніх поколінь науковців: спочатку розібратися з минулим, у якому все ще багато «білих плям», що вимагають продовження скрупульозних досліджень, у цьому випадку проблем регіональних культур. А ця робота вимагає активної мобілізації зусиль інтелектуалів, організації та підготовки нових її ентузіастів, як науковців, так і краєзнавців.

ОКСАНА ДРОГОМИРЕЦЬКА

**КРАЄЗНАВСТВО ЯК ПОТУЖНИЙ ЗАСІБ
ОБ'ЄДНАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ:
НА ПРИКЛАДІ ЗНАЧЕННЯ СОЛІ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ**

Для України краєзнавство завжди було не лише міцним фундаментом історичної пам'яті, а й формою самозахисту від ударів долі. Від часу відновлення державної незалежності в 1991 р. краєзнавство «стало могутнім стимулом відродження духовності й історичної пам'яті народу. Розширилися межі наукового пошуку й коло людей, причетних до вивчення і збереження багатотисячолітніх культурних традицій» [1]. Але такими ж незмінними за суттю залишаються постулати, сформульовані 100 років тому практично невідомим нинішньому поколінню українським економістом-

географом Федором Трохимовичем Матвієнко-Гарнагою, який багатозначне розуміння самого терміну «краєзнавство» розкрив трьома складовими: «1) краєзнавство як певна сума якихось відомостей; 2) краєзнавство як робота або процес для засвоювання відомостей; 3) форми проведення краєзнавчої роботи» [2, с. 3].

Народжений 1884 р. в селі Абрамівка Полтавської губернії, після здобуття освіти Ф. Матвієнко-Гарнага був скерований у 1921-му р. на посаду професора економічної та політичної географії України Полтавського інституту народної освіти, де одночасно викладав курс краєзнавства й історію народного господарства. 1930 р. в Харкові він підготував до друку і видав фундаментальний посібник «Краєзнавство і краєзнавча робота», що став першим подібним на теренах України, а його автор – одним з піонерів-теоретиків краєзнавства, фактично, першим запропонував чітке визначення цієї галузі наукового пізнання: «Краєзнавство – це є певна сума знань широким кіл людности про природні й соціальні факти та явища краю, про взаємну залежність цих фактів і явищ; ці знання набуваються внаслідок організованого громадського руху з метою вивчити й використати витворчі сили країни, виховати дослідників і активних будівників життя на підставі наукових досягнень та загальнодержавних завдань» [2, с. 6–7]. Науковці наголошували на необхідності «проведення краєзнавчих досліджень на кожному етапі, починаючи від організації такої роботи і закінчуючи формами пропаганди та методикою створення краєзнавчих музеїв» [3].

Витоки краєзнавства, навіть офіційного, такі давні, що, на перший погляд, може видаватися, начебто краєзнавство – це закостенілий і неповороткий вид діяльності з вивчення минулого, займатися яким можуть лише люди «у віці», такі ж закостенілі і неповороткі в своїх поглядах і переконаннях. Проте, якщо основні функції краєзнавства – педагогічна, навчальна, наукова – все ще зберігають встановлену раніше стабільність у визначенні, то методи дослідження, описувані раніше переліком: літературний, статистичний, візуальний, картографічний, анкетний, польові дослідження, описовий, експедиційний, фотографування, тепер доповнилися сучасними: географічний, моделювання, математичний, економічний, соціологічний. Можливо, розширення способів дослідження і вивчення окремих тем чи навіть об'єктів із залученням новітніх засобів та змоги працювати зі значною кількістю потрібного

матеріалу, фактично, не відходячи від моніторів, збільшило не лише напрямки наукових та краєзнавчих досліджень, якісно покращило можливості, але й привабилу значно більшу кількість молодих осіб, що виявляють жвавий інтерес до певних галузей краєзнавства [4, с. 25].

Нині абсолютно чіткого виокремлення, крім історичного [5] та географічного [6], набуло туристичне [7] краєзнавство, яке, поєднуючи в собі практично всі напрямки роботи місцевих дослідників, стає надійною базою для розвитку туристичної галузі окремих регіонів, дає змогу надавачам послуг перетворювати відпочинок на приємне пізнання і несподівані відкриття раніше незнаного. Саме ж сучасне краєзнавство – вже не лише окремий спосіб вивчення, збору і збереження матеріальної та нематеріальної спадщини народу, воно теж стало об'єктом наукових досліджень, предметом вивчення і темою для написання наукових робіт (як приклад, можна навести дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук [8]).

Об'єднавчу роль краєзнавчих досліджень у межах цілої України можна показати на прикладі еволюції значення солі в житті людини. Нам у XXI-му столітті при абсолютно вільному доступі до купівлі солі за майже копійчаною ціною, при змозі вибрати на полицях крамниць сіль не лише за способом видобування, але й за кольором (рожева гімалайська, чорна вулканічна та ін.), і готовим смаком (з додаванням різних трав, спецій, прянощів), складно уявити високу вартість, яку мала дрібка солі в сиву давнину. Але й досі народна пам'ять береже зафіксованим у пам'яті, хоч часто вже забутим і часом незрозумілим, попередній досвід співіснування тандему «людина і сіль». Сіль можна вважати чи не найпершим і постійним супутником людства на історичному шляху його існування. Доволі символічно виглядає згадування Солонного моря серед інших, «кольорових», морів у давній легенді про те, як наші предки уявляли собі Землю: «... «На краю землі», розповідають, ... є чотири моря: Солоне, Синє, Червоне і Чорне. З них пити воду не можна, а тому «жиди»-купці звичайно запасуються під час своїх мандрівок «на край світу» водою на сім років ...» [9, с. 248].

Науковці слово «сіль» вважають спільнослов'янським і відносять до групи індоєвропейських термінів: «соль – солн – солон (ст.-слав. слань) – солоный (солонец, солонина)», вбачаючи, що слово

«соль – восходящее к той же основе, что и прилагательное сладкий» [10]. Ряд дослідників поєднують слово «сіть» з «сонцем», підкреслюючи тим самим як давність самого слова, так і важливість продукту, і опираються в своїх припущеннях на давньоруське написання назви головного небесного світила: «сьльнь (солонь), сльнь-це (солонь-це) – солнце» [11, с. 3], а також застаріле і маловживане слово «посолонь»: «Вона [бабка-повитуха] купає дитину у теплій воді, (...) викопується ямка; в неї виливається ця вода і кладеться послід [плацента], обгорнутий посолонь пуповиною і обсипаний також посолонь – житніми зернами» [12, с. 90], або «Купальські вінки, попри різноманітність технік, мають одну схожість: вони плетуться посолонь, тобто за рухом сонця» [13], звучання і будова якого повністю співзвучна зі словами «соленого» ряду.

Краєзнавчі дослідження майже зниклого з щоденної мови тандему слів «посолонь»-«осолонь», які буквально означають «за» і «проти» руху Сонця обов'язково виведуть на давні традиції українців у вишиванні та писанкарстві, орнаменти яких були не довільним малюнком, а завжди несли глибокий сакральний зміст. Зображення сварги, відоме під назвою «свастика» (і тому рідкозгадуване в наукових роботах), – це той же хрест, але зображений у русі, водночас «символ сонячного культу, в магичну силу якого вірили всі древні народи» [14]. Зображення українцями «посолоні» було символом родинного вогнища, символізувало духовне полум'я, приховані магичні знання, інтуїцію. Ці традиції характерні для всіх регіонів України, як і віра в сакральну силу знака, що поєднує в собі посолонь і осолонь. І хоч назви зображення в різних регіонах свої: «повна сварга», «колядник», «баранячі ріжки», «круторіжки», але закладений зміст усюди той самий: гармонія, єднання чоловічого і жіночого, видимого і невидимого, знаного і потаємного, нині сущого з мудрістю предків [15].

Занурення в особливості орнаментальних знаків та їх смислове і магичне значення для наших предків, окрім краєзнавчого зацікавлення вишиванками, рушниками, ткацтвом, прикрасами (найперше, жіночими), різьбарством, гончарством тощо, виводить на цілий ряд ритуальних дій, в яких вода і сіль є чи не найчастіше використовуваними. Щодо солі, то вона давно з площини виключно харчового продукту перейшла в окремий і дуже потужний пласт

народної культури. Найпростішим прикладом цього є повсюдно znana прикмета про те, що сіль «не можна розсипати, бо неминуче буде сварка» [16, с. 143]. І хоч прикмета, пов'язана з тими далекими в часі подіями, коли сіль була дуже дорогим товаром, мала бути давно забутою, вона добре відома і продовжує активно жити майже в усіх українських родинах [16, с. 143]. Такою ж добре знаною і «живою» по всій території України є прикмета про небажаність, а в певні дні року й повну заборону позичання комусь солі. Мало хто зможе пояснити причину виникнення цієї заборони, яка базується на віруваннях, що «кристали солі ... вбирають у себе енергію і мають енергетичну пам'ять» [17]. Сіль часто використовувалася у ворожбитстві, чаклуванні.

Значення солі в житті наших предків здавна було таким суттєвим, що перенеслося і в християнські часи. Зокрема, є обов'язковою наявність сільнички з сіллю в кошику з наїдками, які несуть на освячення до церкви на Великдень [18, с. 362]. Вважалося, що освячена сіль, яку додають до їди, дає здоров'я і радість життя», тому в молитві на її освячення є такі слова: «Ти Сам [Боже] благослови і цю сіль і зроби її приношенням радості» [19, с. 34]. «В західних місцевостях України, – писав О. Воропай, – приїхавши з церкви додому, господарі відразу до хати не заходять. Вони обходять всі будівлі, що є в господарстві, і посипають навколо них свячену сіль – «щоб нечисту силу відігнати». Після цього господиня йде до хати накривати стіл, а господар заходить ... до стайні привітатися з «німиною». ... Газда відрізує шматочки свяченої паски, вмочає їх у сіль, дає по одному кожній тварині» [18, 404]. Освячена на Великдень сіль використовувалася й для лікування хворих людей: «... Разом з паскою для свячення беруть сало, яйця, ... сіль і пшоно. [Освячені] пшоно і сіль бере з собою хворий на пропасницю, йде на перехресну дорогу або в садок, кидає через голову і каже: «Вас, тітки, сімдесят сім, ось вам хліб-сіль усім!»» [18, 402], – наводить автор традицію мешканців с. Слободи Никольської на Слобожанщині.

Такою ж збереженою багатьма родинами українців традицією є розпочинати накривати стіл на Святий вечір саме з солі. В одних регіонах сільничку, наповнену сіллю (часто, це та сама освячена на Великдень сіль), першою ставлять посеред святкового столу. В інших – сільничку з сіллю кладуть на обрядовий хліб (на Прикарпатті він має назву «василь»), розташований на куті стола, найбільш

наближеному до образів, куди під обрус-скатертину господар завчасно поклав жменю сіна. Схожу традицію описав і Олекса Воропай: «На сіно, що намощене на покутньому кінці столу «невинна душа» (дитина до 7 років) кладе три хліби або калачі, грудку солі і ставить велику воскову свічку» [18, с. 67]. О. Воропаєм було записано обряд, що передусе самій вечері: господар йде в стайню, благословить – побажаннями здоров'я, доброго приплоду тощо – всіх тварин у стайні; «... в чисто вимите дерев'яне корито він сипле з миски вечерю, кришить туди хліб, досипає борошно, солить сіллю, все це добре перемішує дерев'яною кописткою і розділяє поміж усіма тваринами, що є в господарстві» [18, с. 69].

«Зафіксовано також факт офірування солі домовикові для того, щоб добре ловилася риба. З цією метою йому перед початком риболовлі кидали у водойму грудку кам'яної солі» [16, с. 143], а на Поліссі та Білорусі існувала традиція, за якою «господар, купивши коня, улещує так: відрізає цілушку від першої спеченої хлібини, посипає її сіллю, а тоді з тим уночі йде до обори й каже: «Домовик домовий! Прийми від мене хліб-сіл, люби моїх коней та жалуй! І я тебе будулюбити та жалувати»» [16, с.142]. Вважаючи здавна сіль чарівною речовиною, «її активно застосовують у різноманітних магічних діях» [16, с. 142], особливо широко пов'язаних зі захистом від уроків дітей. Наприклад, маючи підозру на чиєсь «зле око», вслід такій людині шепотіли: ««Сіль тобі в очі», ... можливо, тому, що сіль подразнює слизові оболонки й так завдає шкоди лихим очам» [16, с. 142], або в хаті з новонародженими дітьми та породіллями «поблизу них у непомітному місці вішали в ганчірочці сіль» [16, с. 142], а подекуди «навіть практикували натирання сіллю немовляти від вроків» [16, с. 142].

«Оберегову» силу солі українці використовували й для захисту власного помешкання. «У новопобудовану хату насамперед вносять ікони і ... вішають їх у красному куті; під ними, на покутті, ставлять діжу; на стіл кладуть хліб із сіллю» [9, с. 141]. Імовірно, з якимось давнім обрядом пов'язана традиція, що тепер нерозривно асоціюється з Україною і яка досі живе в усіх куточках країни та відома буквально всім українцям, – зустріч гостей з хлібом (символ достатку) та сіллю (символ дому), як прояв гостинності та поваги, готовності поділитися з іншим усім найдорожчим і нагодувати його. Недарма так твердо закріпилося в народі поважне й почесне звання «хлібосольні люди»,

«хлібосольний край» про тих, хто вміє широко приймати гостей. Бо ж відомо, що через значну вартість солі на Русі їжу, як правило, солили безпосередньо перед вживанням. Небажані й незвані гості отримували солі менше за інших, або й взагалі її не отримавши, йшли, «несолоно хлебавши» [20]. Українська мова даний фразеологізм не перекладає прямо – «несолоно сьорбавши», а передає не менш образними відповідниками: ««піймавши облизня», «облизавши макогона», «шилом патоки вхопивши»» [21].

І хоч у цьому конкретному випадку не згадується сіль, народна творчість зафіксувала і зберегла до наших днів неймовірно велику кількість приказок і прислів'їв, у яких нібито «записано» значення солі в повсякденні буття, та які передають усю багатогранність людського життя в усіх його барвах та найменших деталях[22], [23], [24], [25], [26]:

Без солі, без хліба немає обіда.
Без солі і хліба худая бесіда.
Без солі і стіл кривий.
Без солі не смачно, без хліба не ситно.
Без солі солоно, без круп густо.
Бочку солі з'їж, тільки тоді чоловіка пізнаєш.
Голодному й солоне смакує.
Де багато невісток, там дуже борщ солоний
Де хліб, сіль, каша, там домівка наша.
Добре живуть, хліб-сіль жують.
До нічого і солі не треба.
Є хліб – солі нема, є сіль – хліба нема.
Заробив на сіль для оселедця.
З божої волі продав штани, купив солі.
Звітрена сіль не годиться нінащо.
Кожному досолив, а тепер сам поїдає.
Недосолене на столі, а пересолене на дворі.
Не досолити – не доїсти.
Немає в що й солі зав'язать.
Немає долі без солі.
Не пересолюй, бо зіпсуєш.
Несолене їсти, що з немилим цілуватися.
Не соли нічиєї рани, то й твоєї не будуть.
Не тільки сіль, але й залізо зводиться.

Ні муки пилінки, ні солі дробинки, ні горілки росинки.
Ні хліба, ні солі, і сам бурлак в неволі.
Свій борщ хоч і не солоний, а ліпший, як чужа юшка.
Сіль дорожча, ніж золото.
Сіль-хліб кусай, а розумних людей слухай.
Сіль сіллю не посипають.
Сіль – усьому голова, без солі і жито – трава.
Сльозами хліб солять.
Старі хліб-сіль не забуваються.
Тепер уже насип йому солі на хвіст.
Хліб, сіль, вода – козацька їда.
Хліб-сіль їж, а правду ріж.
Хліб-сіль їж, правду не ріж, а говори.
Хлопці міцного замісу та крутого засолу.
Цукру хоч повен віз, а віз усе солоний.
Чоловік без друга – що їжа без солі.
Щоб узнати чоловіка, треба з ним пуд солі з'їсти.
Я його так люблю, як сіль в оці а кольку в боці.
Як сіль в оці встряв.

Так багато приказок та прислів'їв з різних регіонів України вище наведено не дарма; вони – окреме поле для діяльності науковців і краєзнавців. «Як влучно підмітив Володимир Даль, «пословица не сочиняется, а вынуждается силою обстоятельств, как крик или возглас, невольно срывается с души»» [26, с. 315]. Вміння точно використовувати в повсякденній мові ці короткі вислови свідчать як про життєву мудрість їх носія, так і про багатство його культури й мови. Ця підбірка засвідчує ще й важливість солі в житті і побуті наших предків і той факт, що з незначними змінами в звучанні наведені приказки чи прислів'я існують у кожному з регіонів України та мають аналогічне значення. Спільність накопиченого життєвого досвіду, передана за допомогою усного слова, підтверджує давність постійно проживаючої людності на території нинішньої України. Сіль – це ще й окремий пласт кулінарного мистецтва українців, які з глибини часів до сьогоднішнього дня вміло засолюють м'ясо, рибу, овочі, гриби, ягоди, навіть яблука та кавуни, не кажучи вже про те, що практично жоден рецепт приготування страви не обходиться без додавання солі.

«Соляний шлях» існує в різних регіонах України: Солоницький

бій 1596 р. дає змогу співпраці краєзнавцям Полтавщини (місце битви), Запоріжжя (територія козацтва), Тернопільщини (місце народження С. Наливайка – організатора повстання) і Рівненщини (де мешкав Дем'ян Наливайко, а брат Северин навідував його) та ін. Іншим потужним напрямком краєзнавчої роботи може бути робота з топонімами, занурення в ономастику, етимологію. Адже власні назви географічних об'єктів та населених пунктів допомагають знаходити «потрібні» місця на картах різних країн (напр., Зальцбург, Зальцгіттер, Солекамск, Солонешное) та України. Серед міст і сіл маємо Сіль, Солонка, Солотвино, Саліна, Солоничка, Соледар Великі й Малі Солонці. «Солоні» назви закріпилися й за річками (Солониця, Солона, Солонець Великий, можливо, Солокія), озерами (Солонець, Солоний Лиман, Солоне), урочищами (наприклад, Солониця в Львівській та Полтавській областях) тощо. Причому, дослідникам і тут ще є над чим працювати, аналізуючи давні назви і практично забуту нині термінологію солеварів, а також маючи гірку спадщину советизації з частою зміною назв.

Звичайно, в таких назвах населених пунктів слово «сіль» прочитується легко і одразу. Але не всі зможуть провести лінію зв'язку між словом «сіль» та, наприклад, назвою міста Калуш на Прикарпатті, що, безперечно, існує [27, с. 12, 15]. З сіллю-галітом дослідники пов'язують навіть назву цілого регіону Галичини та княжої столиці міста Галич від кореня «гал» (сіль) [28]. Гадаю, наведених прикладів достатньо для того, щоб висловлена думка про об'єднуючу роль краєзнавства була визнана обґрунтованою. Наголошу, мова йде про здатність краєзнавства об'єднувати як окремих дослідників, так і цілі інституції всіх рівнів. Причому сіль – далеко не єдиний об'єкт, здатний пов'язувати людей і регіони, але обрана як чіткий приклад доведення висловленої автором думки. Серед перерахованих конкретних напрямків соляних краєзнавчих досліджень названі далеко не всі. Так, тема чумацтва залишена поза увагою тому, що найменше занурення в неї обертається окремою дослідницькою роботою, бо «півтисячолітня історія чумацтва наклала відбиток не тільки на економічне життя народу, але й залишила глибокий слід у духовній культурі» [29, с. 166].

Таким чином, сіль – безмежне джерело зацікавлення для дослідників, краєзнавців, науковців абсолютно всіх спрямувань і спеціалізацій. Сіль – справжня скарбниця для написання як

невеликих краєзнавчих розвідок, так і ґрунтовних наукових праць і книг, благодатний ґрунт для створення музейних зібрань, унікальних туристичних маршрутів цілісних об'єктів, спроможних задовольнити найрізноманітніші інтереси й уподобання мандрівників, з перспективою об'єднання з аналогічними проектами фактично по цій Україні і за кордоном. Якщо в історичному вимірі, за вдалим висловом Олексія Мустафіна, сіль – це «смак, що створював і руйнував держави» [45], то, образно кажучи, сіль у сьогоденні здатна виконувати свою основну функцію: змінювати смак і дарувати насолоду від споживання.

Джерела та література

1. Історія НКСУ – офіційний сайт: <http://nsku.org.ua/>
2. Матвієнко-Гарнага Ф.Т. Краєзнавство і краєзнавча робота. Харків: Держвидав України, 1930. 50 с.
3. Шевчук С. Федір Матвієнко-Гарнага – видатний український економіко-географ і економіст // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. Вип. 13. С. 25.
4. Дрогомирецький Б.Я. Перспективи використання інформаційних технологій у розвитку археології // Вісник НІАЗ «Кам'яна могила». Запоріжжя: Дике Поле, 2019. С. 24–28 .
5. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень: курс лекцій. Ч. 2 / упоряд.: В.Є. Голубко, А.В. Середяк, Р.Я. Генега. Львів, 2011. 305 с.
6. Костриця М.Ю. Українське географічне краєзнавство: теорія, історія, постаті, практика. Житомир, 2006. 444 с.
7. Туристичне краєзнавство: текст лекцій для студентів ВНЗ турист. профілю / упоряд.: Р. Берест, Л. Безручко. Львів, 2015. 310 с.
8. Костриця М. Ю. Географічне краєзнавство України: теоретико-методологічні засади, історія, практика. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.13 – історія географії. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2007.
9. Міфи України. За кн. Георгія Булашева «Укр. народ у своїх легендах, реліг. поглядах та віруваннях» / Пер. Ю. Буряка. К.: Довіра, 2006. 383 с.
10. Происхождение слова соль; <http://lexicography.online>> Словарь Крылова
11. Ремизов А.М. М.: Директ-Медиа, 2016. 294 с.
12. Пісні з родин та хрестин (збірник-реконструкція із теоретичною розвідкою, коментарями, моделями ритмоструктури, показниками) / упоряд. А.І. Іваницький. Вінниця, 2013. 476 с.: ноти
13. Без масок і рукавичок: купальське святкування на карантині; <http://>

greenpost.press>news

14. Михалевич І. Українська народна писанка. Харків, 2019. 80 с.
15. Чумарна М. Код української вишивки. К., 2008. 196 с.
16. Мусіхіна Л. Магія українців устами очевидця. К., 2012. 400 с. (Серія «Манускрипт»)
17. Сім речей, які не можна нікому позичати; [http:// radiotrek.rv.ua](http://radiotrek.rv.ua)
18. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис (Репринтне видання). Т.. 1. К., 1991. 456 с.
19. Молитвы и заговоры. Практика христианского целительства / Авт.-сост. А.Н. Павнин. М., 2000. 192 с.
20. Несолонохлебавши – Викисловарь; [http:// phraseologiya.akademic.ru](http://phraseologiya.akademic.ru)
21. Блог Пономарева: як українською «несолонохлебавши»; <http://bbc.com>ukrainian>
22. Прислів'я про сіль; [http:// dovidka.biz.ua>prisliv-ya-p](http://dovidka.biz.ua>prisliv-ya-p)
23. Прислів'я про сіль – Українські прислів'я, приказки, фразеологізми, крилаті вислови зі словом «сіль»; [http:// igral.com>pryslivya-pro-sil](http://igral.com>pryslivya-pro-sil)
24. Прислів'я та приказки про продукти; [http:// teka.ks.ua>Фольклор](http://teka.ks.ua>Фольклор)
25. Прислів'я та приказки про їжу та хліб; [http:// sonyashnik.com](http://sonyashnik.com)
26. Федоров В. Психологія народної мудрості: Пареміологічний довідник. Тернопіль, 2009. 352 с.
27. Топоніми Калуша на давніх мапах // Краєзнавець Прикарпаття. Івано-Франківськ, 2019. № 33. С. 11–15.
28. Король Т. Світ східних галлів. Брошнів-Осада, 2010. 500 с.
29. Чумацькі пісні // Іваницький А.І. Український музичний фольклор. Підручник для вищих учбових закладів. 3-є вид. доп. Вінниця, 2004. 322 с.
30. Мустафін О. Сіль. Смак, що створював і руйнував держави, 24.04.2020; [http:// espresso.tv](http://espresso.tv)

Олег ЄГРЕШІЙ

ФОТОДОКУМЕНТИ ЯК ПЕРШОДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНОЇ РЕГЕНЕРАЦІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДПЛЬНОГО СВЯЩЕНИКА (НА ПРИКЛАДІ ЯРОСЛАВА СІРЕЦЬКОГО)

Масова культура, що наповнює повсякдення людини початку ХХІ ст., призводить до своєрідного уподібнення людей, формує «нового героя нового часу», що заради гедоністичного способу

життя, матеріальних псевдочеснот нерідко відмовляється від багаторічних традицій, цінностей, що формувалися століттями. Думається, що науковці-історики через екскурси в історичне минуле, акцентуючи увагу передусім на повчальних сюжетах повсякденного життя історичних українців (у даному випадку – підпільного священика Ярослава Сірецького) спроможні принаймні якоюсь мірою привернути увагу до визначальних історичних архетипів минулого, серед яких архетип релігійності – серед архіважливих.

Крім того, вважаємо, що такі наукові та науково-публіцистичні розробки мають право на існування, ідуть в руслі останніх тенденцій історичної науки нинішньої доби. Адже не секрет, що останніми роками в середовищі науковців гуманітарного спрямування помітно зріс інтерес до вивчення історичної людини, досліджень життя суспільства у всіх його проявах, антропологізації історії тощо [1, с. 4–6]. Разом з тим, останнім часом на сторінках вітчизняних наукових видань з'являється інформація про вивчення долі не лише видатних осіб, а й пересічних людей, так би мовити, «малих» українців. Причому видається, що така поставка проблеми не звужує, не спрощує дослідження, а, навпаки, розширює і урізноманітнює його. Відома українська дослідниця Ольга Колястрок, котра є автором низки статей, зокрема методологічного характеру, про історію повсякденності, зауважує, що історикам варто скеровувати свої дослідження на способи життя й екстремального виживання людей в умовах війн, революцій, терору, голоду тощо [2, с. 180].

Ще один український історик повсякденності Олександр Удод переконує, що історія повсякденності – це, перш за все, процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя [3, с. 383]. У розумінні українського історика Віталія Підгаєцького під терміном «мікроісторія» розуміється не розглядання дрібниць, а розглядання у подробицях. Свою увагу, підсумовує вчений, мікроісторія звертає саме на дослідження унікальних об'єктів..., які можливо «роздивитися» лише на тлі масових явищ і процесів [4, с. 368].

Звичайно, щоб регенерувати життя «малих» людей минулого варто з особливою увагою відноситися до джерел особистого походження – приватних листів, щоденників, нотаток для пам'яті, фотографій тощо. Для історії повсякденності це, безумовно,

незаміними історичні пам'ятки, бо названі першоджерела, на думку вже згаданої Ольги Колястрок, здатні «вихопити з життя такі факти, які з офіційних позицій уже не помічаються» і тому не беруться до уваги при аналізі [5, с. 145–153].

Тож у пору сміливіше відтворювати біографії нікому невідомих людей, які, так би мовити, «загубилися в історії». Адже нерідко, відтворюючи такі сюжети, вникаючи в подробиці життя непримітних людей, можна значно ширше уявити епоху, що вивчається, «підняти на поверхню» важливі, досі невідомі подробиці. Фотографії – один із видів першоджерел, перевагами якого порівняно нечасто користуються науковці. Вони дають змогу побачити щоденний світ людей, пролити світло на їх громадські обов'язки, професію, зацікавлення, дозволя, тяжіння тощо. Фотодокументи мають виражений потенціал, який доречно активніше залучати до своїх напрацювань поціновувачам дослідницької справи.

До того ж, фотодокументи та інші історичні матеріали особового походження про повсякденне життя минулих поколінь дають можливість не лише краще пізнати наших предків, а й плекати пам'ять про них. Адже час неблаганний і людська пам'ять не є довершеною. Фотоілюстрації мають здатність не лише «оживляти» окремі сторінки життя історичних людей, а й відтворювати давно забуті фрагменти свого спілкування з рідними, які відійшли у вічність. Нерідко фотоматеріали залишаються дієвим, а часом і єдиним інструментом спогадів.

Мета цієї статті – спробувати на основі фотодокументів відтворити життєдіяльність маловідомого священика підпільної Української греко-католицької церкви (УГКЦ) Ярослава Сірецького. Підхід до написання статті можна окреслити лаконічним історично-науковим «сленгом» – більше фотоматеріалів, менше тексту. За нашим задумом, про людину мали би промовляти фотодокументи.

**Ярослав Сірецький під час навчання у Станиславівській гімназії.
Перша половина 1920-х рр.**

№ 48/18

Річне свідоцтво.

Сірецький Ярослав Володимирович

уроджений дня *10 листопада 1909* в *Липівці Івано-Франківської*
 в поселенні *Станиславівська* повіт *Ст. Кам.* ученик *першої р*
 класи, одержує за навчальний рік *1921/22* це свідоцтво:

Поведення: *Дуже добре.*

Поступ в поданих предметах науки:	Загальний висід
Українська мова: <i>досконалий</i>	Ученик здобий до висшої класи.
Польська мова: <i>добрий</i>	
Латинська мова: <i>досконалий</i>	
Грецька мова: <i>добрий</i>	
Німецька мова: <i>досконалий</i>	
Історія: <i>досконалий</i>	
Географія: <i>добрий</i>	
Математика: <i>досконалий</i>	
Природознавча наука: <i>досконалий</i>	
Фізика: <i>досконалий</i>	
Хемія: <i>досконалий</i>	Ученик здобий до висшої класи.
Проведення філософії: <i>досконалий</i>	
Рисунки: <i>досконалий</i>	
Каліграфія: <i>досконалий</i>	
Гімнастика: <i>досконалий</i>	
Ручна праця: <i>досконалий</i>	Ученик здобий до висшої класи.
Спів: <i>досконалий</i>	

Число опущених навчальних годин: *0*; в того неоправданих: *0*

Учень *є* був звільнений від школьної оплати: *є*

Станиславів, тиж *20* перша 1922

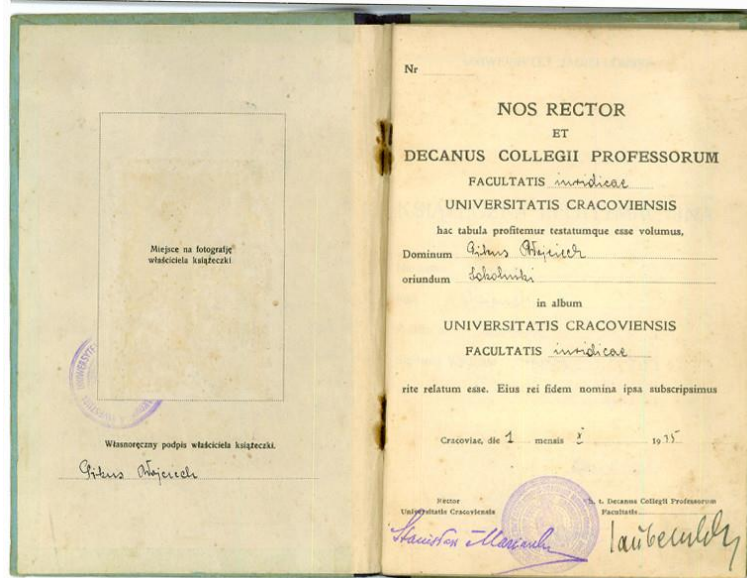
**Річне свідоцтво Ярослава Сірецького – студента державної гімназії
з українською мовою викладання в Станиславові**

Сірецький Ярослав Антонович народився 10 листопада 1909 р. у с. Ляцьке Шляхоцьке (нині – с. Липівка Івано-Франківського району Івано-Франківської області). Упродовж 1921–1926 рр. навчався у Станиславівській гімназії. Згодом, у 1930-х рр., – в Ягеллонському університеті в Кракові на філософському факультеті, але через високу оплату залишив навчання у виші.

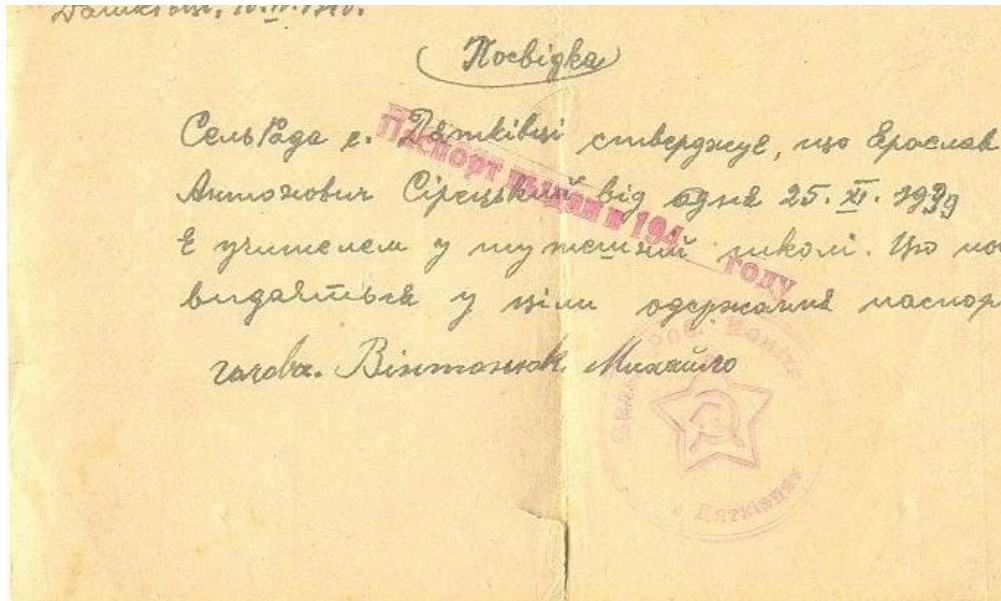
Родина Ярослава Сірецького. Я. Сірецький сидить у нижньому ряді праворуч. Праворуч від нього – рідний брат Любомир, рідна сестра Марія. Стоять: батько Ярослава і Любомира Сірецьких – Антін (другий праворуч), мама – Софія Сірецька з Яновичів. Кінець 1920-х рр.

1938 р. вступив до Львівської богословської академії, однак через початок Другої світової війни був змушений призупинити навчання і в цьому навчальному закладі.

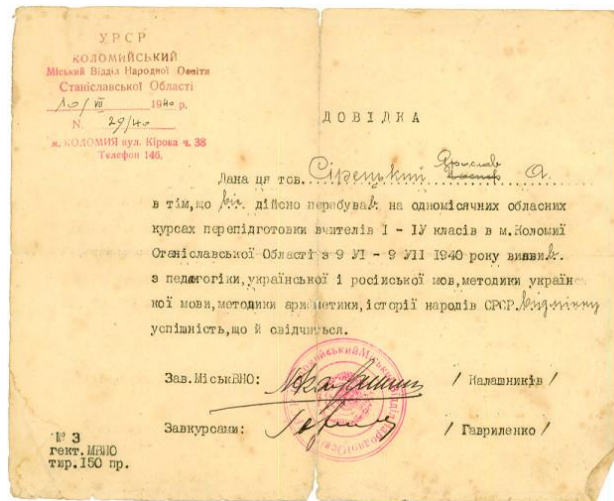
Легітимізаційна книжка Ярослава Сірецького – студента філософського факультету Краківського університету. 1935 р.

Упродовж 1939–1941 рр. працював учителем початкових класів школи у с. Дятківці Коломийського району. Однак для цього йому довелося пройти перепідготовку (протягом 9 червня – 9 червня 1940 р. Я.Сірецький перебував на одномісячних обласних курсах вчителів I–IV класів у м. Коломиї).

Посвідка, видана сільською радою с. Дятківці Коломийського району про працевлаштування Я. Сірецького в місцевій школі. 10 квітня 1940 р.

Як показують джерела, з предметів педагогіка, українська і російська мови, методика української мови, методика арифметики, історія народів СРСР під час навчання він продемонстрував «відмінну успішність».

Довідка, видана Ярославові Сірецькому 10 липня 1940 р. про те, що він перебував на одномісячних обласних курсах перепідготовки вчителів I–IV класів у м. Коломиї (від 9 червня по 9 липня 1940 р.)

Очевидно, Я. Сірецький не полишав надії стати священиком. У 1942 р. він відновив навчання у Львівській богословській академії, але невдовзі через сімейні обставини був вимушений перевестися до Станіслава, де й продовжив здобувати духовну освіту протягом 1942–1944 рр.

Особиста посвідка Ярослава Сірецького – студента Греко-католицької богословської академії. 24 березня 1942 р.

Відкритим залишається питання часу і місця свячень Я. Сірецького. Нижче пропонуємо документ – відрядну посвідку, що була надана йому 15 вересня 1944 р. виконавчим комітетом Коломийської міської ради депутатів до Станіслава «по службовим справам», де вказується про священничу приналежність Я. Сірецького.

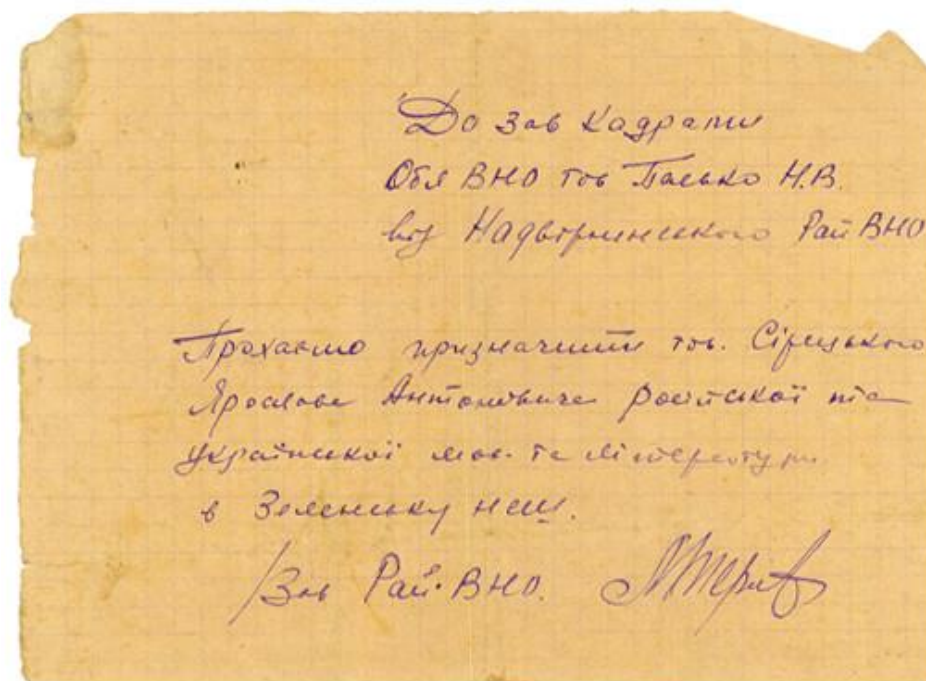

Відрядна посвідка священнику Ярославу Сірецькому, видана 15 вересня 1944 р. виконавчим комітетом Коломийської міської ради депутатів до Станіслава «по службовим справам»

Можна припустити, що він був висвячений одразу ж після закінчення богословського навчального закладу – влітку 1944 р. Це видається правдоподібним в силу значних зв'язків його батька –

відомого на Коломийщині священнослужителя Антіна Сірецького. Однак, за іншими даними, Ярослав був таємно висвячений на священника уже після Львівського псевдособору, єпископом Іваном Лятишевським, який на той час перебував на засланні – в Середній Азії, в с. Мерке. Саме туди і відправився Я. Сірецький наприкінці 1940-х рр. Ймовірно, у 1944 р. він працював в одну зі шкіл Надвірнянщини.

Але в умовах утвердження радянської влади в Галичині Я. Сірецькому бракувало світської вищої освіти.

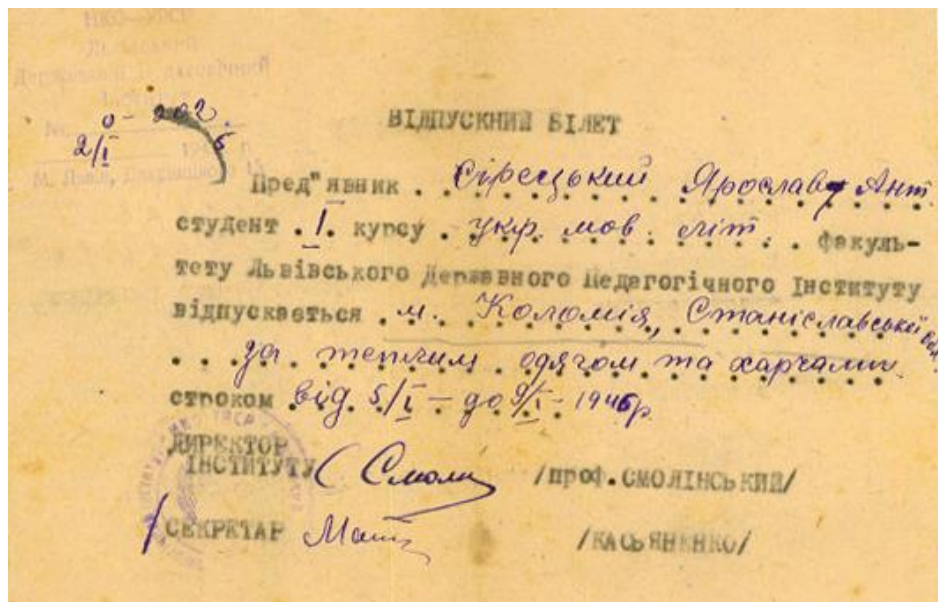
До Зав. Кодрати
Обл. ВНО тов. Тасяко Н.В.
в. Надвірнянського Рай. ВНО

Прохаємо призначити тов. Сірецького
Ярослава Антимоновича російської та
української мов та літератури
в Зеленому наші.

/Зав. Рай. ВНО. М. М. М.

***Прохання про призначення Ярослава Сірецького на посаду
вчителя російської та української мови і літератури в народну школу
с. Зелена Надвірнянського району***

Невдовзі Я. Сірецький вступив на філологічний факультет Львівського державного педагогічного інституту (спеціальність українська мова і література), де здобував освіту з 1945 по 1947 рр. Провчився три семестри і в силу родинних обставин, а також через матеріальні нестатки, був змушений залишити університет. Останній запис у заліковій книжці Я. Сірецького датується 28 лютого 1947 р. (дисципліна «Українська література XVIII ст.»).

Відпускний білет, виданий Сірецькому Я. А., студенту I курсу Львівського державного педагогічного інституту, про відрядження його з 5 по 9 січня 1946 р. до Коломиї для отримання теплого одягу і харчів

Можна судити, що Я. Сірецький був успішним студентом – з усіх дисциплін, які він склав впродовж трьох сесій, лише з кількох – «Психологія», «Основи марксизму», «Світова література», «Советский русский язык» – у нього були оцінки «добре». Усі інші предмети складав «на відмінно».

У березні 1957 р. Я. Сірецький працевлаштувався вчителем, а згодом – завідувачем початкової школи в с. Молодятин на Коломийщині. У Молодятині він пропрацював майже сім місяців – з 10 березня по 5 жовтня 1947 р. Шкода, але немає першоджерел, які би підтвердили, що Я. Сірецький і надалі займався педагогічною діяльністю.

Довідка, видана Ярославові Сірецькому в тому, що він працював завідувачем початкової школи в с. Молодятин Печеніжинського району Станіславської області (від 10 березня до 5 жовтня 1947 р.)

За непідтвердженою інформацією, він деякий час мав уроки у с. Ковалівка, що на Коломийщині. Принаймні, перебування в цьому населеному пункті засвідчує фотографія Я. Сірецького від 4 липня 1950 р. Ймовірно, що він у цей час уже був підпільним греко-католицьким священиком.

Про це свідчать численні листи Я. Сірецького до батька, матері, старшого брата Любомира і сестри Марії протягом 1950 р., які в березні того року були заарештовані, більше місяця перебували в Коломийській в'язниці. 5 травня 1950 р. родину Сірецьких (крім Ярослава) було депортовано у поселення Джонка Нанайського району Хабаровського краю. Можна припустити, що після арешту родини Я. Сірецький не відновив роботу у школі. Деякий час він працював бухгалтером у лісництві с. Росільна Богородчанського району. Нелегально відправляв богослужіння і здійснював інші релігійні обряди.

Ярослав Сірецький. с. Ковалівка на Коломийщині. 4 липня 1950 р.

Я. Сірецький був заарештований радянськими спецслужбами 15 березня 1957 р. у Коломиї. Зберігся лист, у якому він описує родині про свій арешт та перебування у в'язниці: «Мене арештували в четвер, 15 березня в 6 год. вечером в Коломиї на стації, коли я одною ногою станув на Коломийський ґрунт, а другою був ще на сходах поїзду. Батярчук з вигляду (по цивільному) зажадав від мене документів. Коли я запитав його, хто він такий, що я маю йому показувати документи, він якби приготований на те, заявив, що, коли я опираюся, то підемо в «дежурную комнату» і там все в'ясниться [...]. Ранку не довелося

Престіл отця Я. Сірецького часів підпілля. 1950-і рр.

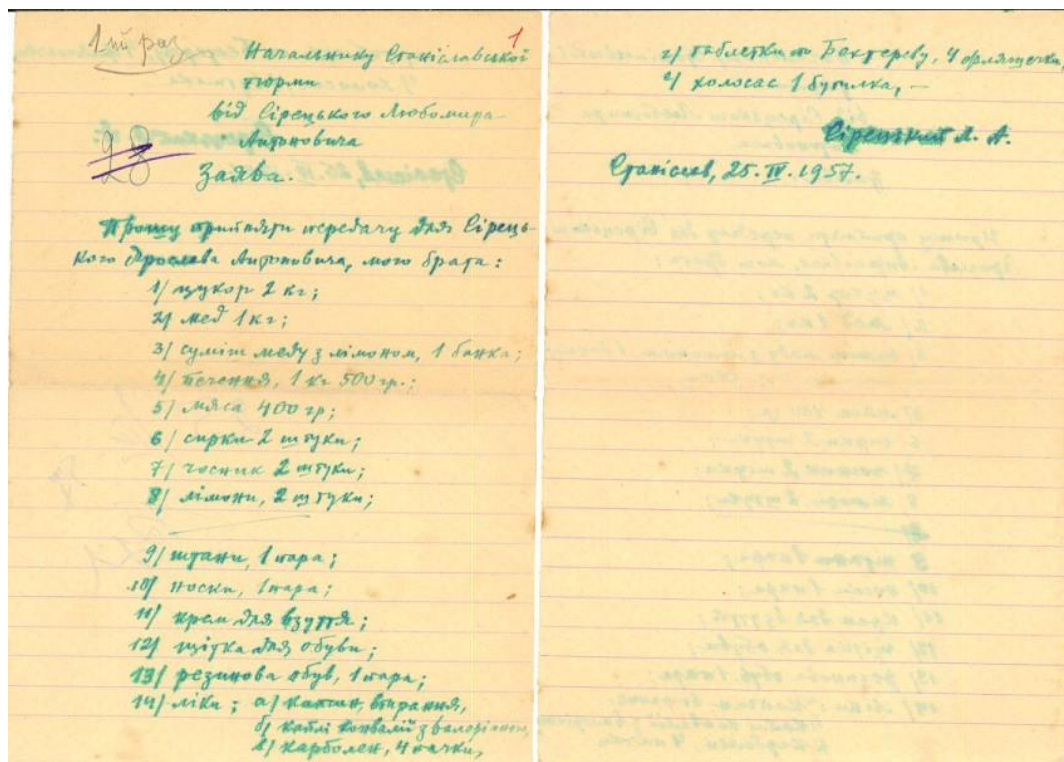

Престіл отця Я. Сірецького часів підпілля. 1950-і рр.

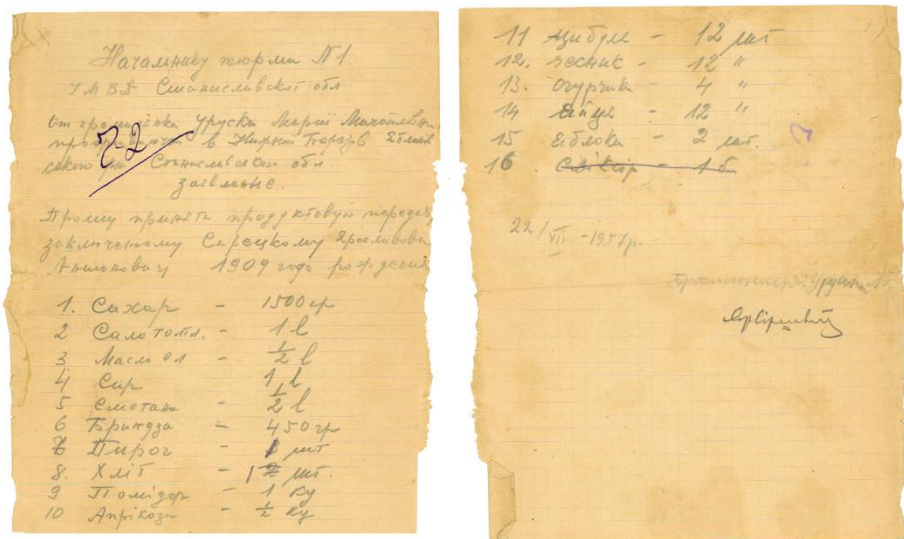
Підпільний греко-католицький священик Я. Сірецький. 1950-і рр.

дочекати, бо зараз таки приїхав спеціально по мене «чорним вороном» слідчий капітан ГБ (обласного) зі Станіслава та разом з «типом» завезли мене на вул. Білінського у Станіславів. Там «допрос» тривав без перерви 36 год. Один раз дали їсти і одну склянку води (але і з того половину з'їв товариш Делиш, бо – «тоже еще не кушал» ...), чутили (вірогідно допомагали приходити до тями. – О. Є.) водою і етером. Не можу того Всего описати, ні навіть зібрати систематично в голові. Треба на те окремої книжки, спокійнішого часу та хоч трохи більшої рівноваги Духа ...» [6, с. 294–301].

Заява старшого брата Я. Сірецького, Любомира, начальника Станіславської тюрми про передачу Ярославові продуктивних і промислових товарів. 25 квітня 1957 р.

У постанові про арешт, зокрема, йшлося: «... будучи антисоветски настроен ..., отказался от принятия православной веры ... и проводил нелегальные богослужения по греко-католическому обряду в ряде сел Станиславской и Дрогобычской областей. С 1950 года по день ареста не занимался общественно-полезным трудом, являлся бродячим элементом, как греко-католик наносил вред гражданам, вокруг которых он вращался» [7, с. 94–95].

Заява від Уруски Марії Михайлівни, яка проживала в с. Нижній Березів Яблунівського району Станіславської області, начальникові Станіславської тюрми про передачу продуктових товарів арештанту Я. Сірецькому. 22 липня 1957 р.

Був засуджений на десять років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах і три роки заслання, після відбуття каторги, з конфіскацією всього майна.

**Ярослав Сірецький (у верхньому ряді праворуч) із греко-католицькими священиками на засланні в Мордовії. 1950-ті рр.
Джерело: Музей історії УГКЦ парафії с. Фитьків Надвірнянського деканату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ**

**Ярослав Сірецький під час відбування ув'язнення у Мордовській АСР.
12 лютого 1961 р.**

Покарання відбував у селі Потьма Зубово-Полянського району (Республіка Мордовія) разом із митрополитом Йосифом Сліпим. Усього в Мордовії Я. Сірецький пробув з 19 вересня 1957 р. по 2 березня 1964 р. (з квітня 1958 р. по 1 грудня 1958 р. працював на господарських роботах різноробочим).

-1- 1

І. Обвинення приговореного
Сірецького Я. А.

Самозвинувачення, безпідставного свідчення, залицяння, суду, а вочереді прав осудженого.

(Копія.)

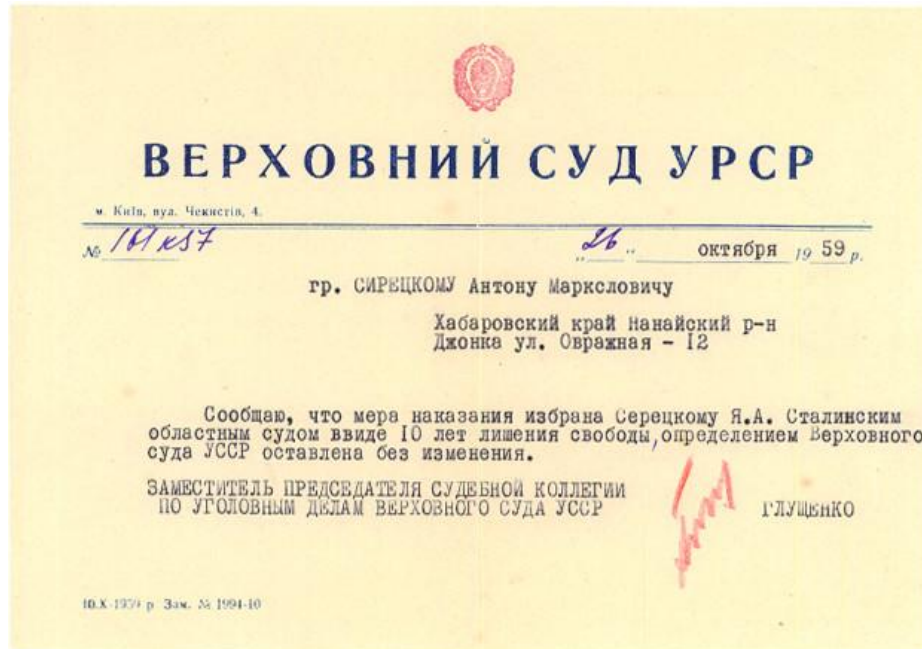
а) Обвинення в зв'язі із обвиненнями, записаними в приговоре (по Пустякам).

1) Абсолютно ніяких зв'язів з „окупоційним націоналістическим правлінням“ ні у мене, ні у моєї сестри, ніколи не було. На що не тільки, ні у організації, ні у безпартійності, ні у суду, абсолютно ніяких доказателств, ніяких фактів, ні один свідок обвинення: так не показав, за неможливістю нарочно звести обвинення, ні де не зустрінувшись, свідчення? Катерини Наладоєв, котрої я взагалі не знаю, ніколи в житті в моєму не бачив, а навіть до в'язниці безпідставного свідчення, коли я вимагав лінійної справки стосовно „лижності“, а се не пошути.

В стосунках до свого отця, греко-католицького священика, не согласившись піти на землю своїм радянським урядовцям (у кого є свої власні обвинення) — тут короче починає ступати! м „Приміти“ т. наз. „Православие“, максимум тільки і реалістично-догматических, а не в кося ситуації з кримінальними мотивами, що більшість необхідності і мотивів обвинення обидеться вчужому тактическим маневром органів гос. безпартійності, так як преследовані неможливо ніде реалістично усвідомити, було б, з законної точки зору, тільки одним дією і тільки вразі хотіли б тільки з 12 ч. ст. Радянської Конституції, гарантующої совєтським громадянам свободу совести, а, відповідно: розрешаючи бути католицьким священиком. Вийди за „уточнюючим іти католицьким“ (що є підтвердженням!) „отця, потім відомо всім, а все (отця, мати,

Пояснююча засудженого Ярослава Сірецького щодо його попереднього ув'язнення в Станіславській в'язниці. 1957 р.

Із лютого 1960 р. по 1 липня 1961 р. був сторожем, а з січня 1962 р. по 1 січня 1963 р. – переплітником. Як свідчать першоджерела, у 1958 р. Я.Сірецький закінчив курси «овочеводів» із відміткою «на відмінно». Звільнений достроково 2 березня 1964 р., відбувши сім років позбавлення волі.

Лист заступника Голови судової колегії з кримінальних справ Верховного суду УРСР С. Глуценка Антіну Сірецькому про відмову задовольнити його клопотання про перегляд строку покарання його синові – Ярославу. 26 жовтня 1959 р.

Я. Сірецький повернувся додому інвалідом другої групи із паралізованою лівою рукою і хворими легенями, що вважав дарунком Господа, бо на засланні бачив паралізованих на обидві ноги й іншими тяжкими недугами. Після повернення продовжував виконувати обов'язки священика у «катакомбах». Помер о. Я. Сірецький 18 лютого 1990 р. і був похований на цвинтарі в с. Дора поблизу родичів [7, с. 95].

Уважаємо, що регенерація біографій, окремих «промовистих» фрагментів з життя «малих» людей (на прикладі підпільних священиків) має майбутнє. Бо, як переконують історичні першоджерела, в таких людей можна вчитися ідейності, сенсу життя, непохитності в боротьбі.

Судовій Колегії в кримінальних справах
 Верховного Суду УРСР
 Київ
 вул. Чернишев, 4.
 від
 Сірецького Антона Марко-
 ловича -
 Кабаровський край -
 Натанський р-н -
 Дюнка - вул. Обранна 12.
 Заява.

В зв'язку із фактом касаційного перегляду
 Вашого Колегією від 26. X. 1957. р. справи мого сина,
 Сірецького Ярослава Антоновича, з оскарженого
 вироків Станіславського обласного суду від
 20. I. 1957. р. — прошу повідомити мене, наскільки
 змінено Вашу вироків вмір кари в даній
 справі.

Саме отримав я Ваше писмо від 6. жовтня 1957.
 № 161 к 57, як відповідь на мою мотивовану заяву
 до Вас від 16. IX. 1957. р. у справі присланих мені, як

Заява судовій колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР від священика Антіна Сірецького про перегляд кримінальної справи, заведеної на сина, Ярослава Сірецького

1. IX. 60.
 ПОШТОВА КАРТОЧКА
 Мотковський АССР
 Натан
 № 385/4-11.
 Сірецький Ярослав
 Антонович.

Найдорожній Славіно!
 Пресмило Тобі сердечним
 привіт із Харкова. На
 відворотній стороні афішент
 одної з думк зарина пісню,
 де м. і. касидитес універ-
 ситет і Муз. Консерваторія.
 з дому патини. Все по-загоді.
 Натан: Душе серд. пісню Тале
 люб.
 1. IX. 1960.

Фрагмент листування Ярослава Сірецького з братом Любомиром. 1 вересня 1960 р.

Характеристика

Ярославина Сирецкого Ярослав
 Антоновича, 1909 года рождения
 уроженца с. Липовое, Шенявского
 р-на, Станиславской области,
 Украина. Отца не помнит. Отдал
 мир на казний с марта 1954 года
 по 2 марта 1964 года, заключен
 с апреля 1958 года по 1 декабря
 1958 года работал на строительстве
 магистральной железной дороги,
 к труду отнюдь не добровольно,
 с февраля 1960 года по 1 июня
 1961 года в том же направлении,
 добровольно, с января 1962 года
 по 1 января 1963 года в Станиславской
 обл. В 1958 году окончил курсы
 агрономов с суммой на отлично.
 Свое прошлое скрывает.

Начальник № 1 таб. 885/1
 Шенявский
 Я. Антонович

Начальник отряда
 М. Виноградов

29 февраля 1964 года.

**Характеристика начальника табірної відділення № 1
 управління виправно-трудового табору Плюшина на ув'язненого
 Ярослава Сирецького. 29 лютого 1964 р.**

<p>П. Отрывной талон листка прибытия (для учета в органах ЦСУ)</p>		<p>П. АДРЕСНЫЙ ЛИСТОК ПРИБЫТИЯ Заполнить разборчиво с полными ответами на все вопросы</p>	
1. Фамилия <u>Сирецкий</u>	Имя <u>Ярослав</u> Отчество <u>Антонович</u>	1. Фамилия <u>Сирецкий</u>	Отчество <u>Антонович</u>
2. Время рождения <u>1909</u> <small>год, месяц, день</small>	<u>ноябрь 10, 1909</u>	2. Время рождения <u>1909 г., ноябрь 10</u> <small>год, месяц, день</small>	
3. Место рождения: село (деревня) <u>Липовое</u> гор. <u>—</u> р-н <u>Шенявский</u>		3. Место рождения: село (деревня) <u>Липовое</u> гор. <u>—</u> р-н <u>Шенявский</u>	
4. Пол <u>мужской</u> <small>мужск., женск.</small>		4. Пол <u>мужской</u> <small>мужск., женск.</small>	
5. Национальность <u>украинец</u>		5. Национальность <u>украинец</u>	
6. <u>неизвестно</u>		6. <u>неизвестно</u>	
7. <u>не работает</u>		7. <u>не работает</u>	
8. <u>не работает</u>		8. <u>не работает</u>	
9. <u>не работает</u>		9. <u>не работает</u>	
10. <u>не работает</u>		10. <u>не работает</u>	

**Адресний листок прибуття до с. Дора Богородчанського району
 Івано-Франківської області Ярослава Сирецького з поселення
 Зубова Поляна (Республіка Мордовія). 2 березня 1964 р.**

Ярослав Сірецький разом із батьками: Антіном (стоїть праворуч від Ярослава), мамою Софією (сидить ліворуч від Ярослава), старшим братом Любомиром і сестрою Марією (стоять праворуч батька Антіна) після повернення до України. 1964 р.

Ярослав Сірецький після повернення на батьківщину. 1964 р.

Джерела та література

1. Алексієвець М. Українська історична біографістика: нове бачення // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. Тернопіль, 2005. № 2. С. 4–6.

2. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // Український історичний журнал. 2007. № 6. С. 180.

3. Удод О. Методологічні проблеми історії повсякденності. Матеріали У конгресу МАУ. К., 2005. С. 383.

4. Підгаєцький В. Мікроісторія: варіант окреслення пізнавального простору у прикладенні до історії України ХХ ст. Матеріали V конгресу МАУ. К., 2005. С. 368.

5. Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності // Український історичний журнал. 2008. № 2. С. 145–153.

6. Єгрешій О.І. Ярослав Сірецький: історія арешту «малої людини». Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 29. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 294–301.

7. Єгрешій О.І. Сірецькі-Яримовичі. Івано-Франківськ: КП фірма «ЛПК», 2020. 331 с.

Євген ЛУЦІВ

ПАРТИЗАНСЬКА ТАКТИКА БОРОТЬБИ ОПРИШКІВ

Гуцули – найбільш загадкова, войовнича і волелюбна етнічна група українців. Витворений ними феномен – опришківство – партизанський рух, у середовищі якого виникло бойове мистецтво, що згодом лягло в основу розвитку бойових тактик вояків Українських січових стрільців, так і Української повстанської армії та інших українських військових формацій. Загальновідомо, що опришки – учасники селянського повстанського руху в Галичині, на Закарпатті, Буковині проти польської шляхти, молдавських бояр, угорських феодалів, згодом – також проти австрійської адміністрації, діяли у XVI ст. – першій половині XIX ст. [1].

Складний гірський рельєф Карпат, безліч річок і заростей сприяли розвитку серед верховинців методів малої війни – несподіваним нападам, засідкам, диверсіям, визначили виключну важливість особистої майстерності воїна, виникненню мало чисельних, але надзвичайно боєздатних загонів, здатних ефективно діяти в найскладніших умовах.

Поступово у зв'язку з цим в їхньому середовищі склалася своєрідна система виживання в екстремальних умовах. Вона включала в себе мистецтво маскування і перевтілення, методи лікування, виготовлення ліків, техніку гіпнозу та багато іншого, що допомагало опришкам долати небезпеку, яка підстерігала їх всюди.

Недарма ж вони мали славу характерників – людей наділених незвичайними здібностями. Вважалося, що «впливом цього самого душевного підложжя є віщуни, ясновидці, мудреці. Вони свого роду лікарі і чарівники гуцулів», які «знали таємну науку про різні дивні сили, що дрімають у землі і водах, у деревах, камінні і мінералах». [19, с. 33].

Опришки формували загони чисельністю від 3-х до 100 бійців (бували випадки формування і більш чисельних загонів), вони вибирали найбільш зручну для засідки місцевість, по якій проходила важлива дорога, після чого робили засіки по обидвом сторонам дороги, а також інколи готували дерева для звалення на дорогу, щоб перекрити дорогу ворогу до втечі. Потім надійно залягали в засаді, щоб їх не було видно. Головний опришок або дозорні слідкували за дорогою, пропускаючи всіх подорожніх, що не були цілком опришок, а побачивши тих подорожніх (панів, магнатів, провладні загони, що боролися проти опришків), які були цілком опришків, вони оцінювали сили ворога, і в тому випадку, якщо вважали, що в загоно достатньо сил для знищення ворогів, несподівано відкривали вогонь з вогнепальної зброї, луків і арбалетів. Обстрілявши ворога, опришки йшли добивати ворога в ближній бій, улюбленою зброєю опришків були дуже гострі топірці (бартки), що стали одним із головних символів опришківського руху. Після бою опришки відходили на деяку відстань і дочікувалися ночі, а потім вночі відходили на значну відстань від місця бою.

Також була й інша тактика несподіваних нападів на маєтки ворогів, вночі попередньо вирахувавши кількість оборонців маєтку і здобичі в ньому. Траплялися різні битви опришок з ворогами, у т. ч. штурми замків, фортець і невеликих міст, зафіксовані випадки ведення опришками снайперського вогню і навіть застосування опришками гармат [26, с. 67]. Згідно переказів, бували опришки «домашні, що у днину робив, був газда, а ввечері волосся взяв під крисаню, вимастився сажею та й гайда в опришки. «Чорні хлопці» ... подобали на якісь дикі з'яви чортів, витесаних із камінних плит, що скотилися з верхів у село» [21, с. 19]. Переважна більшість гуцулів носила довге (до плечей) волосся, а щоб воно не заважало при роботі, його змазували жиром і закладали за вуха. Який газда ходив в опришки, то «мав знизу на голові волосся обстрижене, лиш на самім тім'ї не стриг волосся. Та як іде в опришки, то нестрижене волосся

збере в гушму, зав'яже зверху на тім'ї, покладе крисаню – та й готовий військовий дезертир – опришок, острижений. Як вернеться той газда з опришків, то волосся на тім'ї розв'яже, розпустить, умиється – готовий газда. А ще до того убереться по-простому, що ніхто і не здогадається, що він опришок» [24, с. 240].

Опришки діяли переважно ночами, всіляко уникаючи «чужих очей і вух». Однак далеко не завжди можна було виконати завдання протягом однієї ночі. Нерідко доводилося подовгу залишатися «на людях», щоб зібрати необхідну інформацію, підготувати напад. У таких випадках допомагало мистецтво перетілення. Видаючи себе за іншого, опришок ховався серед ворогів. Зрозуміло, що людині, позбавленій акторських здібностей, важко було розраховувати на успіх у подібних заходах. Тут вимагався відповідний талант, оскільки не могло бути і мови про недостатню достовірність. Адже ризикував опришок у разі провалу власною головою. Змінюючи в разі потреби свою зовнішність, опришок проходив у всіх на виду, залишаючись невпізнаним і безнаказаним. Він був невловимим саме тому, що ніхто не знав, в чийому вигляді він з'явиться на цей раз. А хто міг сказати, де шукати опришка, коли невідомо його ім'я, походження і зовнішність? [8, с. 7]. Одного разу, згідно народного переказу, Олекса Довбуш, щоб пограбувати касу, перебрався на жebraка [16, с. 386].

Іноді, щоб підготувати напад, під виглядом кріпаків опришки наймалися до шляхетського помістя на роботу. Так, О. Довбуш під виглядом кріпака Івана Довбні проник до пана Сіладія і певний час працював у нього, а потім одного пізнього вечора прийшов із тридцятьма хлопцями [18, с. 168]. «У Красноїллі був опришок Грицько, який вдавав із себе дурногою Але він не був дурний, лишень так прикидався. Грицько був у Довбуша зв'язковим, усе винюхував по селах і говорив опришкам, що і де діється» [24, с. 219]. «Ніколи не говори з товаришем у лісі, бо бук і смерека таки мають вуха, очі і рот та й можуть тебе зрадити. Якщо говориш, то говори на полі, поле тебе не зрадить», – казали опришки [24, 98]. Сам О. Довбуш колись застерігав ще малого гуцула Палія Шекерика: «Дивись, аби тебе не кортіло йти в опришки. Бо я Довбуш і нікого ся не бою, а ще як що у лісі зашелестить, то мені серце торне, чи то не є яка зрада на мене, або чи не є яка ровта на нас. Кожної хвилі мушу ся сокотити» [18, с. 50].

Переважно, опришки ходили на грабунки малими ватагами. Так,

загін Михайла Носаля у 1648 р. складався з семи «списаків». З О. Довбушем у 1738 р. було всього п'ять чоловік – його брат Іван, два брати Дранки з села Дори, Смикайло і Семен Ігнатюк із села Порогів. Степан Калиняк здійснював напади на шляхту в 1762 р. із загоном у складі восьми чоловік. Щоправда, іноді для нападу об'єднувалося кілька загонів. Опришківська ватага Пинті та Пискливого в 1704 р. налічувала 86 відчайдухів. Весною 1742 р. до О. Довбуша на гору Стіг зійшлося 42 воїни-опришки. Іван Бойчук напав на Болехів і захопив його в ніч з 5 на 6 липня 1759 р. з 32-ма опришками [24, с. 13]. Невелика кількість учасників нападів була вигідною опришкам: вони мали змогу швидко рухатися, несподівано переноситися з одного місця на інше, легко і надійно переховуватися. Отже, сила опришків полягала не в кількісному складі загону, а в його бойовому дусі, вмілому оперативному керівництві. Партизанська тактика боротьби – несподіваність, конспіративність і блискавичність наступів – була запорукою успіху. Ця своєрідна опришківська тактика в гірських умовах робила «чорних хлопців» невловимим і грізним противником шляхти.

Кожний ватаг мусив думати, як загону прошмигнути непомітно попід носом у королівського війська і різних панських прислуг, як знайти найліпший спосіб, щоб захопити зненацька маєток і не втратити при цьому жодного зі своїх хлопців і т. п. І найголовніше – не зазнати невдачі, бо тоді за одним махом пропаде вся слава і влада над опришками. «Одразу загриміло ім'я Довбуша в гірських околицях, – писав Г. Хоткевич. – Напади, один другого сміливіші, один другого удачніший, посипалися як з мішка. І число їх, і територія розповсюдження попросту лякали. Здавалося, що сей розбійник може бути в один час в багатьох місцях одразу. Ясінь – у глибоких горах на угорській границі, а Перегінське де? Сама подорож туди густо заселеними околицями вже була небезпечною, але молодий ватажок, видимо, не знав небезпек і нікого й нічого не боявся. Перелітав з місця на місце й лякав бистротою своїх пересувань. Сьогодні оповідають про грабіж в Уторопах, завтра в Товмачику, післязавтра в Добротові, далі в Устеріках – і сиплються, сиплються назви за назвами, пострах нападає на околицю... Такі штуки можна показувати хіба з залізними ногами, зрештою в опришків таки й були залізні ноги» [25, с. 229].

Бувало, як нападуть опришки на якийсь маєток, то «одні

обскочать двір навколо, аби хто не вибіг і не дав знати, що напали «чорні хлопці», решта вбігала в браму. Одні ставали на варті біля брами, а другі бігли в покої. Як котрий панок або слуга показувався на дворі чи в покої, то опришки лиш на нього крикнуть: «Лицем до землі, повішенику!». Опришки на то мусили кричати так, бо боялися, аби їх хто не спаскудив із пістолета» [26, с. 67]. Крик був способом зосередження і викиду внутрішньої енергії, підібраний за висотою, інтонацією і силою, він здатен дуже сильно подіяти на того, проти кого використовується: налякати, «відключити» до непритомного стану і т. п. [22, с. 47]. У бою опришки воліли гинути від кулі ворога, ніж на шибениці. Коли якогось народного месника «ворог так скалічив, що йому нема уже життя, то опришки не лишали товариша ворогам, лише мусили його добивати. Про це навіть сам поранений просив» [26, с. 78]. За свідченням В. Грабовецького, «опришки, бувало, грабують за горою, а як там зробиться про них велика поголоска і почнуть їх ловити, то підуть тоді на грабунки у Волощину» [7, с. 63]. А як і у Волощині «почнуть їх ловити, то вони ідуть тоді сюди до нас та й грабують панів на долах» [26, с. 56].

Після нападів і походів опришки мусили на якийсь час розпорошуватися по всіх гірських закамарках, щезати. Один про одного не знав, де перебуває. Так, О. Довбуш перемінював свої оселі так, що ніхто нічого про нього не відав. Пересиджував під Писаним Каменем або на Синицях, у печерах, що звалися «довбушанками», або під Петросом, чи в Горганах – у скелях та сховах вершини, яка відтоді має назву Довбушанка. І в багатьох інших місцях [3, с. 34]. Для проникнення в заборонену зону опришки користувалися різними тактичними прийомами, серед яких найважливішими були наступні: вибір найслабшої ланки в системі охорони, вибір найсприятливішого моменту, відвернення уваги охорони. Вважалося, наприклад, що найкращий час для прокладання – це безмісячна, туманна, дощова або вітряна ніч, особливо весною і літом, коли сон у людей найміцніший. Увагу відволікали, влаштовуючи підпал, якийсь шум у місці, далекому від того, де мали би іти опришки. Цікавим видається, за народними переказами, план нападу О. Довбуша на Богородчанську фортецю в 1744 р., про який розповідається в літературі [14, с. 24; 23, с. 18].

Одного разу О. Довбуш наказав легіням збити дарабу (пліт, збитий із дерев'яних кругляків) і на тій дарабі прибув аж у самі Кути.

Він зайшов тихцем під темницю, коли була темна ніч, пов'язав сторожу і всіх в'язнів із темниці випустив на волю [19, с. 136]. За добре продуманим планом відбувся також напад на Болехів. У 1745 р., на півмилі від міста, О. Довбуш затримав валку селянських підвод і, полягавши на вози, ніким не помічені, опришки в'їхали на ринок, біля ратуші. Оточивши ратушу, вони роззброїли поліцаїв і замкнули в коридорах, а лідер опришків, увійшовши з побратимами до кабінету посадика, наказав відкрити касу, яку народні месники випорожнили [9, с. 6]. Там, де опришки не могли здобути міцний замок чи укріплену фортецю, вони виходили зі скрутного становища за допомогою кмітливості, винахідливості й хитрості. Підступивши під місто Турку в 1744 р., О. Довбуш не здобував фортецю, але вимагав сплати контрибуції від міської шляхти і лихварів. Втікаючи пізніше від погоні, він недалеко від Маняви несподівано завернув вліво і тим таки обдурив переслідувачів – пустив їх наперед [17, с. 18].

Про хитрість О. Довбуша є ще перекази. Так, коло Болехова, в Гошеві, була церква, біля якої мешкав священик. Недалеко знаходився двір заможного шляхтича Гошовського. О. Довбуш намагався здобути цей двір, але шляхтич був обережний і готовий до відсічі. Він спіймав декількох опришків. Тоді ватажок переказав священикові, аби той у визначений день злагодив вечерю на 30 хлопців, бо «як тільки сонце зайде, загостить Довбуш на попівство». Священик дав знати про це шляхтичу, і той озброїв двірську залогоу, взяв на допомогу ще декілька десятків панцирних із коронної хоругви і зробив засідку біля церкви. О. Довбуш напав не на священика, а на залишений без залогоу шляхетський двір, розігнав залишених слуг, взяв багату здобич, підпалив двір у чотирьох кінцях і відійшов у гори. По заграві розгадав шляхтич хитрість опришка, прибіг додому гасити вогонь, а О. Довбуш тим часом засів у священика до замовленої вечері [24, с. 166]. Польський письменник С. Вінценз писав: «Легенди приносять предивні описи багатьох вдалих походів Довбушевих по скарби» [2, с. 21].

Незамінним помічником опришків у походах був гуцульський кінь. У великій нагоді це стало і ватажку опришків Івану Бойчуку. Одного разу він вертався з опришками після нападу на Болехів. «Чують, а за ними військо в погоню йде. Виїхали вони за місто, гет за горбок, та й дали коні перекувати. Поприбивали підкови навпаки. Їдуть потому вперед, а коні сліди лишають назад. Вийшли люди,

шукають слідів, підкови показують назад, туди й вони поїхали» [16, с. 393].

За народними переказами, траплялися випадки, коли опришкам доводилося ховатися від погоні у воді. У цих випадках вони використовували очеретини для дихання під водою. Так врятувався, зокрема, опришок Ілько Липей. «Відтяв очеретину, заліз у воду з головою і крізь неї дихав. Жандарми прийшли на берег і ламають собі голову, де міг дітися розбійник. Обдивили берег, кущі коло берега. Та й вернулися ні з чим. А Ілько Липей виліз із води, висушив собі одіж та пішов далі» [18, с. 200]. Інколи замість очеретини опришки могли використати люльку для куріння з довгим прямим чубуком, або довгу сопілку. Розповідаючи про інші уміння опришків, слід відзначити їхню воєнно-польову медицину. Уміти зупинити кровотечу, накладити шини на зламану кінцівку, подолати больовий шок, справитися з лихоманкою, залікувати опік, укус чи удар, виготовити протиотруту – все це треба було уміти робити кожному з них [22, с. 59]. Як писала З. Болтарович, «в Карпатському регіоні, як і в інших гірських народів, певними знаннями в ділянці народної хірургії володіли, як правило, ватаги, старші вівчарі, в обов'язок яких входило дбати про здоров'я пастухів, які ціле літо проводили на полонинах та лікувати в разі потреби худобу» [4, с. 39].

Широко використовувалися при лікуванні різних хворіб трави – тирлич жовтий і хрещатий, арніку, мох ісландський, стародуб альпійський, радіолу та ін. [4, с. 91, 92]. Районом діяльності опришків були Карпатські гори, де вони заготовляли харчі, зброю і проводили вільний час. Проникнути сюди міг лише той, хто добре знав місцевість. Сама шляхта змушена була визнати: «Викоренити з ґрунту» опришків через «гори і недоступні місця без допомоги жителів покутського краю дуже важко і майже неможливо» [6, с. 87]. За народною легендою, в скелі на Чорногорі в О. Довбуша була видовбана «ковирня», тобто своєрідна таємна печера або колиба. Довбушева печера мала багато таємних входів і виходів. Коли опришки вирушали в похід, то лише вночі й тоді ж, під ранок, поверталися додому. Протягом дня хлопці відпочивали [10, с. 7]. Опришківські загони мали чудову мережу розвідників серед селян і вівчарів на полонинах [11, с. 17].

З першими приморозками опришки розходилися зимувати, бо взимку була набагато більш реальна небезпека потрапити в полон.

Зима примушували опришків закопуватися в зимівки, класти хатизимівники в безлюдних місцях [24, с. 73]. Опришки часто мали знайомих людей, до яких зношували усякі речі, а вони годували за це їх взимку [12, с. 28]. В опришків була своя система передачі повідомлень як за допомогою співів, так і музичних інструментів. Використовуючи, наприклад, сопілку чи дримбу, опришки могли спілкуватися один з одним на досить великій відстані. Мелодія і порядок нот означали певне закодоване повідомлення. Зокрема, важливу роль у житті гуцулів відігравала трембіта [15, с. 58]. Як свідчать дослідники, коли поступали «тривожні повідомлення про злодіїв, ведмедів чи вовків, довколишні гуцули, отримавши такий «телеграф», трембітою поспішали на поміч пастухам. Вони знають трембіти читати» [13, с. 15].

Потрапивши в полон, опришки нерідко зазнавали страшних тортур. Але, незважаючи на нестерпні муки, трималися мужньо. «Ой чи пан, чи пропав, раз мати родила», – крилатий вислів полонинських відчайдушів [7, с. 19]. Навіть польські сучасники захоплювалися звитягою опришків: «Смерть для них є нічим, коли ворог гине з ними спільно; віддають перевагу навіть смерті перед поганим життям, і воліють радше тверду мураву, аніж м'яке невільниче ложе ... Вони гинуть весело, без найменшого жалю ...» [5, с. 231].

Таким чином, в основу опришківського руху лягла тактика малої партизанської війни, використовуючи важкодоступний гірський рельєф Карпат. Основою всіх опришківсько-партизанських дій було маневрування. Загони опришків уникали чоловіх зіткнень з переважаючими силами ворога, завдавали раптові удари по найслабших ланках його військ та карального апарату. Вони забезпечували собі свободу нападу і відступу, вели короткотривалі бої з максимальним використанням вогневих засобів. Головним принципом тактики карпатських повстанців упродовж кількох століть був: «відступати, коли ворог атакує; турбувати, коли ворог відпочиває; вдаряти, коли ворог виснажений; переслідувати, коли ворог відступає» [23, с. 216].

Джерела та література

1. Опришки. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%88%D0%BA%D0%B8>
2. Вінценз С. Про Довбуша молоденького // Гуцульщина. Торонто, 1985. № 5.

3. Городенко М. Вартові Косова // Тижневик Галичини. Івано-Франківськ, 1999. 4 листопада.
4. Болтарович З. Народна медицина українців. К., 1990.
5. Грабовецький В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XVII ст. Львів, 1966.
6. Грабовецький В. Олекса Довбуш. Львів, 1993.
7. Грабовецький В. Ой понад гай зелененький. Івано-Франківськ, 2000.
8. Гуцулія. Журнал. Чикаго, 1970. № 3.
9. Гуцулія. Журнал. Чикаго, 1971. № 3.
10. Гуцулія. Журнал. Чикаго, 1971. № 4.
11. Гуцулія. Журнал. Чикаго, 1973. № 2.
12. Гуцулія. Журнал. Чикаго, 1996. № 2–3.
13. Гуцульщина. Журнал. Торонто, 1995. № 38.
14. Гуцульщина. Журнал. Торонто, 1997. № 28.
15. Калинова сопілка. Антологія української народної творчості. К., 1989.
16. Качковський Л. Довбушева пісня. К., 1990.
17. Легенди нашого краю. Ужгород, 1972.
18. Ломацький М. З Гуцульщини. Чикаго, 1970.
19. Момот В. Сповідь «Невмирущого». Львів, 2004.
20. Цбіден Г. Подорож в Українські Карпати. Збірник. Львів, 1993.
21. Смольський Г. Олекса Довбуш // Літопис Червоної Калини. Львів, 1991. № 5.
22. Тарас А. Воини-тени. Минск, 1999.
23. Ткаченко С. Повстанческа армия: Тактика борьбы. Минск, 1999.
24. Ходили опришки. Збірник. Ужгород, 1983.
25. Хоткевич Г. Олекса Довбуш. К., 1990.
26. Флюяра. Хрестоматія гуцульського фольклору. Косів, 1999.

Юлія МАКОВЕЙ, Надія РУСКО

ЧИ ПОТРІБНІ МУЗЕЇ УКРАЇНІ?

З розвитком інформаційного суспільства сучасну людину все важче здивувати, особливо коли мова йде про щось старе, монументальне, історичне, мистецьке. Музей, як давня форма джерела культури, завжди успішно виконувала свою функцію соціалізації. Тобто, розвиток музейництва насамперед сприяє духовному вдосконаленню суспільства, утвердженню його гуманістичних цінностей, інтеграції національної спадщини в

культуру світового співтовариства. Музей як специфічний, багатофункціональний, соціокультурний механізм спрямований на збереження історико-культурної спадщини, дослідженню музейних пам'яток, разом з тим проводить значну науково-просвітницьку діяльність. Прототипом музею чеський музеолог Збинец Странскі дуже влучно назвав Нойв ковчег, де Ной зібрав усе важливе для продовження життя: «Ковчег повстав з екзистенційної потреби виокремити щось із реального ходу речей та протиставити у такий спосіб природному процесу і щезанню себе, щоб репрезентувати і передавати вартості пам'яті. Ковчег – це часовий і позачасовий культурний феномен» [1].

Словом, соціальна функція, що стояла біля фундаментальних засад музейництва, завжди була дуже важлива, оскільки демонструвала суспільству його винятковість, красу та історичну виокремленість. За переконанням, які наводить музейний куратор П. Гудімов, частка людей, які відвідують один раз на рік внутрішньокраїнні музеї у світі – близько 3,5 %, не дуже велика. В Україні цей показник – ще менший, лише 1 % [2]. То чи потрібні взагалі Україні музеї?

Тут потрібно розглянути історичний аспект формування конфлікту суспільства і музею, який сформувався в Україні. Сучасний український музей як інституція має не таку вже й давню історію – десь з початку XVIII ст., але пов'язаний з давнім антропологічним феноменом збирати і зберігати особливі предмети, які є знаками часу, культури, важливими для певних соціальних груп, і поширювати це значення у різних контекстах. Наприклад, це колекції карт, коштовностей, книг, які належали козацькій старшині. Виникнення й розвиток перших музеїв в Україні припадають на XIX – початок XX ст. і завдячують переважно приватній ініціативі окремих осіб та численних наукових, культурно-освітніх і церковних комісій, навчальних закладів, органів місцевого самоврядування, у віданні яких вони перебували. Саме в цей період сформувалася українська національна культура, що власними силами, незважаючи на тиск Російської та Австро-Угорської імперій, змогла вижити. Загалом на початок XX ст. в Україні діяли понад 140 музеїв і закладів музейного типу [3].

На жаль, з входженням України до складу СРСР кращі музейницькі ініціативи репресивна ідеологічна машина перемолола.

Музеям призначили важливе ідеологічне завдання – підтверджувати марксистсько-ленінську концепцію розвитку історії. Ще від сталінських часів інструкції для музейників наголошували, що роль екскурсовода мала бути якомога більш активною та скеровуючою. Пріоритет у відвідуванні надавався організованим групам, яких слід було обов'язково «обслужити екскурсією», оскільки самостійні відвідування вели до непотрібних думок та неправильних інтерпретацій. Радянська влада знала, для чого їй потрібні музеї – сформувати навіть у культурній галузі ідеологію. Сформувалася навіть сильна радянська музеєзнавча школа. Була система професіоналізації, розроблені наукові методи зберігання й обліку музейних предметів, які в Росії після розпаду СРСР удосконалюються, а в нас так і залишилися з 1980-х рр.

Водночас недостатня увага в радянський період надавалася профільним музеям, які в той час заповнили Європу. Натомість була створена мережа краєзнавчих і сільських музеїв, які мало чим відрізнялися один від одного. У кожному з таких, як правило, не було власне історії і культури, але існували обов'язкові експозиційні блоки, як, наприклад, куток бойової слави, визволення міста від нацистів, продукти промисловості та ін. У більшості випадків все припадало пиллом, оскільки про будь-яку комунікацію з експонатами навіть було страшно говорити. Чи були там відвідувачі? Звичайно, що так. Система примусу активно діяла, починаючи з молодшої ланки школярів і закінчуючи профгрупами заводів. З проголошенням незалежності України ситуація, на жаль, мало чим змінилася. У перше десятиліття, в 1990-х рр., економічні проблеми були більш серйозними, ніж питання розвитку культури. Хоча, за даними УНІАН, на той момент в Україні виживало близько п'яти тисяч різноманітних музеїв. Це одна з найбільших цифр у світі [4].

Новим поштовхом для розвитку музейництва стала Помаранчева революція 2004 р., де питання розвитку української культури вперше студіювалося на міжнародному рівні. Підтвердженням цього стало відкриття тоді потужного науково-дослідного музею Жертв голодоморів. Хоча з точки зору сьогодення розуміємо, що на той час можна було зробити набагато більше. І підняття окремих питань – це швидше була політична гра, а не посилений інтерес. Далі слідував найважчий період загалом у розвитку українського суспільства. Оскільки те, що пропонувала влада за часів президенства В.

Януковича, було кроком назад як у галузі музейництва, так і в культурі загалом. У сучасній періодиці зустрічається така умовна карикатурна назва цього періоду, як «бикоко» або Межигірський «євроремонт». Бутафорія і симуляція, еkleктика і незграбна розкіш, що змушує згадати смаки циганських баронів, засилля позолоти і стилістичний різнобій в оздобленні. Історія, як відомо, втілюючись одного разу у формі трагедії, надалі повторюється у вигляді фарсу [5].

За таких історичних умов склався певний стереотип щодо музеїв серед населення, де до нього ставляться як до чогось нудного та примусового. Музей – це аж ніяк не склад, де все тихо припадає порохом, не комора накопичених протягом попередньої історії речей, які чомусь мають бути в кожній державі (атрибут, так би мовити). За сучасних умов, коли в усіх цивілізованих країнах знають музейну педагогіку й активно працюють над нею, музей є інтелектуально-культурним центром, своєрідним відкритим для всіх клубом, куди люди, а передусім діти, можуть прийти, щоб усебічно розвиватися й спілкуватися, креативним простором, де проводити час справді корисно. На даному етапі, щоб не втратити аудиторію, музей як культурний проект має бути трендовим і враховувати динаміку розвитку інновацій і подій, що відбуваються в суспільстві в межах усього світу, а не тільки України. Але як стати цікавим, коли історичний та культурний аспект музеїв був практично знищений під час вульгарної ідеологізації радянського музейного простору? Як знову привернути людей до музейництва? Насамперед, потрібно звернутися до проблем, які тут стоять найгостріше.

Більшість із сучасних музеїв існує в умовах обмежених ресурсів та коштів, але справа навіть не завжди в цьому – часто обмеженість ресурсів стимулює розвиток не гірше, ніж наявність великих бюджетів. Та окрім цього, українським музеям доводиться стикатися з численними перепонами у законодавстві та відсутністю умов для розвитку з боку уряду. Ще однією проблемою є те, що в Україні маємо чудові мистецькі колекції, але досить багато культурних інституцій, застарілих морально, технічно і змістовно. Вважаємо, що є сенс переглянути саму структуру музейної галузі в сучасній Україні. Хорошою світовою практикою, що набула поширення останнім часом, є об'єднання багатьох колекцій, одного профільного музею, де є все. Можливо, цей підхід має сенс для запозичення в

українських умовах сучасності, оскільки краще відвідати одну тематичну, досконало, наповнену виставку, ніж об'їздити десяток музеїв по країні.

У сучасних історико-музеологічних студіях вже усталеним є розгляд музею як інституту пам'яті. Таке розуміння пов'язано із зібраннями цінних з соціокультурної точки зору об'єктів – музейних предметів, які є джерелами та ретрансляторами соціальної пам'яті. Сукупність усіх музейних предметів держави становить своєрідний банк національної пам'яті і відіграє істотну роль у формуванні історичної свідомості, загальнолюдських цінностей [1]. Проте проблемою більшості залишається перехід межі від національно-патріотичного елемента до так званої «шароварщини». Тобто штучне насадження українства, зокрема там, де його не повинно бути. Вихід музеїв у широкий інформаційний простір за допомогою Internet або інших телекомунікацій багаторазово збільшує можливості використання фондів зібрань та дозволяє більшою мірою реалізувати науковий та пізнавальний потенціал музеїв, а також сприяє популяризації настільки значної частини культурної спадщини, як музейні колекції.

Сучасний музей звертається до відвідувача, прагнучи з максимальною повнотою продемонструвати все різноманіття збережених в експозиції і в запасниках культурних цінностей, та інформаційні технології можуть надати і надають на практиці неоціненну допомогу у вирішенні цього завдання. На нашу думку, для популяризації музеїв як осередків дозвілля чи постійного відвідування потрібні поява і запуск агресивної соціальної реклами музеїв та культурної спадщини, створення та втілення загальнодержавної програми з маркування на різноманітних навігаторах, придорожніх знаках музеїв та заповідників. Складно думати в умовах обмежених ресурсів, зокрема й менеджерських, про комунікацію та просування культурного продукту, його дистрибуцію. Місія, візія і цінності українських музеїв поки лише починають обговорювати в колі експертів та серед працівників самих музеїв [3]. А це вже перший важливий крок до їх розвитку й осучаснення.

Очевидно, музеї на сучасному етапі необхідні українському суспільству. Відвідування таких закладів репрезентує рівень освіченості населення. Проте концепція музею повинна полягати у двосторонній співпраці, концептуальних змінах методики проведення

екскурсій, законодавчих ініціативах, інноваційних технологіях та перфорації, креативу та творчих рішень з боку музейних працівників. Подальша розробка означеної проблеми, на наш погляд, має враховувати досягнення музеологічних досліджень, нові тенденції у практиці музейної справи. Це, в першу чергу, стосується змін у розумінні музейного предмета, включення до його змісту нерухомих, нематеріальних та природних об'єктів.

Джерела та література

1. Для чого нам музеї? [Електронний ресурс] // Історична правда. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/08/27/92208/>.
2. Гудімов П. Музеї мають заробляти гроші, але робити це завдяки своїй програмі, а не займатися виставками котів, фіалок або білоруського трикотажу // Український тиждень. 2008. № 112. С. 22–26.
3. Гопенко І.В. Музей та засоби масової інформації // Музей на межі тисячоліть. Дніпропетровськ, 1999. 369 с.
4. Показати з кращого боку: як українські музеї стають сучасними [Електронний ресурс] // ZEITGEIST. 2508. Режим доступу до ресурсу: <https://zeitgeist.platfor.ma/museum-in-ua/>.
5. Подвійний зв'язок. Незалежність. Воїни добра: Інвентаризація диктатури. [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2504. – Режим доступу до ресурсу: <https://lifepravda.com.ua/society/2014/04/25/164970/>

Олександр МАРУЩЕНКО

ІСТОРИОГРАФІЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: НА ШЛЯХУ ДО НОВОГО КОНЦЕПТУ (1991 – 2021 РР.)

Тридцятиріччя відновлення державної незалежності України, широко відзначене 2021 року, спонукає вчених до об'єктивного і неупередженого аналізу підсумків становлення і розбудови в цей час такого магістрального напрямку соціогуманітарних досліджень, як вітчизняна історіографія Другої світової війни. Характерними особливостями її нинішнього етапу розвитку є інтенсифікація воєнно-історичних студій, активне впровадження науковцями нових теоретичних і концептуально-методологічних засад, зокрема, подолання російсько-радянсько-імперського дискурсу Другої світової війни, партійно-класового й ідеологізованого підходу до вивчення

історії війни, інституалізація україноцентричного погляду на минуле нашої Батьківщини, висвітлення історії України періоду Другої світової війни в українознавчих вимірах, у цілісному національно-державному контексті та на засадах державницької ідеї, яка стає сьогодні орієнтиром історичних оцінок [13, с. 15].

Методологічною основою нового погляду на історію Другої світової війни став україноцентризм у його широкому розумінні: суто етатистський підхід поступився місцем антропологічному виміру воєнної доби, коли у фокус наукового пошуку було поставлене українське суспільство та його різні соціальні, етнічні, конфесійні, політичні, маргінальні групи [9, с. 7]. Увага та сплеск інтересу до україноцентричної версії війни зумовлюється не лише політичним і соціальним замовленням держави, пошуком аргументації легітимності України, а й зацікавленням своєю історією з боку різних верств громадськості, потребою розкрити український вимір Другої світової війни, відійти від застарілих, ідеологізованих, скомпрометованих і збанкрутілих шаблонів і кліше радянської епохи та вийти на якісно новий рівень осмислення воєнних подій [8, с. 170].

Викликають схвалення і підтримку спроби авторитетних істориків дати виважене і обгрунтоване визначення поняття «україноцентризм». На думку відомого дослідника антинацистського руху Опору в Україні в роки німецько-радянської війни 1941–1945 рр. М. Слободянюка, україноцентризм в історії – це цілісний погляд на минуле українського народу та українських земель не як частини іншого народу або держави, а як окремої самостійної цілості. Це пошук і утвердження свого унікального місця в загальному історичному процесі і, зокрема, пріоритетна увага до чинників, що впливали на історичну долю українського народу; спроба поглянути на події з точки зору інтересів українського народу, соціально-політичного і особистісного саморозвитку українців; це дослідження процесу боротьби українців за самозбереження та власну державу. М. Слободянюк переконаний, що в центрі досліджень, створених на засадах україноцентризму, перебуває самобутній розвиток України як суб'єкта історії, пошук її місця і ролі в загальносвітових військово-політичних, економічних, соціокультурних процесах [14, с. 51, 52].

Отже, україноцентризм – це наукова, дослідницька парадигма, що передбачає український вимір власної історії шляхом реалізації історично обумовленого, а відтак і законного права української

людності на свою історію, її розуміння і потрактування; це шлях до творення свого колективного «Я», до самоусвідомлення себе у світовому історичному просторі та пошуку свого місця в ньому. М. Слободянюк справедливо вважає, що в контексті вивчення історії Другої світової війни україноцентрична концепція реалізовуватиметься через з'ясування особливостей суспільних настроїв населення України порівняно з іншими країнами Європи або регіонами СРСР, характеристику специфіки антинацистської боротьби на українських землях, фіксацію етнополітичної і конфесійної самоідентифікації соціальних груп, визначення внеску українського народу в перемогу над нацизмом тощо [14, с.52].

Відправну точку для україноцентричної оцінки подій Другі світової війни ще у 1990-х рр. заклав відомий дослідник проблеми М. Коваль: «Будучи активним учасником цієї велетенської битви народів, український народ зазнав непомірних втрат і бідувань, мужньо боровся і переміг. Попри всі неймовірні труднощі і перешкоди він зберігся як етнос, заклав фундамент майбутньої незалежної держави, утвердив власні гідність і авторитет, належне місце серед інших націй світу» [4, с. 19]. М. Ковалю належать і перші результативні спроби систематизованого викладу істотно оновленої концепції історії Другої світової війни. На його думку, історієписання війни повинне перебувати поза політикою та ідеологією і не залежати від будь-якого тиску з боку влади, а комплексне дослідження історії війни має охоплювати не тільки політичний, воєнний, економічний, соціокультурний, а й геополітичний, кліматичний, демографічний, національно-релігійний фактори.

М. Коваль вважав принциповою умовою нового рівня освоєння подієвого полотна 1939–1945 рр. перегляд ролі особи в історії, висунення людини воєнного часу в центр наукового пошуку. Вчений закликав до подолання «радянської спадщини» та відмови від ідеологізації й політизації досліджень, виведення з тіні замовчування проблематики колабораціонізму, «єврейського питання», ролі союзників з антигітлерівської коаліції у розгромі нацистської Німеччини та матеріальної допомоги, наданої ними СРСР. М. Коваль був переконаний, що суспільство потребує історичного знання, очищеного від міфів, стереотипів та фальсифікацій, а масштаби, характер, сутність і наслідки війни вимагають широкого історіософського осмислення в контексті всієї історії України та

світової історії [4; 5; 6; 8, с. 168].

Ознакою сучасної історіографічної ситуації є формування поліконцептуалізму, впровадження гуманістичного, антропоцентричного підходів до вивчення вітчизняної історії 1939–1945 рр., звернення до загальнолюдських критеріїв і чинників, людського виміру, показ ролі і місця українського народу у війні не лише як історії воєнних подій, а насамперед, як історії народу без поділу його за партійно-класовими, ідеологічними та політичними ознаками на «своїх» (радянські українці) і «чужих» (військовополонені, остарбайтери, репатріанти, «бандерівці», «мельниківці», «бульбівці», «оунівці», «упівці» та ін.) [19, с. 490–493]. Людина у добу війни – ось головний об'єкт дослідницького інтересу, провідна конструктивна вісь новітньої української військово- історичної науки [18, с. 25–31].

Фокусування уваги на людському чиннику і гуманітарній сфері війни свідчить про прагнення науковців компенсувати відсутність належної уваги з боку історіографії радянської доби до ролі пересічної людини в історії, а також намагання зосередитись на вивченні «малих життєвих світів», мотиваційних чинників, особистісного вибору і життєвих стратегій українців у трагічну воєнну добу, без чого є неможливим глибоке проникнення в сутність історичного процесу [2, с. 8]. Як зазначають відомі вітчизняні фахівці з проблематики Другої світової війни О. Лисенко і Т. Пастушенко, узаконення такого об'єкта досліджень супроводжувалося продукуванням нового наукового інструментарію та інтерпретаційних технологій, а також міждисциплінарним взаємопроникненням і формуванням самодостатніх синтетичних ніш з новим пізнавальним потенціалом – соціальної, усної, інтелектуальної, гендерної історії, військової антропології, історії повсякденності, соціальної психології, історичної соціології й демографії та ін. [10, с. 158].

Сутність методологічного повороту, здійсненого в українській історіографії Другої світової війни, полягає також у приведенні України та її народу в центр наукових досліджень як окремого суб'єкта історичного процесу, критиці сталінського режиму, деромантизації, деглорифікації й деміфологізації війни, її концептуальному осмисленні в контексті подій осені 1939 – осені 1945 рр., а не лише літа 1941 – весни 1945 рр. [9, с.7]. Розробка і

впровадження україноцентричної версії Другої світової війни деконструювали радянський міф про «Велику Вітчизняну війну», ознаменували відхід українських дослідників від її дискурсу, сприяли легітимації дефініції «Друга світова війна» як універсальної й позбавленої іделогічного навантаження й відкиданню самого визначення “Велика Вітчизняна війна”, що практично втратило у фаховій і навчальній літературі свій науковий ресурс.

Суттєвим фактором, що вплинув на стан, розвиток і перспективи сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни, стала «архівна революція», що супроводжується виведенням із спецховів величезних масивів архівних документів, відкриттям доступу до зарубіжних архівних джерел та історіографічних напрацювань, активізацією досліджень історії воєнної доби 1939–1945 рр. не лише в столиці, але й на регіональному рівні, силами місцевих науково-дослідних центрів і установ, навчальних закладів, окремих науковців. Це особливо стосується проблематики такого резонансного феномену, як український самостійницький рух 1920–1950-х рр., що потребує «вписування» в загальну картину війни і плідно вивчається, зокрема, у Центрі досліджень визвольного руху у м. Львові та навчально-науковому Центрі дослідження історії українського національно-визвольного руху ім. О.Карпенка Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника у м. Івано-Франківську. Вкрай важливо акцентувати увагу на відсутності в сучасній Україні донедавна звичайного і звичного офіційного партійно-ідеологічного контролю і бюрократичного диктату над історичною наукою взагалі та історіографією Другої світової війни зокрема.

Однією з помітних тенденцій розвитку воєнно-історичних студій є прагнення сучасних українських істориків до інтернаціоналізації вітчизняної історичної науки, збагачення її надбаннями європейської та світової історіографії, освоєння здобутків української зарубіжної історіографії й творення єдиного історіографічного простору науковців України та української діаспори, а також активізація міжнародних зв'язків і контактів зі вченими близького й далекого зарубіжжя [3, с. 455–464]. Свідченням цього стало, зокрема, проведення різноманітних наукових конференцій і форумів за участю вітчизняних і зарубіжних істориків з актуальних проблем Другої світової війни, українського національно-визвольного руху 1920–1950-х рр. Помітними науковими подіями

загальнодержавного значення стали всеукраїнські конференції в Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника до 60-річчя, 70-річчя Української повстанської армії, 100-річчя лідерів підпільної, воюючої України Романа Шухевича і Степана Бандери, які відбувалися у 2002, 2007, 2008, 2012 рр. в Івано-Франківську [12; 17; 20; 21].

Своєрідним свідченням прискореної інтеграції української воєнно-історичної науки в європейський і світовий історіографічний, науковий, освітній та інтелектуальний простір, її “європеїзації” та “глобалізації” може також слугувати видання в Україні значної кількості іноземних наукових праць з історії, історіософії, політології, соціології, які давно стали класикою світової соціогуманітаристики (Р. Арон, З. Бжезинський, Ф. Бродель, Е. Гобсбаум, Н. Дейвіс, Е. Канетті, Я. Кершоу, Р. Конквест, Г. Куромія, М. Маля та інших). Схвально була зустрінута в Україні публікація широковідомих в світі монографічних досліджень К. Бергхофа, В. Лауер, Г. Мотики, Т. Снайдера [1; 7; 11; 15; 16], присвячених вузловим проблемам вітчизняної історії періоду останньої світової війни. Оперті на дуже широкий масив архівних документів, публікацій і опитувань, вони стали взірцево новаторськими, проривними та найгрунтовнішими студіями свого предмету.

До суттєвих особливостей сучасної української історіографії Другої світової війни слід віднести й активізацію та диверсифікацію історичних досліджень, радикальне оновлення, урізноманітнення й розширення їх тематики і проблематики. Крах комуністичного тоталітаризму і «єдино правильної» ідеології дав можливість вільно і ґрунтовно вивчати й обговорювати кардинальні, ключові аспекти української історії воєнної доби, що піддавалися замовчуванню, табуванню, ідеологізації та політизації в радянські часи і до яких, зокрема, слід віднести проблематику українського національно-визвольного, самостійницького руху, Голокост, український чинник у збройних силах усіх учасників воєнного протистояння, колабораціонізм, становище релігії і церкви в Україні, долю історико-культурних цінностей, трагедію військового полону і примусової праці, людські втрати тощо.

Особливої ваги й актуальності набуває хвороблива і дразлива тема німецько-румунської окупації України 1941–1944 рр., у дослідженні якої відбулися радикальні позитивні зрушення. Вони

пов'язані з переглядом і переосмисленням українськими істориками панівної до 1991 р. ідеологеми про «морально-політичну єдність радянського суспільства, згуртованого навколо комуністичної партії і керованого нею». Сучасні вітчизняні автори почали досліджувати період окупації не вибірково, зосереджуючись лише на злочинах окупантів і радянському підпільному і партизанському рухові, що було типовим для історіографії епохи СРСР. Вони вивчають цю проблему, враховуючи увесь багатозначний комплекс питань і аспектів, пов'язаних, наприклад, з повсякденним життям та умовами існування й виживання десятків мільйонів людей, що впродовж тривалого часу перебували під нацистською окупацією.

Дослідження цієї проблеми є особливо актуальним, якщо зважити на думку відомого нідерландського історика К. Бергхофа про те, що «... більшість людей, які опиняються в крайніх ситуаціях, передусім намагаються вижити, а не померти як герої або мученики» [1, с. 15]. З нею перегукується точка зору американського соціального психолога Р. Баумайстера, який зазначав, що «хоча з відстані часу ми уявляємо людей, котрі жили в історично цікаві часи, як залучених у великі епохальні події, більшість із них, мабуть, цього не відчували. Натомість багато людей просто хотіли жити своїм життям, якнайдалі від втручань великих соціально-політичних зрушень. Отримати роботу, знайти житло, закохатися, виростити дітей та інші подібні клопоти і далі домінують у повсякденні більшості людей навіть у часи війни та революції ... Хай там яке зло лютує навколо, в кожного є своє життя, яким хочеться жити» [1, с. 15].

У цьому контексті актуальним дослідницьким завданням виступає показ множинності мотивацій дій та поведінки населення в екстремальних умовах окупації, вивчення «мікроісторичних» аспектів, особливостей масової та індивідуальної свідомості конкретної людини в роки кривавого воєнного лихоліття, долі цивільного населення в умовах жорстоких бойових дій, проблем «людина на війні» та «співжиття з ворогом». Неабиякої актуальності набуває вивчення на теоретичному і фактологічному рівнях проблеми колабораціонізму, виведення її з-під ідеологічного та політичного диктату, з'ясування умов і причин виникнення цього явища, його суті, типології й класифікації, меж і критеріїв, соціальної бази й стратифікації, форм і методів існування, динаміки, наслідків і особливостей вияву у військовій, економічній, соціокультурній

сферах.

Дослідження історії України періоду Другої світової війни здійснюється нині вітчизняними вченими із залученням і використанням дуже представницького корпусу нових історичних джерел – слідчих справ учасників національно-визвольного руху, евіденційних (пам'ятних або облікових) карток воїнів УПА, фільтраційних справ репатріантів, періодичної преси часів окупації, листів та спогадів «остарбайтерів», репатріантів і депортованих, які ще донедавна майже не використовувалися в наукових працях, однак дають можливість побачити суспільство не тільки ззовні – очима дослідників, але й «зсередини» – самими учасниками, сучасниками і свідками подій. У такому випадку об'єктом дослідження стає людина з її індивідуальним способом мислення, сприйняттям подій, особливостями поведінки. Це уможливило зародження, становлення і активний розвиток у сучасній історичній науці такого перспективного науково-пошукового напрямку, як військово-антропологічні дослідження.

Таким чином, ознакою сучасного нарративу про Другу світову війну слід вважати, за словами О. Лисенка і Т. Пастушенко, виразний дрейф від етатистської макроісторичної до соціальної мікроісторичної моделі, в якій провідне місце посідають не державні структури, політичні сили та масштабні й епічні за розмахом події, а людський соціум у всіх його можливих іпостасях [10, с. 158]. Подальші дослідження історії Другої світової війни в Україні потребуватимуть якомога ширшого залучення нових репрезентативних джерельних масивів – матеріалів особистого походження, листування, щоденників, преси і публіцистики воєнної доби, впровадження мікроісторичних студій і вивчення локального контексту, підготовки нових різножанрових наукових і науково-популярних праць, створених з використанням методів не тільки політичної і мілітарної, а й соціальної, культурної, гендерної, ювенальної, інтелектуальної, усної історії та історії повсякденності, здатних слугувати основою вірогідної наукової реконструкції минулого.

Актуальними і затребуваними залишаються морально-етичні, гуманістично-антропологічні та просопографічні підходи й критерії історичного дослідження, розкриття людського виміру тієї жорстокої епохи, а також необхідність створення історико-біографічних праць і

довідково-енциклопедичних видань з досліджуваної проблеми. Це сприятиме остаточній руйнації усталених ідеологем і стереотипів, що живлять радянсько-російські великодержавно-імперські тлумачення вітчизняної історії, а також формуванню цілісної наукової картини українського минулого в роки Другої світової війни і реалізації вітчизняною історичною наукою її винятково важливого виховного, патріотичного, світоглядного і консолідуючого потенціалу.

Джерела та література

1. Беркгоф Карел. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. К.: Критика, 2011. 455 с.
2. Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій // Укр. іст. журн. 2010. № 3. С. 4–29.
3. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. К.: Генеза, 2012. 512 с.
4. Коваль М.В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодення: Роздуми історика // Укр. іст. журн. 1995. №3. С. 3–22.
5. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.). К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. 336 с.
6. Коваль М.В. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. К.: Вища школа, 1995. 194 с.
7. Лауер Венді. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. 368 с.
8. Лисенко О.Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи // Укр. іст. журн. 2011. № 4. С. 165–194.
9. Лисенко О. Є. Подолання «міфу війни», або від якої спадщини ми відмовляємося: науковий дискурс, політика пам'яті та сучасні виклики (з приводу 70 – річчя перемоги над нацизмом і фашизмом) // Укр. іст. журн. 2015. № 2. С. 4–21.
10. Лисенко О.Є., Пастушенко Т.В. Сучасний дискурс Другої світової війни крізь призму публікацій «Українського історичного журналу» останнього десятиліття // Укр. іст. журн. 2017. № 6. С. 141–162.
11. Мотика Гжегош. Від Волинської різанини до операції “Вісла.” Польсько – український конфлікт 1943 – 1947 рр. К.: Дух і літера, 2013. 360 с.
12. Роман Шухевич в українському національно – визвольному русі ХХ ст.: Програма Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження головнокомандувача Української повстанської армії, генерал-хорунжого Романа Шухевича (1907–1950), 17–18 травня 2007 року. Івано-Франківськ, 2007. 28 с.
13. Симоненко Р. Сестри великої Перемоги. Кримська

(Ялтинська) і Берлінська (Потсдамська) конференції та Україна // Політика і час. 1995. №5. С. 12–16.

14. Слободянюк М.А. Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми. Дніпро: Герда, 2017. 460 с.

15. Снайдер Тімоті. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним. К.: “Грані – Т”, 2011. 448 с.

16. Снайдер Тімоті. Чорна земля. Голокост як історія і застереження. К.: Медуза, 2017. 394 с.

17. Степан Бандера в українському національно – визвольному русі ХХ ст.: Програма Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Провідника ОУН Степана Бандери, 11 грудня 2008 р. Івано-Франківськ, 2008. 31 с.

18. Стецкевич В.В. Історія України в роки війни 1941 – 1945 рр.: теоретичний контекст осмислення (деякі аспекти проблеми) // Сторінки воєнної історії України. К., 2002. Вип. 6. С. 25–31.

19. Стецкевич В.В. Україна в роки війни: деякі історіографічні та антропоцентричні аспекти проблеми (тези) // Осягнення історії. Острог – Нью-Йорк, 1999. С. 490–493.

20. Українська повстанська армія – феномен вітчизняної і світової історії ХХ ст. : Програма Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 70-річчю створення УПА, 11 жовтня 2012 р. Івано-Франківськ, 2012. 16 с.

21. Українська повстанська армія – феномен національної історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Івано – Франківськ: Плай, 2003. 136 с.

Андрій Міщук, Мар’яна Міщук

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ЮЛІАНА ЦЕЛЕВИЧА

Одним із найважливіших напрямків сучасної історичної науки становлять дослідження регіональних проблем у контексті вітчизняної історії. Попри те, що вона розвивалася в умовах бездержавності, регіональні проблеми розглядались у тісному взаємозв’язку з подіями загальноукраїнського масштабу. Саме така характерна ознака була притаманна для історичної науки на західноукраїнських землях, що перебували під владою Австро-Угорської імперії. Значний внесок у розвиток історичної регіоналістики зробив Юліан Целевич (1843–1892рр.). Автор досліджував етнонаціональні відносини на Закарпатті, Галичині в

контексті загальноукраїнського історичного процесу.

Перша спроба ознайомити наукову громадськість зі спадщиною Ю. Целевича була зроблена в 1993 р. з ініціативи Володимира Грабовецького під час наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня його народження [14]. Матеріали конференції містили неповний аналіз праць Ю. Целевича на основі розвідки Богдана Барвінського [1]. Окремі аспекти проблеми були відображені в монографії А. Міщука [16].

Одну з важливих ділянок української історичної науки становить дослідження історії Закарпатської України (Угорської Русі). Вивчення її започатковано працею Й. Базиловича “Короткий нарис фундації Федора Корятовича ...”, що була видана латинською мовою у Кошицях в двох книгах 1805 р. У ній І. Базилович, за визначенням сучасного дослідника Д. Данилюка, «започаткував історичну науку в Закарпатті» [4, с.24]. У 1867 р. була опублікована розвідка Германа Бідермана про закарпатських українців, що містила багатий матеріал, але була написана в дусі тогочасної австрійсько-угорської політики, що зводилася до спростування автохтонності українського населення Закарпаття.

Як дослідник української історії Ю. Целевич прагнув висвітлити своє бачення історії Закарпаття і донести його до широкої громадськості. Результатом цього стала розвідка «Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом» [5–12]. У ній автор розкриває події, пов’язані із заселенням території Закарпаття русинами-українцями, прийняттям християнства тощо. Крім того, Ю. Целевич звертає увагу на етнонаціональні та міжрелігійні відносини.

Основна заслуга молодого Юліана Целевича полягала в тому, що він зумів систематизувати історичні факти та подати їх у проблемному викладі, висунувши власні концепції. Однією з них була проблема автохтонності русько-українського населення («русини» – один з історичних етнонімів українського народу поряд із такими, як «руські», «руси», «русинці», «русаки», «роси», «карпатороси», «угророси» та ін.) на Закарпатті. Автор робить спробу розкрити етнографічні відмінності між українцями Наддніпрянщини і Карпат. Робить це на основі порівняння природних особливостей, які значною мірою вплинули на спосіб життя людей. Особливу увагу Ю. Целевич звернув на взаємовідносини «русинів» із сусідніми

народами. Він писав, що, на відміну від Наддніпрянщини і Наддністрянщини, територія, на якій проживало населення за Карпатами, була «ареною диких орд Гуннів, Лонгобардів, Гепидів, Готів, Герулів, Обрів, Угрів, Моголів та Турків з одної, а Німців и пізніше Австрияків з другої сторони» [5, с. 417].

У дослідженні Ю. Целевич вступає фактично в дискусію з австрійським дослідником історії Закарпаття Бідерманом щодо часу появи українців на території Закарпаття. На його думку, в VI столітті нашої ери, коли відбулося переселення народів, білохорвати освоїли одночасно територію Галичини і Закарпаття. А вже звідти частина їх змушена була емігрувати на Балкани у пошуках нових вільних територій. Ю. Целевич спростовував думку Бідермена, що українці поселилися разом з угорцями. Автор вказує, що згадка про «русинів» під час болгарського нашестя була відсутня у зв'язку з тим, що українці і болгари фактично злилися в одне ціле і не розмежовувалися. Важливим для нього є те, що після нападу кочових племен – аварів, відбувся новий перерозподіл земель, і південні слов'яни, асимільовані болгарами, заселили частину території Панонії. Він звертає увагу і на процес переселення угорців, показує два шляхи, якими вони просувалися на територію Закарпаття. Ю. Целевич наводить факт, який знаходить у Безіменного нотаря короля Бели про те, «що галицькі Русини показали Уграм дорогу через гори» [5, с. 418].

Прихід угорців докорінно змінив становище, в якому перебувало місцеве населення, бо вони швидко поширили своє панування на території Панонії. Наслідки приходу угорців автор ототожнює з новим поділом «русинів». На його думку, одна частина населення повернулася до Галичини, інша – розселилися між угорцями, а ще інша – влилася у слов'янські народи. Погляди Ю. Целевича на історичне минуле Закарпатської України (Угорської Руси) знайшли підтримку серед видатних українських істориків кінця XIX – першої половини XX ст., що заклали основу історичної схеми розвитку новочасної національної самосвідомості українців на всій етнічній території. Так, Михайло Грушевський, розглядаючи етнічні процеси на території Закарпаття, твердив: «У другій половині VI в. українська колонізація могла в головнійшій уже опанувати свою територію» [3, с. 160].

По суті, це було підтвердженням думки Ю. Целевича про час

можливої появи русинів-українців на Закарпатті. Проблему білих хорватів М. Грушевський сприймав під певним кутом зору: «... Виходить таке диво, що на сім просторі сиділи поруч себе три одноіменні народи, які належали до трьох осібних груп – чеської, польської та руської, а взявши сюди ще тих полудневих емігрантів, будемо мати якийсь містичний хорватський мікрокосм, до котрого входили народи всяких можливих слов'янських галузей» [3, с.183]. Саме у цей час відбувався процес формування слов'янських народів і була відсутня їх чітка диференціація. Однак М. Грушевський стосовно цього спирається на Аноніма – нотаря Бели, який стверджував, що «в Карпатських горах старі осадники жили від непам'ятних часів, коли угри мандрували до Угорщини, а це період VI–VII ст.» [3, с. 233].

У свою чергу, Володимир Гнатюк у статті «Чи закарпатські Українці автохтони?» загалом підтверджував погляди Ю. Целевича. Він зазначав: «Та кілька разів появлялися азійські кочовничі племена на степовій Україні, стільки разів випирали Українців на північ і на захід, наслідком чого вони відступали в волинські ліси, поліські болота та Карпати. Се діялося від половини VI до кінця XI ст., коли переходили туди Авари, Болгари, Мадяри, Печеніги» [2, с. 275, 276]. Дослідник історії стародавнього Ужгорода і Закарпаття взагалі І. Кондратович (1878–1957 рр.) також стверджував, що час появи українців на цій території – VI–VII століття, розкривав роль кочівників в еміграції слов'янських племен, а особливо українців, які під тиском перших змушені були переходити на нові території за Карпати [15, с. 9].

Сучасний розвиток археології дає змогу визначити три етапи у процесі заселення і розвитку слов'ян у Верхньому Потиссі. Перший належить до першої половини I тисячоліття н. е. і пов'язаний з появою у регіоні незначних слов'янських груп, які залишили пам'ятки типу пшеворської і прашівської культур. Другий період (V–VIII ст.) характеризується масовим заселенням Закарпаття носіями празької культури. У цей період ще не відбувся поділ слов'ян на східних, західних і південних. Це був загальнослов'янський світ, який розмовляв на споріднених племінних діалектах, мав близьку матеріальну і духовну культуру. Третій період (VIII–IX ст.) відзначається формуванням на східнослов'янських землях давньоукраїнської культури. Увійшовши в користування, етноніми

«Русь», «руський» поширилися на колишнє хорватське населення Верхнього Потисся [17, с. 44].

Питання про час появи русинів-українців на Закарпатті не розв'язано остаточно в сучасній історіографії. Концепція Ю. Целевича про те, що вони проживали на цій території перед приходом угорців підтвердилася пізнішими дослідженнями, як і його теорія про розселення «русинів».

Історія запорізьких козаків неодноразово привертала увагу науковців та отримувала неоднозначну оцінку. Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробив Ю. Целевич. На сьогодні ще немає комплексного аналізу творчого доробку вченого з даного питання. Найбільш вагомою була стаття Ю. Целевича «Облога міста Львова в р. 1672» [18; 19]. На початку статті Ю. Целевич характеризує становище Речі Посполитої: «Три рази стояла Польща у віку 17. На самім краю пропасти» [18]. Основними причинами такого становища історик справедливо вважав повстання Б. Хмельницького 1648 р., його похід у 1655 р. за підтримки Росії на Річ Посполиту, та 1672 р., коли гетьман П. Дорошенко, уклавши союз із Туреччиною, напав на Польщу. Автор висловлює думку, що спочатку Польщу врятувала нерішучість Хмельницького, потім прихильність Росії та польський патріотизм.

Водночас Ю. Целевич розкрив внутрішньополітичну ситуацію у тогочасній Польщі. Особливо увагу звертає на ту обставину, що в 1672 р. посилилася конфронтація у боротьбі за владу. Проявом боротьби стала поява двох конфедерацій – прокоролівської і шляхетсько-магнатської, представники яких прагнули бачити керівником держави свого ставленика. Ю. Целевич зазначав, що такий стан призвів би в кінцевому результаті до збройного протистояння. Щодо становища українських земель Ю. Целевич слушно відзначав, що вони були предметом спорів і боротьби Росії, Польщі і Туреччини. Він згадує й Андрусівське перемир'я 1667 р., за яким Росія отримала Лівобережну Україну з Києвом, де владу під зверхністю царя здійснював гетьман Д. Многогрішний, а після його усунення – І.Самойлович. На Правобережжі гетьманом був Петро Дорошенко, на противагу якому Польща призначила гетьманом М. Ханенка, намагаючись обмежити вплив П. Дорошенка. Третьою особою, що, на думку Ю.Целевича, виступала проти всіх загарбників, був запорізький отаман Іван Сірко.

Найбільшу увагу Ю. Целевич зосередив на діяльності П. Дорошенка, бажанням якого було об'єднання українських земель в одну державу. Передусім, це виявилось в намаганні П. Дорошенка приєднати Правобережжя до Росії, однак після відмови він розпочав переговори з Польщею на підставі й умовах Гадяцького договору (1658 р.). Проте, як писав історик, не отримавши бажаного результату, він змушений був піти під зверхність Туреччини, через прийняття бунчука. Ю. Целевич коротко аналізує дипломатичні відносини між Польщею й Туреччиною і показує ті чинники, які призвели до походу султана Магомета IV. Ю. Целевич висвітлює внутрішнє становище, в якому перебувало місто, та показує підготовку м. Львова до оборони. Історик подає точні дати появи турків та козацьких військ біля Львова, описує процес їх розміщення навколо міста [19].

Подіям облоги Львова Ю. Целевич присвятив значну частину свого дослідження. Автор дуже скрупульозно дослідив кожен подій, яка відбувалася в місті. Зокрема, він розкрив процес підготовки переговорів, подав кількість членів депутації від міста, направлених до султана, висвітлив хід переговорів, а також вказав суму, яку повинно було заплатити місто за свою безпеку та ті труднощі, які виникли при зборі коштів на викуп міста. На основі спогадів бурмістра м. Львова Б. Зімеровича Ю. Целевич передав зміст розмови між депутатами та П. Дорошенком. Дослідник показав політичне становище Речі Посполитої і польської шляхти, розповів про плани П. Дорошенка разом із турками захопити Варшаву, Краків та Люблін, які, проте, були зірвані. У кінці статті Ю. Целевич описав, як було у м. Львові після закінчення облоги, звернувши увагу на те, що більшість членів магістрату покинули місто, залишивши його мешканців напризволяще, тому згодом не було кому здійснювати управління справами міста.

Завершуючи дослідження, Ю. Целевич відзначав, що війна закінчилася укладенням Бучацького договору (1672 р.), за яким Польща втратила частину Правобережної України та Поділля [19]. Отже, автор подає відомості, що мали безпосереднє відношення до описуваних подій, тобто не лише констатує факти, але і розкриває історичне тло, на якому вони відбувалися, висловлює власні оцінки.

У розвідці «Перехід козаків через Покуття до Молдавії в р. 1739» [20] Ю. Целевич показав один з епізодів російсько-турецької війни

(1735–1739 pp.), яка тривала чотири роки і, крім значних втрат, не принесла бажаного результату, який полягав у прагненні Російської імперії захопити південь України та Криму. На початку статті Ю. Целевич визначає принципи, якими повинні користуватися дослідники : «Нам не іти в слід за тими, що добувають із своєї історії самі блискучі, світлі образи, а промовчуєть або затемнюють правду» [20]. Отже, автор намагався певною мірою закликати сучасників і наступників не покривати вину своїх предків через висвітлення неправди. Оскільки, на думку Ю. Целевича, ті, хто замовчують правду, приречені на довгі пошуки власної сутності.

У статті Ю. Целевич розкриває участь козаків у російсько-турецькій війні 1735–1739 років. Зокрема, він зазначає, що завдяки козакам російська армія здобула в Криму Перекоп, Бахчисарай та інші міста. Автор зображає лицарство і безстрашність козаків, але говорить, що постійні війни, праця і змагання за власну свободу, а також гніт з боку старшини призвели до упадку козацтва. «Се все нехай служить в доказ, – пише Ю. Целевич, – що з одної сторони не угасла ще тоді була між козацтвом хоробрість і жажда бою, так з другої сторони упадати мусіла між ними рівень гуманності і лицарської ніжності» [20].

Аналізована у статті подія обіймає малий проміжок часу, кілька днів у серпні 1739 р., коли «козаки перелетіли вихром через Покуття та Молдавію» [20]. Автор, подаючи загальну характеристику козацького походу, відзначав, що козаки руйнували культові споруди, незважаючи на їх належність до певної конфесії, нищили матеріальні цінності, вбивали населення. Водночас дослідник намагався розкрити причини, що призвели «у таке варварство і крайню здичілість славне колись на весь світ лицарство» [20]. До таких причин він відносить загарбання України сусідами, позбавлення її природних, історичних прав, коли вона стала ареною боїв прикордонних держав. У розвідці згадано і про роль старшини, яка втратила віру у власні сили й переходила завжди на бік того, хто пропонував вигідніші для неї умови.

Описуючи долю простого народу, Ю. Целевич вказував, що до еміграції українців змушувало важке матеріальне становище, податковий тиск, постійні контрибуції, військові зобов'язання. Дослідник ставить питання: «Чи ж може бути той здоровим, кого змусять випити тільки отрути?» й одразу дає відповідь: «При тім

усім, не згинула ще була давня хоробрість і давня сваволя» [20]. На підтвердження цих слів автор показує роль запорізьких і козацьких полків під час військових кампаній, які проводила російська армія, зазначаючи, що остання завдяки сміливості і самовідданості козаків здобувала перемоги у важких битвах, незважаючи на численні жертви.

Характерною особливістю статті є констатування на основі «маніфестацій» самого факту нападу на певну територію та шкоди, яку при цьому козаки завдавали конкретним особам та громадам. Автор визначив і територію, яку зайняли козацькі загони, – «ціле Покуте аж по Станіславів, цілий отже правий берег Дністра понизше Галича аж по молдавську границю» [20].

У кінці статті подав Ю. Целевич відозву російського генерала Мініха до «шляхти, комісарів, губернаторів і арендаторів польських», датовану 9 жовтня 1737 р. (Acta Castr. Kal Lib. 243 a. 1739 рад. 1728 Manifestationespublicae per Generalen Munich) [20]. У відозві повідомлялося, що договір із Туреччиною вже укладений, і звучало прохання надати допомогу війську продуктами харчування та фуражом для коней.

М. Драгоманов у листі до І. Франка від 2 січня 1886 р. дав оцінку дослідження Ю. Целевича. Зокрема, він писав: «Целевича «Перехід козаків» просто скандал, звісно, окрім актів. Вступ такий міг написати тільки чоловік, котрий у руках не держав Костомарова. Невідомі йому і «Дневник» Зап. Марковича, котрий був у тому поході» [13, с. 144]. А в наступному його листі 14 січня 1886 р. зазначалося: «Про Целевича я писав не к тому, шчо таких статей не печатати, а к тому штоб такого не писати. Не буде добра в краю, поки льуде будуть виховувати свїй розум на безпідставному верхоглядству» [13, с. 146].

У свою чергу, Богдан Барвінський, проаналізувавши «Дневник Марковича», заперечив тезу М. Драгоманова: «Дневник Марковича», крім звістки про участь Кантеміра в поході з 1739 р. та факту розграблення Городенки запорожцями, не дає нічого більше для історії покутського епізоду» [1, с. 118]. Щодо праць М. Костомарова, то, крім згадки про сам похід, у них немає більше відомостей про Покуття.

Дослідження покутського епізоду дало можливість Ю. Целевичу пролити світло на неординарну подію, пов'язану з

перебуванням козаків у Галичині. Недоліком є те, що при використанні актів Ю.Целевич не займався їх глибинним аналізом, а лише констатував факти.

У статті «Чи було в Польщі невольничче підданство? Leibeigenschaft» [21], що була опублікована в газеті «Діло» в 1880 р., знаходимо ряд цікавих думок і суджень Ю. Целевича щодо обмеження особистої залежності селян Йосифом II в період, коли Галичина перейшла під владу Австро-Угорської імперії. Зокрема, знаходимо в розвідці думки Ю. Целевича про визначну роль для народу законів Йосифа II, що мали впливі на життя простолюду Галичини. Особливо автор акцентує увагу на «знесення крпацтва, ... улешення тягарів панщини, ... рівний розмір податків, ... релігійну толеранцію, ... підставу правно-політичної екзистенції». Обмеження крпацтва передусім було пов'язане з тим, що фактично з того часу селянин переставав бути безправною власністю. Панщина була обмежена точним числом днів і розподілом між поодинокими групами селян відповідно до земельних наділів, і скасовувались додаткові повинності [21].

Наслідком реформи було те, що право поміщиків на примусовий продаж товарів своїм підлеглим було скасовано, заборонені тілесні покарання, селянин отримав право оскаржувати дії поміщика в окружного начальника (мандатора), проте ще залишалася панщина, яку селянин повинен був відробляти, але не в таких обсягах, як раніше, сільські громади отримали більше прав у місцевому самоврядуванні. Ю. Целевич особливо акцентує увагу на тому, що за Йосифа II, як він його називає, «стан хлопський» був не лише певною частиною суспільства, а став окремою становою одиницею: «з публічними правами й обов'язками» [21]. Проте далі він цілком слушно пише про те, що основним завданням реформ Йосифа II було «побільшити й зміцнити владу держави в руках монархії, – хотяй єго система була ... бюрократичною абсолютної монархії» [83]. Автор дослідження зазначає, що ці реформи не принесли політичної свободи і автономії, однак мали важливе значення для простого населення Галичини.

Ю. Целевич відмітив наявність єдиних правових засад для усіх верств суспільства, а чіткий розподіл світської урядової і церковної влади вважав першими ознаками майбутніх свобод для «Галицкої Руси». Те, що Ю. Целевич торкнувся цієї проблеми, не є випадковим,

адже саме реформа Йосифа II, завдяки якій було обмежено залежність більшої частини населення Галичини від сваволі землевласників, стала однією з передумов скасування панщини в 1848 р. цісарем Францом Йосифом I.

Отже, хоча більшість згаданих розвідок Ю. Целевича були присвячені дослідженню регіональних проблем, автор розкрив їх у системі загальноукраїнського історичного процесу. Характерною рисою Ю. Целевича як науковця вважаємо широту його дослідницького поля. Завдяки використанню методів різних галузей історичних знань – джерелознавства, етнографії, статистики, історичної географії – Ю. Целевич зумів поглибити можливості свого творчого пошуку, що було співзвучно новим віянням західноєвропейської науки другої половини ХІХ ст. через поширення ідей позитивізму. Історик зміг розкрити окремі етапи розвитку українського народу. Зробити це йому вдалося цілісно, без літературного нашарування, надавши аргументованості своїм поглядам, особливо при розгляді питання окремішності українського народу серед інших східнослов'янських народів та проблем перебування на теренах Галичини запорізьких козаків.

Джерела та література

1. Барвінський Б. Д-р Юліян Целевич (23. III. 1843 – 24. XII. 1892) і його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі давніших та новіших дослідів. Львів: Накл. НТШ, 1927. 336 с.
2. Гнатюк В. Чи Закарпатські Українці автохтони? // Літературно-науковий вістник. 1922. Т. LXXVI. С. 272–278.
3. Грушевський М.С. Історія України–Руси. У 11 т., 12 кн. Т. 1. К.: Наукова думка, 1991. 648 с.
4. Данилюк Д. Розвиток історичної науки в Закарпатті (з кінця ХVІІІ – до середини ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1994. 59 с.
5. Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. 1868. Ч. 35. С. 417–419.
6. Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. 1868. Ч. 36. С. 426–428.
7. Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. 1868. Ч. 37. С. 439–441.

8. Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. 1868. Ч. 38. С. 450–453.

9. Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. 1868. Ч. 39. С. 461–463.

10. Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. 1868. Ч. 40. С. 475–477.

11. Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. 1868. Ч. 41. С. 489–492.

12. Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. 1868. Ч. 42. С. 501–502.

13. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. (1881–1886). Львів: Накладом Українсько-Руської видавничої спілки, 1906. 277 с.

14. Історик, етнограф, педагог: Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича. Івано-Франківськ, 1993. 84 с.

15. Кондратович І. Історія Подкарпатскої Руси для народу. Ужгород, 1924. 116 с.

16. Міщук А. Громадська та наукова діяльність Юліана Целевича (1843–1892 рр.). Косів: Писаний Камінь, 2009. 192 с.

17. Нариси історії Закарпаття (з найдавніших часів до 1918 року). Ужгород, 1993. Т.1. 436 с.

18. Целевич Ю. Облога міста Львова в р. 1672 // Зоря. 1883. Ч. 14.

19. Целевич Ю. Облога міста Львова в р. 1672 // Зоря. 1883. Ч. 16/17.

20. Целевич Ю. Перехід козаків через Покуття до Молдавії // Зоря. 1885. Ч. 3,6.

21. Чи було в Польщі невольничче підданство? Leibeigenschaft // Діло. 1886. № 99. 20 грудня.

Сергій НЕТЬОСОВ

ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА ОСНОВІ ШКІЛЬНОЇ МУЗЕЙНОЇ КІМНАТИ «УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА МУЗИКА»

Стаття присвячена пам'яті героїв-добровольців:

*Снітку Андрію Володимировичу
Герою України, бійцю полку «Азов»,
Аксененку Олегу Олександровичу,*

*молодшому сержанту полку «Азов»,
Нетруненку Артему Віталійовичу,
бійцю батальйону «Айдар»*

Робота шкільної музейної кімнати «Українська військова музика» розпочата з вересня 2019 р. на основі експонатів військового духового оркестру, що зберігаються у КЗО «Спеціалізована школа № 134 гуманістичного навчання та виховання» Дніпровської міської ради. В основу практичної діяльності музейної кімнати покладено сучасні науково-теоретичні дослідження та досвід роботи шкільних музеїв, завдання яких – стимулювання уяви відвідувачів, розвитку їхньої чуттєвої свідомості [2, с. 187].

Питання теорії та практики музейної педагогіки у навчальних закладах, їх діяльність в історико-регіональному вимірі, виявлення актуальних аспектів музейної комунікації досліджують Л. Гайда, В. Камінська, С. Майко, О. Міхно, В. Петрович, І. Удовиченко тощо, а О. Шевяков та Я. Славська звернули особливу увагу на вплив музики на поліпшення емоційно-функціонального стану учнів [25]. Суттєве значення музики в розвитку морально-естетичних почуттів дитини відмічають Л. Перетяцько та М. Тесленко. Зокрема, вони підкреслюють, що «музика як форма духовного освоєння дійсності володіє найбільшою силою емоційного впливу на людину і тим самим слугує одним із найважливіших засобів формування моральних та естетичних ідеалів особистості» [15]. Тому не випадково Л. Аристова, Н. Аркуша, П. Волошин, Г. Волошина, І. Щербак, Г. Яківчук вказують на необхідність обов'язкового включення в процес організації національно-патріотичного виховання засобів музичного мистецтва.

Мету публікації бачимо в узагальненні та поширенні досвіду національно-патріотичного виховання в процесі діяльності шкільної музейної кімнати «Українська військова музика» КЗО «Спеціалізована школа № 134 гуманістичного навчання та виховання» ДМР у м. Дніпро.

Робота над реалізацією поставленої мети включає наступні складові: оформлення експозиції музейної кімнати, формування складу учнів-екскурсоводів, розробка текстів екскурсій і презентацій, відбір аудіофайлів з музичними творами та зразками звучання інструментів відповідної епохи, організація співпраці із зацікавленими людьми та структурами. Зупинимося на кожному з

них докладніше.

Для вирішення питання оформлення експозицій та інтер'єру шкільної музейної кімнати на нараді під керівництвом директора школи Л.М. Кульбач було вирішено, що в якості зразків необхідно взяти досвід створення аналогічних музеїв, використати найбільш цікаві й прийнятні проекти зберігання комплексу духових музичних інструментів, що представляють специфіку експозиції та її унікальність як серед шкільних музеїв м. Дніпра, так і всієї України. Основу діяльності музею складають учні-екскурсоводи, зорієнтовані на проведення широкої дослідницької роботи історичного, музичного, мистецтвознавчого, фольклорного, краєзнавчого та етнографічного спрямування. Зрозуміло, що ця робота потребує значного ресурсу часу, вимагає відбору та опрацювання текстів, аудіо- та відеоматеріалів різних галузей знань, оволодіння навичками ораторського мистецтва.

Колектив учнів, куратори музею, зацікавлені особи працюють над підготовкою текстів екскурсій та презентацій наступної тематики: «Музика кам'яного віку», «Музика додержавного періоду в Україні», «Військова музика періоду України-Русі», «Ратна музика козацько-гетьманської доби», «Музична спадщина Українських січових стрільців», «Музично-патріотичні пам'ятки воїнів Української повстанської армії», «Сучасна українська військова музика». Для реалізації поставлених завдань опрацьовуються шкільні підручники, наукові публікації археологічного, історичного, мистецтвознавчого спрямування, досліджується військова музична спадщина: музичні твори, композиції, зразки звучання музичних інструментів відповідних епох тощо. Ця діяльність проводиться під кураторством вчителя історії. Зупинимося більш детально на основних особливостях музики окремих періодів, використанні її у військовій справі, процесі підготовки учнів-екскурсоводів, методиці проведення екскурсій.

Базуючись на історично-хронологічному підході до презентацій тематики екскурсій, робота музейної кімнати починається з дослідження особливостей ударної та духової музики кам'яного віку. Теоретичною базою підготовки екскурсій з історії ударних інструментів періоду палеоліту стали дослідження С. Бібікова, В. Жолдака, Г. Коробкової, О. Соболяка та ін., які займалися вивченням комплексів музичних інструментів цієї епохи. Наприкінці 70-х рр. ХХ

ст. під керівництвом С. Бібікова викладач Київської консерваторії, концертмейстер ударних інструментів Державного симфонічного оркестру УРСР В. Колокольников та його студенти відтворили звучання ансамблю ударних музичних інструментів, що складався з кісток мамонта, знайдених на початку ХХ ст. під час археологічних розкопок Мізинської стоянки. Вони записали на платівку музику, яку представили на основі ансамблю ударних інструментів епохи палеоліту.

Звучання ритмічної музикальної композиції, якій нараховується 20 тис. років, захоплює учнів як початкової, середньої, так і старшої школи. І це не випадково. Мистецтвознавець В. Філатов у своєму дисертаційному дослідженні писав: «Ритмічна функція – найбільш давня, першозданно-могутніша з усіх ролей ударних, вона володіє величезною силою психологічного впливу й викликає масовий резонанс співпереживання руху» [23, с. 13]. Зазначене зауваження наочно відображається в реакції дітей при прослуховуванні композиції. Становлення духової музики України представляємо учням також на основі результатів археологічних досліджень. Експедиція під керівництвом О. Черниша в 50–60-х рр. ХХ ст. на правому березі Дністра, біля с. Молодове й Атаки Кельменецького району Чернівецької області, виявила три кроманьйонські флейти – вироби із рогу північного оленя. На основі дослідження інструментів мистецтвознавча спільнота прийшла до висновку, що ці флейти є найскладнішими і найстародавнішими музичними інструментами палеолітичних стоянок, відомих до теперішнього часу [1].

Розкопки Маріупольського могильника в 30-ті роки ХХ ст. під керівництвом М. Макаренка відкрили світові сім дудочок періоду неоліту, зроблених із пташиної кістки з дуже тонкими стінками, що, за думкою дослідників, мали бути далеким прообразом українського народного музичного духового інструменту – кувіклу, багатоствольної флейти [12]. Представлення школярами-екскурсоводами інформації археологічного характеру супроводжується прикладами звучання багатоствольної флейти, що для більшості школярів стає цікавою несподіванкою й викликає увагу і навіть захоплення. Отже, дослідження археології, в т. ч. музичної, свідчать, що в період пізнього палеоліту кроманьйонці на території України виготовляли ударні музичні інструменти, для чого застосовували кістки мамонта, а з рогу та гомілкової кістки північного

оленья виготовляли духові інструменти – флейти. Вдосконалення музичних інструментів протягом наступних тисячоліть подають нам зразок виготовлення з пташиних кісток значно досконалішого духового музичного інструменту неолітичних часів – багатоствольної флейти, яка стала прообразом кувіклу – українського народного музичного духового інструменту.

Наступна екскурсійна композиція охоплює період існування скіфо-сарматських та античних музичних традицій на території сучасної України. У межах цього екскурсу відбувається знайомство відвідувачів із культурним надбанням зазначеного періоду, що спирається на історико-археологічні дослідження В. Бідзіля, В. Ільїнської, Б. Мозолевського, Є. Покровської та інших дослідників. У презентації учням відкриваються політичні, соціально-економічні та культурні проблеми, досягнення періоду, які дають можливість зробити висновок, що скіфи були серед найбільш розвинених народів тієї епохи [11]. У доповіді учнів-екскурсоводів акцентується увага на тісному контакті скіфів із грецькою культурою цього часу, який проявлявся в різних сферах, у т. ч. в музичній – використанні інструментів, поширених у давньогрецьких полісах. Тому історичні тексти Геродота (V ст. до н. е.), Посідонія (II ст. до н. е.), Юлія Полідевка (II ст. н. е.), Мартіана Капелли (V ст. н. е.) відкривають уявлення про музичну культуру як «володарів степу», так і античних міст-полісів Північного Причорномор'я.

Археологічні пам'ятки, писемні джерела, фрески та ін. дають змогу ознайомитися зі специфікою музичних інструментів – такими як кістяні флейти, грецький подвійний авлос, сальпінга, свіріль, трубами, особливостями їхнього звучання. Учень-екскурсовод наголошує, що музичні надбання використовувалися в ратній справі для передачі певних сигналів, у т. ч. на полі бою для управління військом, «для психологічного впливу на вояків, підносячи їхній настрій перед битвою. Музичні композиції широко застосовуються під час урочистостей, пов'язаних з відзначенням перемоги над ворогом, під час поховання полеглих та в інших обрядових діях» [17]. Значення музичної спадщини додержавної епохи на теренах України, знайомства із скіфськими музичними інструментами знаходимо у працях одного із засновників музичної археології М. Фіндейзена, який писав: «... Історія не повинна ігнорувати найближчих попередників населення, що вивчаємо (слов'ян. – С. Н.),

..., якщо ми познайомимося принаймні у загальних рисах з музичними пам'ятками скіфо-сарматськими, скіфо-еллінськими та еллінськими ... ми впевнимось, що далеке минуле попередників слов'ян на Русі не пройшло без сліду для життя їх нащадків» [24].

Отже, дослідження свідчень греків, які багато писали про скіфів, археологічні пам'ятки дають нам підставу стверджувати, що у військовій діяльності кочовики обов'язково використовували духові інструменти: стародавні флейти, авлоси і труби для передачі сигналів, організації війська, у обрядах, традиціях, управлінні боєм тощо – роблять висновок учні-екскурсоводи. Школярі також підкреслюють, що використання духової музики в античних містах-державах Північного Причорномор'я відбувалося за зразком і традиціями грецьких метрополій, а тому маємо сьогодні дуже потужний арсенал зображень на керамічних виробах і фресках використання жителями міст-полісів Північного Причорномор'я флейт, авлосів і труб як у повсякденному житті, так і у ратній справі. Досягнення й традиції скіфів, сарматів, античності мали значний вплив на розвиток музичної культури й військової музики України-Русі.

Разом з даними музичної археології дослідження пласту військової музики епохи середньовіччя на теренах України учні-екскурсоводи здійснюють на основі мистецтвознавчого надбання Н. Бовсунівської, В. Богданова, Л. Бранівської, І. Крип'кевича та ін., де автори аналізують особливості й досягнення музичного мистецтва України-Русі. Важливим джерелом інформації для підготовки екскурсії стають писемні джерела: Радзивілівський, Іпатіївський, Никонівський та інші літописи, літературні пам'ятки цієї епохи: «Слово о полку Ігоревім», «Слово Даніла Заточника» тощо, в якості зразків образотворчого мистецтва використовуються фрески Софії Київської та літописні мініатюри. При підготовці та проведенні екскурсії увага учнів звертається на музичні інструменти України-Русі: труби, сурми (зурни), сопелі, ріг, піщаль, свиріль, посвистелі, бубни тощо. Слухачам підкреслюється особливість музичного мистецтва цього періоду, акцентується увага на місці музики в житті населення сьогоденної України, функціях духових та ударних інструментів у військовій справі.

Особливо відзначається використання різноманітних ратних духових інструментів для подання команд та сигналів у поході або на полі бою, що мало позитивний вплив на організацію структури

війська, активізувало героїко-патріотичні почуття воїнів, вселяло у ратників мужність і безстрашність перед ворогом. Використання аудіофайлів зі зразками звучання духових та ударних інструментів, композицій того часу сприяє вихованню почуття гордості за сміливість та героїзм пращурів, відкриває молодому поколінню позитивні приклади боротьби за свою незалежність, є важливим фактором патріотичного виховання. Можна погодитися з позицією І. Тоцької, що музичні досягнення і традиції України-Русі стали «тим підґрунтям, на якому розвивалася подальша українська музика і яка вплинула на мистецтво східних слов'ян у цілому» [20].

Одна з цікавих сторінок діяльності музею – дослідження військово-музичної спадщини і традицій Запорізької Січі, що стала безпосереднім спадкоємцем музичної творчості України-Русі. Для підготовки змісту екскурсії про військово-музичні досягнення козацько-гетьманської доби в Україні спираємося на дослідження фахівців-мистецтвознавців: Н. Бовсунівської, В. Богданова, Л. Горенко-Баранівської, Г. Розумцева та ін., багату джерельно-фольклорну базу цієї епохи – пісні, думи, байки тощо. Образ мужнього, самовідданого захисника України у свідомості нашого народу завжди поєднується, в першу чергу, із запорозьким козаком, який виступає зразком патріотизму, любові до Батьківщини й готовності захищати її ціною власного життя. Тому знайомство із військовими музичними традиціями українського козацтва стає не тільки цікавим, а й особливо відповідальним напрямом роботи шкільної музейної кімнати.

При підготовці екскурсії звертається увага на значне розширення групи духових інструментів козацтва, які включали сопілку та її різновиди: зубівка, денцівка, дводенцівка тощо, кувикл (кувиця) або свиріль, трембіту, ріг, сурми, волинку, труби та ін. На фото демонструється учням їх вигляд та пропонуються для прослуховування приклади звучання того чи іншого музичного інструменту, для чого використовуються уривки музичних композицій. В якості зразків ударних інструментів козацтва слухачі знайомляться з особливостями звучання та вигляду козацьких літаврів (тулумбасів). Відчуття піднесення й гордості охоплює учнів від прослуховування козацьких маршів. Особливо школярів вражає «Марш запорожців», який супроводжується уривками баталій козацтва із польськими крилатими гусарами, представлений у фільмі

Єжи Гофмана «Вогнем та мечем». Використання аудіо- та відео- в екскурсії – дуже важливий фактор емоційного впливу на процес виховання патріотизму та гордості за її героїчних захисників.

У розповіді про військову музику козацтва обов'язково акцентуємо увагу на особливому типі військових музик, які входили до полкової музики XVII–XVIII ст. – військових кобзарів та бандуристів. Ці музики брали активну участь у козацьких походах, підтримували побратимів на привалах, оспівували мужність представників козацького братства. Такими музичними творами, актуальними й сьогодні, є, наприклад, «Дума про Сагайдачного», «Дума про козака Голоту», «Дума про Мазепу та Палія» та ін. Зразки музичної творчості: думи, пісні, у виконанні кобзарів і бандуристів, – стають важливою складовою формування історичної пам'яті, виховної діяльності музейної кімнати. Долучення до ідеалів козацтва здійснюється й через пісні, у яких оспівується козацьке життя, переживання січовиків. Інтернет дає можливість презентувати школярам видатні твори народної творчості, такі як «Розпрягайте, хлопці коней» у виконанні ансамблю бандуристів, «Ой, на горі та женці жнуть» тощо.

Високими почуттями патріотизму, любові до Батьківщини проникнуті народні пісні й музичні композиції сучасних творчих колективів. До екскурсій козацької тематики включаємо композицію «Киріє елейсон» Козацької Хореї, українську народну пісню «Гей, соколи», «Ой, чай, чай, чай зелененький» та ін., які створюють незабутні враження на відвідувачів музейної кімнати. Водночас розповідь школярам про козацтво, їхні музичні традиції не може оминати такий пласт народної творчості, як танці, що мали значне поширення в козацькому середовищі. У них відбивається характер народу, вони мають могутній емоційний вплив на особистість, сприяють формуванню позитивного образу козацтва і разом із тим відбувається процес залучення учнів до джерел національної культури. Сучасні виконавці та творчі колективи надають нам зразки мистецтва народного танцю світового рівня. Тут мова йде про такі танці, як гопак (і його бойовий різновид), повзунець та ін., які презентуються у виконанні ансамблю П. Вірського та інших талановитих митців.

Отже, екскурсія традиціями військової музики козацько-гетьманської доби зорієнтована на знайомство учнів із комплексом

духових, ударних та струнних інструментів цього періоду, функціях військової музики на ратному полі, поході, перепочинку між боями, повсякденному житті, знайомить із видатними зразками пісенного та танцювального мистецтва, спрямованих на виховання любові до рідної землі, гордості за культурні досягнення рідного народу, що стоять у шерензі зразків мистецтва світового рівня. Екскурсія спрямовується також на формування художніх смаків, залучення школярів до національних традицій музично-танцювального мистецтва, сприяє музично-естетичному вихованню школярів.

Важливою складовою діяльності музейної кімнати «Українська військова музика» стали відео- та аудіоекспозиції, що розповідають про музично-пісенну спадщину Українських січових стрільців та Української повстанської армії. Бібліографія досліджень стрілецьких пісень охоплює значний обсяг літератури історичного, мистецтвознавчого, літературознавчого, музичного, мемуарно-історичного характеру, біографічні дослідження, які охоплюють широку географію видання: Україну, Європу, Канаду, США та ін. При підготовці тематики екскурсії використовуємо праці Л. Іваннікової, П. Гушоватого, Н. Кобрин, О. Кузьменко та інших фахівців, які досліджують місце і роль спадщини композиторів стрілецької доби в національно-патріотичному вихованні учнівської молоді, вивчають та аналізують пісні, які є важливим чинником українського національного самоусвідомлення. Діяльність дослідників відкриває джерело творчості, елемент виховання мужності, героїзму, готовності зі зброєю в руках відстоювати її свободу та незалежність.

У роботі використовуємо багатий музичний репертуар січових стрільців. Мистецька структура УСС залишила нам інформацію про функціонування трьох стрілецьких духових і мандаліновий оркестри, струнного квартету і двох стрілецьких хорів. Діяльність відділу «музиків» (тобто оркестрантів) покликана була створювати пісні «з метою збереження пам'яті про визвольні змагання» [10; 14]. Пісня «Ой, у лузі червона калина» стала найбільш відомим твором стрільців, гімном нездоланної віри в перемогу, якою починається знайомство з музичною спадщиною «Пресової Кватири УСС». Об'єктом уваги екскурсіводів стають стрілецькі пісні у жанрі гімнів і маршів бойових підрозділів УСС, яким притаманні бадьорість та урочистість. Серед них відзначаємо гімн коменданта УСС «Слава,

слава отамане» (сл. Назарака Ю., мел. Гайворонського М.). Зі скарбниці стрілецьких пісень включаємо у зміст екскурсії пісні-заклики, ліричні марші, жалібні пісні, романси та елегії, проникнуті любов'ю до Батьківщини, згадкою-посвятою втраченим у бою друзям, вірою в Україну та її незламних синів.

Композиції зазначеної тематики з інтересом прослуховуються учнівською аудиторією. Але, як і в часи козацтва, у творчості січових стрільців знаходимо низку жартівливих пісень, яким притаманні стрімкість, виразність, невимушеність танцювальних ритмів. Із творів цього жанру пропонуємо учням, наприклад, відому в Україні пісню «Зажурились галичанки» Р. Купчинського. Цей витвір музичного таланту проникнутий радістю й надією, запалює аудиторію енергією, завзятістю та вірою в перемогу. Особливу увагу екскурсоводи надають композиторам стрілецького братства, що мали за мету своєї діяльності увічнення пам'яті героїв-стрільців та їхньої боротьби за самостійність і незалежність України. Серед них віддаємо шану Романові Купчинському, якому в 1914 році йшов 20-й рік, Михайлові Гайворонському – 22-й, Левкові Лепкому – 26-й, юнакам, які свідомо стали до лав УСС і пройшли з підрозділом усі воєнні шляхи, залишивши більше сотні музичних творів – перлин українського музичного мистецтва.

Цінність музично-пісенного стрілецького надбання підкреслив професор П. Гушоватий: «... Тексти і мелодії стрілецьких пісень ... відіграють велику роль у вихованні патріотичних почуттів, любові до свого народу, його традицій, віри у свободу й незалежність. ... Стає зрозумілим той величезний вплив, який мають стрілецькі пісні на інтелектуальний розвиток особистості» [7]. Загалом включення в роботу музею-кімнати «Українська військова музика» розділу, присвяченого музичній творчості Українських січових стрільців, є цінною складовою у вирішенні загальностратегічної мети.

Логічним продовженням знайомства школярів із музично-патріотичним надбанням борців за незалежність України стає пісенна творчість воїнів Української повстанської армії (далі –УПА). Важливість акцентування уваги на цьому аспекті музичної спадщини українського народу полягає ще й у тому, що в радянські часи зусиллями антиукраїнської імперської політики ця сторінка славетної історії боротьби героїв України за свободу, соборність та незалежність комуністичною владою свідомо приховувалася,

викреслювалася, а дослідники переслідувалися й нищилися. Але народна пам'ять, незважаючи на репресії й тортури в тюрмах, концтаборах ГУЛАГу, катівнях НКВС та КДБ, сьогодні несе зразки відваги, героїзму та самопожертви борців за самостійність України у формі пісенної творчості. Тому ця сторінка діяльності музею є предметом особливої уваги.

Для підготовки екскурсу до музичної спадщини воїнів УПА пропонується джерельна база у формі пісенної творчості, відтвореної однодумцями бійців і представленій сьогодні на сайтах інтернету, співанках, дослідженнях фахівців історії, музики, мистецтвознавства, в мемуарній літературі. Готуючи зміст екскурсії, акцентуємо увагу на роботах Д. Вінницької, О. Дедуша, Є. Луньо, Г. Карась та ін., які розглядають та аналізують музично-стильові, ідейно-тематичні особливості повстанських пісень, їхній феномен у контексті розвитку українського фольклору, художнього образотворення й культури взагалі. Значення воєнної пісні полягає в тому, підкреслюється у дослідженні фахівців Академії внутрішніх військ МВС України, що вона «підтримує бойовий дух і надихає на перемогу, стає способом вираження переживань і своєрідним методом психологічної розрядки» [9]. До того ж визвольний рух в умовах сьогодення є не лише частиною політичної історії, а й одним із чинників та елементів формування української національної самосвідомості [5].

При проведенні екскурсії підкреслюється думка дослідників, що пісні солдатів УПА «своїм корінням мають стрілецькі», але, на відміну від останніх, які цілеспрямовано та системно творилися у «Пресовій Кватирі УСС» і в своїй більшості мають конкретних авторів, велика кількість пісень аматорів-воjakів УПА – анонімна [5; 21]. Знайомство школярів із пісенною творчістю, яка є одним із інструментів творення національної свідомості, починаємо з гімнів та маршів, пісень ідейно-світоглядного спрямування. Це, наприклад, твори: «Зродились ми великої години», «Чи то буря, чи то грім», «Там за лісом сонце сходить», «Марш Сіроманців», «Ми йдемо в бій, земля гуде», «Геть, вороги, з України», «О, Україно, о рідна Ненько» та ін. Для їхньої презентації доцільно використовувати музичні композиції на основі відеофрагментів хронікально-документального характеру, уривків з художніх фільмів, композиції на основі фотодокументів, що надають можливість емоційного співпереживання й гордості за мужніх борців.

Серед пісенних творів доби визначаємо групу, яка передає турботу й тугу за долю Батьківщини, сім'ї, матері, дівчини-коханої. Це, наприклад, композиції: «Прощай, я їду вже в далеку дорогу», «Скоростріл куфайка», «Ой, чути-чути стріли гармати», «Я сьогодні від Вас від'їжджаю» тощо. Значний шар творчого доробку належить пісням про бойових командирів, конкретних повстанців, де оспівується їхня доля, обставини боротьби, наприклад, «Мій друже, Ковалю», «Я Крук, чорний сотник УПА» та ін. Повстанці цінували свої підрозділи, турбувалися про їхню славу. Практично більшість куренів та сотень УПА мали свій власний марш, який був їхньою візитною картою. Серед пісень такого плану акцентуємо увагу учнів, наприклад, на «Марші сотні Лева», який завзято й енергійно співають юнаки. Пісня досить вражаюча, емоційна, викликає гордість за славних «хлопців із лісу».

Особливого значення в екскурсійній діяльності надаємо пісенній творчості побратимів, у яких відображається життя упівців у тюрмах, на засланні – в нелегких умовах, в яких опинилися волелюбні сини України в концтаборах ГУЛАГу, але й у полоні продовжували спротив і боротьбу. Гімном незламності стає «Кенгірський марш», де оспіване повстання 1957 р. у таборах північного Казахстану, лєвова частка арештантського контингенту яких складалася з українців. Отже, пісні вояків УПА відбивають ідейний зміст та мету повстанців, надихають на боротьбу за свободу і незалежність України, що є актуальним аспектом сьогодення, важливою складовою національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Особливий вплив на свідомість учнів, виховання патріотизму, формування національної самоідентичності надають відеокпозиції з піснями повстанців УПА, які відтворюються сьогоднішніми Героями АТО/ООС, ролики, що наочно демонструють вічні цінності любові до Батьківщини.

Наступною складовою екскурсійного змісту музейної кімнати виступає надбання сучасної української армії, представлене офіційною військовою музичною творчістю, воєнними піснями вокально-інструментальних колективів та окремих виконавців – професіоналів й аматорів. Існуюча офіційна військова музика, діяльність сучасних військових оркестрів підпорядковується Військово-музичному управлінню Збройних Сил України як підрозділу Генерального штабу ЗСУ. «Музика військових оркестрів – невід'ємна частина історії і традицій української землі, вони

підвищують моральний та бойовий дух, беруть участь у суспільних заходах, відіграють важливу роль у збереженні традицій урочистих ритуалів» [3]. Хотілося б відзначити цікаву форму роботи, започатковану Сумською міською радою та Міністерством оборони України у 2000 р. – Всеукраїнський фестиваль духової музики «Сурми України», що проводиться щорічно 25–29 червня з метою популяризації духової музики, підвищення її ролі в національно-патріотичному та музично-естетичному вихованні [4].

Новий історичний і стилістичний шар військової музичної творчості, особливо пісенної, виникає з початком агресії РФ проти України в 2014 р. Таким феноменом сучасних військових пісень, на який звертаємо увагу учнів, став Всеукраїнський музичний фестиваль «Пісні, народжені в АТО» – музичний військово-патріотичний проект [16]. Цей музичний фестиваль став загальнонаціональним рухом, проводиться сьогодні в Києві, на Верховині, у містах Дніпро, Кропивницький, Луцьк, Умань, Полтава тощо. Для підготовки музейного екскурсу використовуємо репортажі журналістів зі Сходу, інтерв'ю з виконавцями, авторами й дослідниками пісенної творчості, народженої російською агресією проти України: І. Шувалової – аналітика, дослідника-науковця, поетеси та перекладача, журналістів С. Зимогляда, С. Лелик, В. Лукащука, Р. Любарського, К. Сліпченко та ін.

З метою донесення до широкої аудиторії переживань воїнів, інформування про героїв, їхні принципи і погляди через пісні активно беруть участь професійні колективи – «Антитіла», «Brutto», «Гайдамаки», «Друга ріка», «Ляпіс Трубецької», «Океан Ельзи», «ТіК» та ін. Їхні пісні – основа музичної складової наших екскурсій. При проведенні заходів використовуємо відеоролик з музичного флешмобу від 14 березня 2017 р. – «Марш Нової Армії» (автор слів – Олесь Бабій, автор музики – невідомий), спрямований на вшанування мужності, героїзму захисників незалежності й територіальної цілісності України, зміцнення патріотичного духу [13]. Не випадково однією з провідних композицій сучасної армії України став гімн повстанців УПА, що наочно підкреслює спадкоємність поколінь борців по лінії козак – солдат ВСУ, наочно представлений авторами відеокомпозиції на мотив козацької пісні «Гей, Соколи». Група літаків «Українські соколи», розфарбованих у кольори національного прапора України, професійно виконують фігури вищого пілотажу.

Видовище й музика захоплюючи учнів, додають суттєвий внесок до скарбниці патріотичного виховання [7].

Важливе місце в пісенній творчості сьогоденної війни відводиться дівчатам та жінкам, які пліч-о-пліч з чоловіками мужньо захищають суверенітет України. Вони змінили сукню та підбори на комуфляж та берці й у бойових підрозділах виконують не тільки обов'язки кухарів, зв'язківців і медпрацівників, а й танкістів, розвідників, снайперів. Їм присвячена пісня Х. Панасюк «Ти підбори змінила на берці», яка ніколи не залишає байдужою учнівську аудиторію [22]. Усі військові пісні віддають шану солдатам, кров'ю й потом яких тримається оборона і досягається перемога. Із цього пласту пісенної творчості включаємо до екскурсії пісні, наприклад, групи «Гайдамаки» – «Нашим Пацанам», композицію групи «Антитіла» на пісню «У книжках», де хлопчик чекає повернення батька з війни, й за душу беруть рядки пісні, де говориться про те, що

І нарешті тато повернувся

У назвах вулиць [18].

З творчого доробку групи «ТАРТАК» презентуємо кліп «Ніхто, крім нас / Висота», присвячений оборонцям Донецького аеропорту і всім захисникам України [19]. Боротьба України з Московією «червоною стрічкою» проходить у козацькій, стрілецькій, повстанській пісенній спадщині, а тепер яскраво відбивається й у піснях російсько-української війни. Особливий емоційний вплив традиційно має музично-поетична композиція Анастасії Дмитрук «Ніколи ми не будемо братами» – маніфесту українського патріота-борця, представлений у змісті наших екскурсій [8].

Отже, організаційна, науково-методична й пошукова робота музейної кімнати «Українська військова музика» базується на чинній нормативно-правовій базі, сучасних науково-теоретичних дослідженнях у галузях історії та музики, педагогіки та вікової психології, загальної і музичної археології, музеє- та мистецтвознавства. При підготовці й відборі матеріалу, організації та проведенні екскурсій враховуються вікові особливості учнівської аудиторії. Увага акцентується на здатності певної категорії учнів до активного сприйняття інформації. Відбір тематики екскурсії для учнів конкретного класу відбувається у відповідності із загальноісторичною та соціальною компетентностями школярської аудиторії. Надаємо особливого значення можливостям використання

форм роботи інтерактивного характеру. Вся інформація, яка представляється, зорієнтована на демонстрацію досягнень українців у ратній справі та неперевершеності й унікальності їх музично-пісенної спадщини.

Загальний принцип такий: не стогнання й базікання з приводу гіркої долі, а виховання на досягненнях та успішності українства, формування гордості за своїх пращурів, бажання бути гідними їхньої слави, готовності продовжити бойові традиції, організація діяльності так, щоби бажання відстоювати принципи свободи і незалежності ставали особистим надбанням кожного слухача. Система тематичних екскурсів сприяє усвідомленню автохтонності українців, самодостатності їх розвитку, неперевершеності досягнень у сфері культури, однією з галузей якої є музичне мистецтво. Ознайомлення з музичними і танцювальними військовими композиціями створює в процесі роботи музейної кімнати можливість реалізації практичної спадкоємності по лінії: запорозький козак – стрілець УСС – повстанець УПА – доброволець-воїн АТО/ООС. Відображення цієї тенденції на основі знайомства із жанровою тематикою борців-захисників української землі – вагомий фактор для національної самоідентифікації особистості, виховання послідовних і безкомпромісних патріотів України.

Джерела та література

1. Богданов В. О. Предыстория духового музыкального искусства Украины // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2007. № 12. С. 11–20.
2. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посібник / Переклад з нім. В. Лозинський, О. Лянт, Х. Назаревич. Львів. 2005. 632 с.
3. Військово-музичне управління Збройних сил України. URL: <http://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/vijskovo-muzichne-upravlinnya-zbrojnih-sil-ukraini/> (дата звернення 23.04.2020).
4. Всеукраїнський фестиваль духової музики «Сурми України». URL: <https://smr.gov.ua/uk/misto/sotsialno-ekonomichna-kharakteristika/kultura/88-festivali/521-vseukrajinskij-festival-dukhovoji-muziki-surmi-ukrajini.html> (дата звернення 23.04.2020).
5. Винницька Д.Ю. Феномен повстанської культури в Україні середини ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 96. С. 303–307. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_96_78 (дата звернення 23.04.2020).
6. Гей, Соколи: В. Вермінський і «Українські соколи» URL: https://www.youtube.com/watch?v=ml1ao_QHiMQ (дата звернення 26.04.2020).

7. Гушоватий П.В. Пісенна спадщина композиторів стрілецької доби та її роль у національно-патріотичному вихованні учнівської молоді // Молодь і ринок. 2018, № 12 (167). С. 72–77.

8. Дмитрук А. Нікогда мы не будем братьями. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jj1MTTArzPI> (дата звернення 23.04.2020).

9. Еволюція мовно-концептуального простору української воєнної пісні. URL : <https://ff.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/%D0%97%D0%92%D0%AF%D0%97%D0%9E%D0%9A-%D0%9F%D0%9E%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%9D%D0%AC.pdf> (дата звернення 23.04.2020).

10. Кобрин Н.В. Стрілецькі пісні літературного походження: витоки та особливості жанру. Львів. 2007. 96 с.

11. Мазолевський Б.М. Скіфський степ. К.: Наукова думка, 1983. 200 с.

12. Макаренко М.О. Маріупільський могильник. Київ : Вид-во Всеукр. Акад. Наук, 1933. 151 с. URL : <https://elib.nlu.org.ua/view/html?&id=1044> (дата звернення 23.04.2020).

13. Марш Нової Армії. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=RgdANpB9PnY> (дата звернення 23.04.2020)

14. Назар-Шевчук Л.Й. Музика стрілецької Голгофи або шедеври «Стрілецької музи». URL : <http://conservatory.lviv.ua/novyny-uk/muzyka-striletskoji-holhofy-abo-shedevry-striletskoji-muzy/> (дата звернення 23.04.2020).

15. Перетятко Л.Т., Тесленко М.М. Вплив музики на розвиток морально-естетичних почуттів дитини в молодшому шкільному віці // Психологія і особистість. 2015. № 2 (8). Ч. 2. С. 138–150.

16. Пісні, народжені в АТО. Фестиваль авторської пісні. URL: <http://www.atofest.com.ua/> (дата звернення 23.04.2020).

17. Рудчук Ю.А. Духова музика України у Х VII – XIX століттях: автореф. дис. здобуття наук. ступеня канд. наук мистецтвознавства : [спец.] 17.00.01. К., 2001. 24 с.

18. Стрижова О. «Антитіла», «ТіК», Ярмачок: хто і що співає про війну. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29674275.html> (дата звернення 23.04.2020).

19. ТАРТАК. Ніхто крім нас / Висота. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=T8oThmGiTsI> (дата звернення 23.04.2020).

20. Тоцька І.Ф. Музика. Театральні видовища // Ізборник. URL : <http://litopys.org.ua/istKult/iKul+1.htm> (дата звернення 23.04.2020)

21. Турчин-Дувірак Д. По поетично-музичний світ пісень УПА // Українська Повстанська Армія інакше (літературі, мистецтві, культурі). Прага: Слов'янська бібліотека, 2011. С. 17–25. URL: <https://text.nkp.cz/soubory/ostatni/upa-info2012.pdf> (дата звернення 23.04.2020).

22. Ти підбори змінила на берці... URL: <https://www.youtube.com/watch?v=K2a8IAgwo7Q> (дата звернення 26.04.2020).

23. Филатов В.Л. К проблеме использования ударных инструментов в советской музыкальной культуре 60–80-х годов : автореф. дис. на соискание научн. ступени канд. искусствоведения: [спец.] 17.00.02 / Киев, консерватория.

К., 1991. 18 с.

24. Финдейзен Н.Ф. Очерки по истории музыки в России: с древнейших времён до конца XVIII века М. – Ленинград : Гос. изд-во Музсектор. 1928. Т.1, вып. 1. 132 с. URL : <https://dlib.rsl/viewer/01008525969#?page=121> (дата звернення 23.04.2020).

25. Шевяков О.В., Славська Я.А. Вплив музики на психологічний стан учнів // Актуальні питання педагогіки, психології та професійної освіти. 2016. № 1. С. 17–21. URL: <http://journals.uran.ua/apppfo/article/view/64839/60106> (дата звернення 23.04.2020).

Олег ОЛЕКСИШИН

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ МУЗЕЇВ ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ НАФТИ І ГАЗУ

У педагогічній, науковій і просвітницькій діяльності закладів вищої освіти (далі – ЗВО) України і світу вже не одне століття своє окреме місце посідає музейна справа. За цей час у музеїв, створених у стінах численних академій, інститутів, університетів, змінювався статус, головні вектори роботи і функціональне призначення, але вони продовжують залишатися особливим соціокультурним феноменом. Раніше в музеїв так званого «першого покоління» навчальна і дослідницька місія мали першорядне значення. З часом у процесі формування музейних зібрань «другого покоління» функція наукових досліджень на їх базі реалізовувалася значно менше. А на зламі ХХ–ХХІ ст. музеї починають ставати і складовим елементом стратегії ЗВО з презентації своїх здобутків і можливостей серед майбутніх абітурієнтів та широких кіл громадськості [7, с. 207].

В епоху стрімкого розвитку техносфери, яка особливо актуалізувала візуальний процес передачі та сприйняття інформаційного потоку, нового забарвлення набуває і музейна діяльність. За умов свого ефективного використання технології музейної роботи у вищій школі дозволяють створювати культурну форму, в якій результат діяльності студентів перестає бути чисто навчальним результатом, а стає першим етапом їх професійного становлення. У середовищі студентської молоді відбувається формування стійких ціннісних орієнтирів з позиції не сторонніх

спостерігачів, а зацікавлених дослідників, що наділені особистою відповідальністю у ставленні до минулого, сьогодення та майбутнього обраної спеціальності.

З огляду на зазначене, метою даної статті є здійснити аналіз педагогічного потенціалу музейних установ, які знаходяться в структурі закладів вищої освіти (на прикладі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу).

Однією зі своєрідних візиток Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (далі – ІФНТУНГ) віддавна є геологічний музей, історія створення якого сягає ще позаминулого століття. За своїм багатством, різноманітністю та кількістю колекцій мінералів, гірських порід, корисних копалин і викопних решток флори й фауни є одним із найкращих в Україні. Його засновником був знаний український вчений-геолог, уродженець Перемишля Юліан Медвецький (1845–1918 рр.). Під час своєї діяльності на кафедрі мінералогії та геології Львівської технічної академії у 1873 р. він розпочав кропітку роботу зі систематизації відповідної колекції і створення музею на базі даного освітнього закладу [5, с. 130]. Тогочасне зібрання швидко поповнювалося завдяки комплектуванню експонатами з геологічних експедицій та їх придбанню із запасників музеїв, виставок, а також у приватних колекціонерів з Австрії, Швейцарії, Франції, Чехії, США та інших країн світу. Напередодні Другої світової війни геологічний музей справедливо посідав чільне місце серед подібних закладів у Європі [9, с. 531].

У 1939 р. геологічний музей став підрозділом Львівського політехнічного інституту, а після створення в 1963 р. одного з його факультетів у Станіславі (нині – м. Івано-Франківську) зібрані колекції були перевезені у місто з берегів Бистриць. Безпосередню місію щодо забезпечення життєдіяльності геологічного музею в стінах новоствореного нафтогазового інституту до середини 1970-х було покладено на його тодішнього завідувача Г. Антонишин. Упродовж 1976–2013 рр. музей очолювала І. Іванчук, яка за майже чотири десятки років перебування на цій посаді не тільки зберегла унікальну колекцію, але й зробила все, щоб поповнити її новими унікальними взірцями. З 2013 р. завідувачем цього закладу є Г. Боднар [3, с. 240].

Сьогодні музей розташований в центральному корпусі

ІФНТУНГ у залі площею понад 500 кв. м. За 147-річний період існування у фондах зібрано більш як 16 тисяч взірців із родовищ усієї планети, багато з яких є унікальними та викликають велику зацікавленість фахівців. Як наслідок, постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. «Мінералогічну колекцію геологічного музею Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу» внесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання [2].

Зазначимо, що сам музейний простір представлений шістьма відділами. У них систематизовано колекції з мінералогії, петрографії, корисних копалин України, корисних копалин Івано-Франківської області, історичної геології, та палеонтології [10]. До експозиції «Мінералогічна колекція» входять систематична і генетична колекції, в яких представлено фізичні та морфологічні властивості мінералів, декоративне та напівдорогоцінне каміння. Мінерали підібрані за сучасною класифікацією академіка Є. Лазаренка, в основу якої покладено їх хімічний склад, просторове розміщення кристалічної ґратки, окремих атомів чи груп елементів, характер хімічних зв'язків, координації й упаковки. Усі мінерали поділені на наступні класи: самородні елементи, сульфіди, оксиди, силікати різних структурних типів, борати, карбонати, вольфрамати, молібдати, сульфати, фториди, хлориди.

Загалом мінералогічна колекція налічує 2252 взірці, які дають уявлення практично про всі світові родовища корисних копалин. Для прикладу, тут зберігається срібло з Саксонії (придбане у 1888 р. в мінералогічному музеї Фрайберга), мідь з США (в 1884 р. у Дрездені), кіновар з Китаю (з 1889 р. в Герлице), сурма з о. Борнео (з 1908 р. у Відні), циркон з Нью-Джерсі (придбаний у 1901 р. у Відні); арсенопірит із Саксонії (з 1884 р. у Фрайберзі). Логічним продовженням експозиції «Мінералогія» є «Петрографія», що займає 16 вітрин із взірцями, відібраними з родовищ багатьох країн. Сюди входять магматичні, осадові та метаморфічні гірські породи, які водночас є корисними копалинами.

Колекція «Корисні копалини» розкриває багатства надр України. У музейних вітринах відвідувачам демонструються: кам'яне вугілля з Донбасу; граніти, кварцити, лабрадорити, пегматити, кварци, топази з Житомирщини; поліметалічні руди, андезити, каоліни, кіновар із Закарпаття; гіпси, сірка, озокерити, солі з

Львівщини та Івано-Франківщини; нафта з родовищ Дніпрово-Донецької впадини та Прикарпаття.

Ще одна експозиція – «Історична геологія» – в хронологічній послідовності розкриває етапи розвитку земної кори, зміну тваринного і рослинного світу протягом геологічного часу. Тут зібрані взірці флори та залишки основних груп вимерлих організмів, розташовані в геохронологічному порядку. Серед найдавніших експонатів цього відділу – шматочок граніту докембрійського періоду, орієнтовний вік якого понад 40 мільйонів років.

У відділі «Палеонтологія» представлені організми, які існували протягом геологічної історії Землі: найпростіші, кишковопорожнинні, пластиножаберні, плечоногі, червононогі, головоногі та членистоногі. Серед найпростіших експонуються нумуліти з Криму, з кишковопорожнинних – корали різних форм і кольорів, із головоногих – поздовжній розтин наутілуса. Членистоногі представлені збереженими відбитками комах. Клас риб ілюструється відбитками риб юрського періоду, знайдених на території Гренландії, Ліона та Баварії. Хижаки представлені окремими кістками, зубами та щелепою печерного ведмеда. Є в експозиції бивні і зуби мамонта, знайдені в Німеччині [3, с. 240–241].

Структуру геологічного музею розроблено таким чином, щоб його робота, тісно пов'язана з навчальним процесом, максимально сприяла підготовці висококваліфікованих фахівців. Поміж іншого, першочергова місія цього закладу – це створення сприятливих умов для професійної підготовки спеціалістів інженерно-технічного профілю, їх фахового та особистісного розвитку. Без сумніву, що процес формування професійної спрямованості фахівців технічної сфери у ЗВО проходитиме більш успішно у разі поєднання проектування студентами своєї майбутньої професійної ролі та рефлексивного аналізу своїх професійних проб в спеціально організованих умовах музейно-педагогічної взаємодії. Освітнє середовище геологічного музею цілком дозволяє створити атмосферу, у якій відкриваються додаткові можливості з підвищення професійної підготовки інженерних кадрів, становлення професійно-значущих якостей особистості, успішної адаптації у професійному співтоваристві, фахового і життєвого самовизначення. Таким чином, у ході навчальної роботи з багатими і цінними колекціями музею у майбутніх спеціалістів відбувається процес розвитку професійної та

соціальної компетентності.

Серед музейних установ, які існують в структурі вітчизняних ЗВО, є чимало музеїв історії цих навчальних закладів. У них, поряд з архівами і бібліотеками, фахівці намагаються актуалізувати минуле, зберегти культурну спадщину, історичну пам'ять про наукові досягнення та їх конкретних творців на місцях.

Свій музей історії закладу, розміщений у сучасно обладнаному приміщенні «Інноваційно-виставкового комплексу», має й Івано-Франківський національний технічний університету нафти і газу. Систематична робота зі збору матеріалів, у яких би відображалася історія нафтогазової освіти у регіоні загалом та даного вишу зокрема, активізувалася з середини 1970-х рр. У результаті в 1975 р. наказом ректора тодішнього Інституту нафти і газу, професора Бориса Локотоша було створено музей закладу [1, с. 3].

На поточний момент у музеї університету події його минулого і сучасного представлені цілою низкою тематичних експозицій. Відкривають їх матеріали і експонати, присвячені історії видобутку нафти і газу та етапам зародження нафтогазової освіти на українських землях. Тут знайшлося почесне місце для документів, пов'язаних із організаційним становленням самого університету, хронологією його розвитку, а також персоналіями колишніх ректорів вишу – Євгена Шелєпіна, Бориса Локотоша, Юрія Гагена, Бориса Тарасова. У музеї представлені планшети й експонати, присвячені історії різних структурних підрозділів університету. Розпочинає цю частину експозиції знайомство з найстарішими і найповажнішими факультетами (інститутами), пов'язаними з розвідкою покладів, видобутком та транспортуванням нафти і газу. Далі – планшети, які розповідають про механіку, електрику, автоматизацію і комп'ютеризацію нафтогазової галузі. Завершують експозицію матеріали про підрозділи, які з'явилися не так давно.

Особливу цінність для студентської аудиторії та інших відвідувачів цього музейного простору несе, на нашу думку, інформаційне наповнення тих частин експозицій, у яких розповідається про видатних науковців і викладачів закладу, що слугує хорошим взірцем для виховання наступних поколінь інженерних кадрів. Сюди можемо віднести зібрання наукових праць, розробок, особистих речей і спогадів про професорів О. Снарського, Г. Штамбергера, Й. Перуна, Ю. Гагена, Л. Сайдаковського, І.

Кравченка, І. Кухтіна, Ю. Бугая та ін. З літописів життя та діяльності цих вчених можна вивчати історію розвитку інститутів, факультетів і кафедр, а також розвиток цілих напрямків вітчизняної науки [1, с. 12].

Своє майбутнє технічний університет нерозривно пов'язує з удосконаленням і подальшим розвитком освіти та науки, на що справляють безпосередній вплив теперішні представники його науково-педагогічної еліти – академіки, професори, доктори наук. Вже у добу Незалежної України тут сформувалися цілі наукові школи професорів Є. Крижанівського, О. Адаменка, В. Бойка, В. Грудза, Л. Заміховського, О. Карпаша, І. Кісіля, Р. Кондрата, Я. Коцкулича, Б. Маєвського, М. Мислюка, О. Орлова, Ю. Петрини, Г. Семенцова, Л. Шлапака, Р. Яремійчука, здобутки яких також знайшли своє висвітлення в музейному просторі [1, с. 14].

Як показує практика, й ІФНТУНГ тут не є якимось виключенням, саме з відвідин музею історії свого закладу розпочинається шлях знайомства більшості його студентів з хронікою становлення та розвитку рідної «alma mater». Вірогідно, що, дізнавшись більше про шлях, який пройшов викладацький і студентський колектив освітньої установи від моменту її зародження до сучасності, той же першокурсник ліпше усвідомить своє місце в університетському просторі та серед студентського товариства. А далі він поставить собі за мету стати висококваліфікованим фахівцем, продовжуючи славні традиції попередніх поколінь [8, с. 5–6].

Тож є підстави стверджувати, що ресурси, зібрані в стінах музею історії ІФНТУНГ, допомагають працівникам університету через різні форми навчально-виховної роботи здійснювати повноцінну підготовку спеціалістів різних профілів, базовану на передачі досвіду попередників та знайомстві з еволюцією нафтогазової освіти і науки краю.

За свідченням дослідників, функціональне призначення музеїв, які діють у структурі сучасних ЗВО, значно розширилося. В умовах зростаючої конкуренції від університетського музею в Україні тепер одночасно вимагається ще й бути своєрідною «вітриною» і одним з осередків промоції освітнього закладу, сполучною ланкою з громадськістю. У рамках профорієнтаційної роботи музейний простір університету нерідко стає місцем, звідки потенційний абітурієнт уперше розпочинає своє знайомство із новим, досі закритим для себе середовищем ЗВО [6, с. 204–205]. Враховуючи подібну кон'юнктуру,

адміністрація ІФНТУНГ небезпідставно розраховує на те, що і його музеї робитимуть свій посильний внесок у підвищення престижу закладу серед майбутніх вступників. Для прикладу, за інформацією працівників геологічного музею, станом на 2019 р. їхні експозиції щодня в середньому відвідувало близько 5 екскурсійних груп.

Приємно констатувати, що в комплексній програмі модернізації матеріально-технічної бази університету відповідно до сучасних реалій знайшлося місце також і музейній справі. Зокрема, у лютому 2020 р. дано старт спільному партнерському міжнародному проекту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу та Сучавського університету «Штефана чел Маре» під назвою «Розвиток транскордонного співробітництва щодо популяризації об'єктів історичної та культурної спадщини на транскордонній території Румунії й України – HE-CROSS». Важливим результатом з реалізації програми співробітництва стане оновлення та переобладнання найближчим часом приміщення геологічного музею ІФНТУНГ, що дозволить більш якісно проводити просвітницьку та екскурсійну діяльність як для відвідувачів з України, так і для закордонних гостей. Також передбачається, що модернізований музейний простір стане навчально-виховним центром для студентів обох університетів [4].

Підсумовуючи, хотілося б наголосити, що в мінливих умовах сьогодення змістовне оновлення системи вищої професійної освіти спрямоване не тільки на підготовку висококваліфікованих фахівців, але і на підвищення рівня їх особистої культури, становлення у них системи світоглядних цінностей, установок та орієнтирів. У педагогічній практиці технічної освіти останніми десятиліттями спостерігаються зрушення в бік аксіологічно-гуманістичної парадигми формування особистості майбутнього інженера. Такі тенденції безпосередньо пов'язані зі змінами основних професійних якостей кваліфікованого фахівця, запиту на володіння ним інноваційною компетентністю, здатністю ухвалення раціональних рішень у відповідальних ситуаціях і подолання виробничих труднощів, усвідомлення особистої відповідальності за професійний результат і гуманістичне осмислення проблем техносфери.

На сучасному етапі серед цілого арсеналу навчально-виховних інструментів засоби музейної педагогіки цілком здатні виступати додатковою складовою у формуванні професійної спрямованості

студентів, адже в процесі знайомства з експозиціями відбувається не тільки накопичення та удосконалення теоретичних знань з обраної спеціальності, але й становлення ціннісного відношення як до майбутньої фахової діяльності, так і світу культури загалом.

Джерала та література

1. Будуйкевич Н., Короп І. Путівник по музею Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2007. 16 с.

2. Геологічний музей ІФНТУНГ. URL: <https://geomuseum.nung.edu.ua> (дата звернення: 22.11.2020).

3. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу: 50 / за ред. Є. І. Крижанівського. Київ: Логос, 2017. 456 с.

4. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Українсько-румунський проєкт транскордонного співробітництва: плани та перспективи. URL: <https://nung.edu.ua/news?page=5> (дата звернення: 28.11.2020).

5. Лещух Р., Свинко Й. Перший західноукраїнський геолог Юліян Медвецький (до 95-річчя від дня смерті). Палеонтологічний збірник. 2013. № 45. С. 129–136.

6. Муравська С. В. Від досліджень та навчання до піару: зміна місії університетського музею в XXI ст. Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. 2016. Вип. 29. С. 201–209.

7. Муравська С. В. Деякі аспекти функціонування музеїв закладів вищої освіти. Питання історії науки і техніки. 2016. № 3. С. 65–70.

8. Муравська С. В. Музеї вищих навчальних закладів Західної України як ілюстратори історії науки. Історія науки і біографістика: електр. наук. фах. видання. 2017. №4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2017_4_10 (дата звернення: 22.11.2020).

9. Нафта і газ Прикарпаття. Нариси історії. К.: Науков думка, 2004. 570 с.

10. Путівник по геологічному музею Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу / укл. І. Іванчук. Івано-Франківськ, 2011. 12 с.

Володимир САБАДУХА, Петро ДВОЛІТКА

МЕТАФІЗИЧНА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ВИХОДУ З КРИЗИ ЗНЕОСОБЛЕНОГО БУТТЯ

Сучасна людина, й українська зокрема, перебувають у стані знеособленого існування: втрачено духовні цінності, відсутній смисл життя, життєві перспективи та ідеали. Як результат, у

суспільстві зростає соціально-психологічний хаос. Філософи й психологи не мають системи понять, щоб визначити причини кризи людського буття та надати людині необхідну світоглядну й психологічну допомогу. Це вимагає відмовлятися від новоєвропейських уявлень про людину й переосмислювати накопичені в історії філософії знання про духовну сутність людини. Факт знеособленого модерного й постмодерного життя ще в 1954 р. достатньо чітко висловив Р. Гвардіні: прийшов кінець нового часу і новоєвропейської людини [3].

Отже, метою дослідження є формування метафізичної теорії особистості, яка б накреслила шляхи виходу суспільства зі стану знеособленого буття, що передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, сформулювати систему понять, які б дозволили визначити причини знеособленого буття й ступінь духовного розвитку людини; по-друге, проаналізувати життєвий світ людини різного ступеня духовного розвитку й запропонувати систему понять, яка б допомагала людині подолати стан знеособленого існування.

Ще на початку осьового часу в стародавньому Китаї, а пізніше у Греції, була сформульована концепція ступенів духовного розвитку людини: ница, посередня й людина обов'язку (Конфуцій), раб, посередня людина й шляхетна (Платон). У подальшому Отці християнської Церкви, філософи Середньовіччя й Відродження, німецькі романтики і класики німецької філософії вдосконалили цю концепцію, сформулювавши положення: «особистість – принцип буття». Уважаємо, що це найважливіша істина про людину, але водночас вона суперечить природній схильності людського роду й у своїх основах важко збагненна. На жаль, і на початку ХХІ ст. слід визнати, що ідея духовної ієрархії залишається навіть для науковців незрозумілою, непринятною й антигуманною. Щоб довести цю істину до пересічної людини, світові релігії змушені були всюди вбирати її в *міфічні покрови*. Осмислення суперечностей тілесного й духовного, а точніше, необхідність духовного вдосконалення людини на філософському рівні було для загалу незрозумілим. Завданням філософії в цьому контексті мало б стати формулювання цієї істини в чистому вигляді, але цього не відбулося. Цю істину було не просто забуто, але й знищено концептом «кожна людина – особистість», який сьогодні домінує.

В умовах зародження в Європі громадянського суспільства в

XVII–XVIII ст. й утвердження ідеї рівності ієрархічний підхід стає не актуальним. Незважаючи на це, він безслідно не зник, а розвивався в різних формах. Узагальнюючи надбання попередніх мислителів, сформулюємо метафізичну теорію особистості. Проаналізувавши на основі принципу духовної ієрархії історію філософії від Конфуція до сучасності, встановлено, що людина може пройти чотири ступені духовного становлення, а може й зупинитися на одному із них. Виявлено, що під різними назвами приховано чотири ступені духовного розвитку людини.

Перший ступінь отримав такі назви: ница – Конфуцій, Епіктет, Г. Гегель; тілесна – апостол Павло (1. Кор. 2:14); раб – Платон, Аристотель, апостол Павло (Рим. 6:6), В. Ленін; мертва – К. Тертуліан; нерозумне створіння – Сенека; одностороння тварина – Григорій Богослов; чуттєва – М. Кузанський; хлоп – І. Вишенський; фізична – Й. Шіллер; інстинктивна – Ф. Шеллінг; природна – Г. Гегель; маса, юрба – М. Шлемкевич; одновимірна – Г. Маркузе; дитина – К. Юнг.

Незважаючи на різні назви, за ними прихований один тип людини, для якого характерна залежність від власних нерозвинутих потреб. Спонуканням у цієї людини є тілесні потреби, а тому вона перебуває під тиском природної необхідності й не знає, що таке свобода вибору. Така людина живе в межах чуттєвого світу, позбавлена значущості власного розуму, тому мислення одновимірне. Недоліком цього типу людини є те, що їй легко нав'язати будь-які думки. Незважаючи на розвиток історії, цей тип людини не зник. Уважаємо, що сутність цього типу людини відображає поняття «залежність».

Другий ступінь духовного розвитку людини отримав такі назви: посередня людина – Конфуцій, Платон, Сенека, М. Кузанський; душевна – апостол Павло (1. Кор. 2:14), Григорій Богослов; паразит – Ф. Ніцше; Антихрист – В. Соловйов; холоп – В. Ленін; хам – В. Липинський, Д. Мережковський; ідіот – М. Шлемкевич; сатана – Н. Гартман; людина маси – Х. Ортега-і-Гассет; Das Man – М. Гайдеггер; homo ludens – Й. Гейзінга; homo faber – Г. Аренд; репродуктивна – Е. Фромм.

Спонуканням до діяльності в цього типу людини є економічна, політична, правова, моральна, психологічна, світоглядна вигода. Мислення двовимірне, людина здатна оперувати двома змінними

величинами, але підкорити свої природні потреби суспільно-значущим цілям і власному розуму неспроможна. Індивідів першого й другого ступенів розвитку К. Тертулліан об'єднав однією назвою – старозавітна людина, сутність якої до цього часу не змінилася. І. Кант, осмислюючи сутність цих типів людини, писав: «Чуттєва природа розумних істот взагалі – це існування їх, підкорене емпірично зумовленим законам ...» [6, с. 362]. У людини з такою свідомістю немає гідності, вона орієнтується на власну вигоду, що еквівалентно руйнації чужого життя, такий тип людини є втіленням зла. Про сутність цього типу людини Н. Гартман зазначив, що вона деструктивна, а еквівалентом посередньої людини у філософа є сатана, яка є персоніфікацією «телеологічного зла» [2, с. 373]. Моральна недосконалість посередньої людини є відбиттям її безвір'я в можливість власного вдосконалення. Незважаючи на те, що життєві орієнтири людини першого й другого ступенів розвитку недосконалі, у них є потенційні можливості до духовного вдосконалення.

Третій ступінь духовного розвитку людини дістав такі назви: шляхетна, людина неба – Конфуцій; духовна – апостол Павло (1. Кор. 2:15), Григорій Богослов; цілісна, добродійна – Сенека; ідейна, герой – Я. Стецько, С. Ленкавський, Ю. Липа, М. Шлемкевич; людина-творець – Д. Донцов; моральна – Й. Шіллер; шляхетна – І. Вишенський, Г. Гегель, В. Липинський, Х. Ортега-і-Гассет; людина вищого рівня – Ф. Ніцше; особистість – І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель; справжня людина – С. Ленкавський; старий мудрець – К. Юнг; людина плідної орієнтації – Е. Фромм.

Спонуванням до діяльності в наведених типів людини є інтерес суспільства, держави. Кант із цього приводу зауважив, що завдяки інтересу розум стає практичним та моральним і визначає волю. Людина цього ступеня розвитку здатна поєднувати у своїй діяльності різні аспекти суспільного життя: економічні, політичні, правові, моральні та світоглядні. Особистість в І. Канта народжується під час дотримання морального закону і стає втіленням добродійності, моралі, які є елементами вищого блага. За Г. Гегелем, особистість народжується тоді, коли людина починає усвідомлювати значущість своєї свідомості, яка постає як розум [4, с. 248]. Особистість підпорядковує тіло духу й вимагає, щоб воно жило відповідно до його вимог. Отже, особистість автономна щодо нижчих форм

сущого: завдяки цьому здобуває простір для розвитку. Відповідно до християнської й класичної філософської традиції різні назви цього типу людини доречно узагальнити в понятті «особистість».

Четвертий ступінь духовного розвитку людини отримав такі назви: богорівна, богоподібна людина – Платон; святий – Макарій Єгипетський, І. Кант; буття для-іншого – Г. Гегель; істинна людина – Г. Сковорода; геній – І. Кант. Спонукуванням у цих типів людини є ідея блага. Мислення багатовимірне. Інтелектуальний потенціал генія рухається в напрямі досягнення максимальних потенційних можливостей. Особистості й генії здатні бути суб'єктами цілісної діяльності. Сутність особистості й генія надчуттєва, оскільки вони живуть за законами, що не залежать від емпіричних умов буття. З цього приводу І. Кант писав: «Надчутлива ж природа цих істот є їх існування за законами, які не залежать ні від якої емпіричної умови ...» [6, с. 362–363]. Геній постає сам для себе як істина, яка сама себе знає й себе визначає.

Отже, від Конфуція до сучасної філософії маємо факт ступенів духовного розвитку людини, що потребує теоретичного осмислення. Представники вищих ступенів буття є носіями ідеалу, навколо яких відбувається духовне вдосконалення людини. У процесі цього спілкування людина нижчих ступенів може засвоювати психологію, принципи діяльності, установки вищих типів, але відбувається це надзвичайно рідко.

Кожна людина у своєму житті вирішує проблему поєднання абсолютного й конкретного, свободи й необхідності. Залежна людина робить вибір на користь природної необхідності, а особистості й генії – на користь абсолюту. Посередня людина, знаючи про проблему добра і зла, Христа й Антихриста, залишається на позиціях релятивізму. Особистість – це суб'єкт цілісної діяльності, який усвідомлює метафізичні й онтологічні умови життя (пріоритет духовного над матеріальним як на індивідуальному, так і суспільному рівнях) і здатний діяти відповідно до цих умов. Такий зміст і така значущість пропонованого розуміння особистості надає право назвати теорію метафізичною.

На духовний розвиток людини суттєво впливає рівень практичного освоєння соціального механізму життєзабезпечення (далі – СМЖ), під яким розуміємо ієрархізовану системо-структуру трьох базисних форм економічних відносин: відносини розподілу й

отримання, відносини обміну й управління, відносини власності й володіння [7, с. 15–44].

Складність основ суспільного життя, економічний фундамент якого утворює СМЖ, відкривається людині не одразу, а поступово. Якщо з цілісного СМЖ індивід засвоїв лише частину – відносини розподілу й отримання (щоб жити, треба отримувати за визначеними нормами деяку частину матеріальних благ), то лише ці відносини й будуть дійсним базисом його діяльності, свідомості та здібностей. Спонукуванням до діяльності є зовнішній стимул винагороди чи покарання; здатність осмислювати процес життєзабезпечення, а разом із тим і будь-який інший, у нього одновимірний, лінійний, причинно-наслідковий: зробив – отримав, не зробив – не отримав. Загалом можна сказати, що він не знаходить себе в суспільному житті й суб'єктом діяльності бути не здатен.

З тих чи тих причин людина може засвоїти наступний ступінь СМЖ – відносини обміну й управління. Щоб бути заможним, краще бути причетним до сфери управління й обміну та самому встановлювати норми отримання благ як для інших людей, так і для себе самого. Психічне відображення цього факту закріплюється у свідомості у вигляді установки, яка дістала назву «мотив». Спонукуваний мотивом вигоди, індивід відчуває відчуження від суспільного життя, переживаючи при цьому страх або нудьгу від втрати й незнаходження смислу життя – він пристосуванець до власної діяльності. Здатність осмислювати процес життєзабезпечення, а разом із тим і будь-який інший, у нього двовимірний, що дозволяє йому охопити свідомістю процеси обміну-управління у співвідношенні з процесами розподілу-отримання.

Людина у своєму поступальному розвитку може засвоїти процес життєзабезпечення на рівні відносин власності, що визначають еквівалентність обміну, а також способи й кількість отримання матеріальних благ. Освоєний механізм життєзабезпечення буде закріплено в психіці у формі установки – інтерес, у межах якого здійснюватиметься його внутрішня й зовнішня життєдіяльність. Спонукуваний інтересом творити добро, нейтралізувати зло, діяч відчуває повну відповідальність за результати своєї діяльності. Він є особистістю цієї соціальної спільноти. Здатність осмислювати процес життєдіяльності, а разом із тим і будь-який інший процес, у нього тривимірний, що дозволяє сприймати співвідношення процесів обміну-

управління й розподілу-отримання в контексті процесів власності-володіння [9, с. 306–309].

Отже, на соціально-політичний і духовний розвиток людини суттєво впливає освоєння СМЖ. Його засвоєння опосередковано визначає ступінь духовного розвитку людини.

Для розуміння сутності людини психологи поділили її життєсвіт на внутрішній і зовнішній. Внутрішній світ – це емоції, почуття, переживання, очікування, думки людини, а зовнішній – це її уявлення про будову соціуму. Для характеристики структур внутрішнього й зовнішнього світів використано відповідно поняття простий і складний, легкий і важкий [1, с. 89].

Життєсвіт залежної людини можна описати на основі понять: внутрішній світ простий, а зовнішній – легкий. Внутрішній світ людини цього типу складається із задовольень від вітальних потреб, отже, функціонує за *принципом задоволення*. Життя розгортається переважно в теперішньому часі як безпосередня життєдіяльність, яка орієнтується на задоволення. У людини такого рівня немає потреби ні в зовнішній, ні у внутрішній діяльності. В умовах, коли життєві критичні ситуації вимагають змінювати форми внутрішньої й зовнішньої діяльності, людина не здатна самотійно це зробити, а тому впадає у стрес. Зовнішній світ така людина сприймає на рівні окремих соціальних феноменів: матеріальне виробництво, сфера споживання, відпочинку та ін., що фіксується в повсякденних поняттях і примітивних образах. Основна проблема залежної людини: як знайти таку діяльність, яка була б «ближчою» до задоволення безпосередніх потреб. Під впливом цих потреб формуються психологічні установки і здібності. Простий-легкий життєсвіт закріплюється у формі психологічної установки (стимул). Життєві переживання концентруються на задоволенні вітальних потреб «тут-і-зараз» і в принципі ігнорують реальність.

Життєсвіт посередньої людини можна описати на основі понять: внутрішній світ – простий, а зовнішній – важкий. Внутрішній світ посередньої людини функціонує за *принципом реальності*, зміст якого полягає в пошуку вигоди: як за мінімальних зусиль отримати максимум вигоди й задовольень. Простота внутрішнього світу визначає уявлення про зовнішній, який оцінюють з позиції користі / шкідливості. Зовнішній світ постає як сукупність взаємопов'язаних соціальних структур, відносин, що розподілені в

часі й просторі. Сприйняття простору й часу є двовимірним і описується поняттями «там-і-тоді». З життєвих та історичних подій людина цього ступеня розвитку виокремлює те, що впливатиме на відносини обміну, тобто на отримання вигоди. Реальність сприймає такою, яка вона є, і намагається пристосуватися до неї. Те, що не відповідає реальності, ця людина або ігнорує, або відкидає.

Посередня людина сприймає життя як сповнене проблем, складнощів, що заважають отримувати задоволення, одним словом – важким. Принцип реальності змушує шукати таку діяльність, яка б давала максимум вигоди. Посередня людина не ставиться до Іншого як до особистості, а сприймає його як засіб. У посередньої людини життєві переживання концентруються навколо соціального статусу й усього, що з ним пов'язано: престижної освіти, роботи, потрібних зв'язків, економічних і політичних дивідендів та ін.

Життєсвіт особистості можна описати на основі таких понять: внутрішній світ складний, а зовнішній – легкий. У внутрішній світ особистості ввійшла проблема вибору. Цей факт змушує шукати принцип, на основі якого можна було б розв'язувати життєві проблеми. Особистість знаходить такий «механізм» у *принципі цінності*, який стає її життєвим кредо. Моральні цінності освітлюють життєвий шлях людини, настає простота, внутрішня ясність і свобода. Усе зрозуміло, а тому легко. Людина береже свої цінності всупереч «очевидній» абсурдності й безнадійності реальності. На основі дотримання моральних цінностей особистість протистоїть світу, дотримання яких стає смыслом життя, формується соціально-психологічна установка на інтереси людини, суспільства, держави.

Розвинутість внутрішнього світу особистості дозволяє тримати в полі інтелектуального зору водночас два й більше аспектів зовнішнього світу, наприклад, структурувати минуле, сьогодення й майбутнє в єдину картину. Зовнішній світ постає як структурована сукупність економічних, політичних, правових, моральних і світоглядних відносин. Під впливом структурованого зовнішнього світу відбувається формування абстрактних понять, категорій, образів і, відповідно, тривимірного мислення. Сприйняття часу відбувається переважно в контексті майбутнього з урахуванням минулого й теперішнього.

Життєсвіт генія – це складний внутрішній і важкий зовнішній світ. Воля й розум цілковито підпорядковують собі внутрішню та

зовнішню реальність. Воля й розум генія стають механізмом реалізації свого життєвого призначення. Зовнішній світ постає переплетенням різних рівнів буття: знеособленого й особистісного, аморального й морального, індивідуального й національного, матеріальних відносин з політичними, правовими, моральними й світоглядними – необхідного й належного. Геній досягає цілісності зовнішнього та внутрішнього світу. На основі волі й розуму він творить себе й виходить за межі усталених парадигм, формується соціально-психологічна установка на ідеали добра, краси й справедливості. Вищим життєвим *принципом* є *творчість* і готовність до самопожертви. Генії зазвичай стають носіями первоначал і творять нову реальність.

Отож поняття життєсвіту дозволяє глибше зрозуміти сутність людини кожного ступеня духовного розвитку, зміст внутрішнього й зовнішнього світів, з'ясувати життєві принципи людини, наблизитися до реальних уявлень про людину.

Під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників у людини різного ступеня розвитку формуються свої мовні засоби. Мова людини залежного ступеня розвитку детермінована психологічною установкою на «розподіл» та «отримання» матеріальних благ. Усі життєві колізії такої людини в будь-якому історичному часі й просторі розгортаються за однаковим «сценарієм» (розподіляти – отримувати – споживати). Аналіз мови літературних персонажів, що перебувають на цьому ступені розвитку, свідчить, що їхніми ключовими словами є *віддайте, дайте, хочу, буду, треба, взяти, захопити, забрати, витратити, розподілити*, отже, ідеться про задоволення вітальних потреб. Ці персонажі не виходять за межі споживання: харчі, алкоголь, одяг, побутова техніка, жінки, фізіологічний комфорт. Спілкування обертається навколо дієслів «мати» та «дати»: «*А що я матиму (отримуватиму)?*» Мислення людини цього ступеня розвитку має таку структуру: *Я хочу що-небудь*. Отже, мисленнєвий простір має одновимірний характер, у якому зафіксовано відносини індивіда не із зовнішнім світом, а з власними фізіологічними потребами. Індивід залежного ступеня говорить про те, що притаманно його безпосереднім потребам, переживає й висловлює лише те, що йому *дали* (в буквальному розумінні). Людина залежного ступеня користується переважно тими мовленнєвими засобами, якими послуговується пасивна більшість,

що є зайвим доказом її інтелектуально-психологічної залежності. Отже, мовні засоби залежної людини – це висловлювання, що відображають найпростіші елементи соціуму, якості матеріального світу та власні елементарні потреби.

Людина посереднього ступеня розвитку зрозуміла таємницю людського «процвітання». Її мислення скероване в напрямі пошуку вигоди, що й відбивається в мові. Мовленнєві засоби базуються на певних наукових поняттях і знаннях, які, з одного боку, відображають рівень діяльнісного засвоєння нею зовнішнього світу, а з іншого, – власну вигоду в межах цієї реальності. Повсякденна мова будується навколо понять: вигідно / не вигідно, дефіцит, престиж. Спілкування обертається навколо питання: «Яку я матиму вигоду?» Мовний простір стає двовимірним. Думка й мова посередньої людини здатні пов'язати окремі якості речей у ціле, зрозуміти сутність речей і побудувати на основі цих понять наукову теорію.

Мовленнєві засоби особистості виходять за межі соціально-політичної вигоди в соціокультурну, моральну й духовну сфери. Вона осмислює суспільні проблеми крізь призму первоначал буття, враховує норми моралі й культури. Для мовлення особистості характерна рефлексія над власними діями, емоціями та почуттями. Ключовими словами стають поняття й категорії, пов'язані зі сферою моралі й духу.

Геній осмислює світ крізь призму символів і метафізичних понять добра, істини й краси, які відображають первоначала суспільного буття. На життя геній дивиться крізь призму смислу, а тому смислотворчими в його мовленні стають слова *смысл, дух, істина, буття, мета, життя, доля, добро, справедливість, свобода, призначення людини*.

Отже, у мовленні людини кожного ступеня розвитку є ключові слова, котрі визначають структуру мислення й мови, зміст і смисл комунікацій, глибину розуміння як власного внутрішнього світу, так і зовнішнього. Мовні можливості індивіда залежного та посереднього рівнів розвитку не дозволяють їм без відповідної підготовки зрозуміти мову й життєві цінності особистості. Водночас особистість легко розуміє мову й життєві цінності індивідів залежного та посереднього ступенів. Синтезуємо напрацьовані знання щодо людської сутності в метафізичній теорії особистості з урахуванням трьох вимірів буття людини: екзистенційного, есенційного і

динамічного.

Перший. У контексті існування (*existentia*) мусить діяти принцип: «кожна людина – особистість», тобто до кожного треба ставитися як до особистості – усі люди єдиносущні. Якщо хтось дозволить собі ставитися до Іншого не як до особистості, то відразу деградує на нижчий ступінь розвитку, тобто в інтересах самозбереження досягнутого ступеня розвитку людина не має дозволяти собі знеособлено ставитися до Іншого. Люди рівні у своїй гідності. Кожна людина має потенціал до життя в суспільстві й удосконалення, але цей потенціал може бути нерозвинутий, тобто ми говоримо про потенційні можливості людини. Перший підхід до розуміння людини можна додатково назвати екзистенційним, егалітарним, демократичним.

Другий. У контексті здатності до цілісної діяльності (*essentia*) має діяти метафізичний закон: «Особистість – первоначало буття», тобто людину треба оцінювати за актуальним ступенем її духовного потенціалу, за її здібності, здатність бути суб'єктом цілісної діяльності. Саме цю здатність бути суб'єктом цілісної діяльності покладено в основу пропонованої теорії особистості. Людина як істота, наділена розумом, у своїй самореалізації проходить кілька ступенів розвитку. Кожен ступінь – це необхідна форма буття, стадія реалізації власної сутності. Ця сталість досягається завдяки самосвідомості, за допомогою якої людина здатна подолати наявний спосіб життя й перейти на вищий. У процесі власних зусиль людина перетворює свої потенційні можливості на актуальні і робить себе суб'єктом, протиставляючи природному існуванню належне.

Перехід до істинного буття здійснюється як у внутрішньому, так і в зовнішньому житті людини. У внутрішньому світі вона рухається від актуального до потенційного, а в зовнішньому – творить світ за ознаками розуму. Зазначений закон «особистість – первоначало буття» доводить, що людина є особистістю не за її природою, а за власними духовними зусиллями, отже, особистість – це перемога духу над природою. Другий вимір можна назвати есенційним, елітарним.

Третій вимір – динамічний, що ґрунтується на принципі доповнюваності. Демократична та ієрархічна концепції особистості є протилежними, але, виходячи з філософії Н. Кузанського, протилежності мають об'єднуватися, тому їх слід синтезувати.

Демократичний та ієрархічний принципи мають не заперечувати, а доповнювати один одного, однак пріоритет має належати ієрархічному принципу. На якому б ступені духовного розвитку не перебувала людина, вона сама себе сприймає як особистість. Проте, з позиції принципу духовної ієрархії людина залишатиметься залежною чи посередньою. Принцип доповнюваності вимагає відмовитися від того, щоб людину однозначно вважати залежною чи посередньою, бо у кожного є особистісне начало, але воно, як правило, перебуває у нерозвинутому стані. З огляду на теорію особистості К. Роджерса [8, с. 31–33], кожна людина вважає себе особистістю, тобто потенційно кожен має у собі особистісне начало. Тому людину слід називати «залежна особистість» чи «посередня особистість».

Зазначені поняття дозволяють не порушувати ані гуманістичний принцип, ані принцип духовної ієрархії. Залежна та посередня особистість постають як незавершені особистості (особистість-у-потенції, неактуалізована особистість), які потребують для свого розвитку як внутрішньої активності, так і зовнішніх умов. Отже, залежна й посередня людина є особистістю в можливості. Для переходу на особистісний ступінь розвитку потрібні надзусилля. Практично у внутрішньому світі людини має відбутися духовна революція, а у зовнішньому – суттєві зміни у відносинах із соціумом. На ступені особистості людина сягає довершеності у тому сенсі, що вона сама для себе здобуває здатність, з одного боку, керувати своїми тілесними потребами й емоціями, а з іншого, – не лише відокремлює себе від колективного несвідомого та соціально-політичних умов буття, але й активно впливає на них з метою вдосконалення. (Докладніше з метафізичною теорією особистості можна ознайомитися у праці [9, с. 297–323]).

Для переходу людині на ступінь особистості потрібні інтелектуальні, моральні й соціально-психологічні надзусилля, що дорівнюють духовній революції. У християнстві цей процес отримав назву «просвітлення». Тривимірний зміст метафізичної теорії особистості дозволяє синтезувати принцип субординації і координації в єдине ціле, бо суспільне життя є поєднанням цих принципів. Метафізична теорія особистості надає людині свободу вибору: залишатися на тому рівні, який є, чи власними зусиллями створити із себе особистість. На рівні людських відносин мусить

діяти демократичний принцип: до кожної людини слід ставитися як до особистості. На рівні сутності має діяти принцип ієрархії: людину слід сприймати з позиції інтелектуально-психологічної та духовної досконалості. Але для цілісного й об'єктивного розуміння людської сутності їх треба поєднати.

Завдяки тому, що особистісне начало наявне у свідомості будь-якої людини, вона має критерій для відповіді на вічні запитання: «Хто Я? Хто є хто? Що є що»? Особистість стає втіленням людського буття, а тому є первоначалом буття, оскільки не потребує додаткових умов свого існування, а, навпаки, створює їх для інших. В ідеї особистості, як первоначала, філософська антропологія знаходить своє логічне завершення. Метафізична теорія особистості задає нову систему соціальних, інтелектуально-психологічних, культурних і світоглядних понять, що уможливорює орієнтацію в суспільстві, й людських відносинах зокрема, є універсальним визначенням сутності суспільного буття, надає можливість логічно упорядковувати соціум, осмислювати його як ціле. Отож особистість дозволяє виявити потаємні закони буття: будь-яке суспільство існує доти, доки в ньому пріоритет належить особистостям.

З позиції метафізичної теорії особистості варто зазначити, що людство перебуває дійсно в стані знеособленого буття, бо пріоритет належить посередній людині. За світоглядною боротьбою між ієрархічним і демократичним підходами до розуміння особистості прихована боротьба між особистістю й посередньою людиною за пріоритетне становище в суспільстві. Втрата ідеї особистості як первоначала суспільного буття в модерну епоху дезорієнтувала й дезорганізувала людську спільноту. Так виникли світоглядні передумови психічних епідемій, екзистенційної порожнечі й антрополого-глобальної катастрофи – реальних проявів знеособленого буття. Як реакція на знеособлене буття виникає потреба самореалізації й самовдосконалення. Самовдосконалення на сьогодні є не лише потребою окремих осіб, але й потребою суспільного життя. Ідеї самоактуалізації й самоздійснення стали в другій половині ХХ ст. надзвичайно актуальними, але для їхньої реалізації потрібна відповідна теорія.

Аналіз історії гуманітарних наук доводить, що вони відіграють провідну роль лише тоді, коли спроможні, з одного боку, розв'язувати екзистенційні проблеми, а з іншого, – допомогти

розбудувати більш гуманні форми суспільного життя. Уважаємо, що метафізична теорія особистості здатна запропонувати людині вихід зі стану знеособленого буття, сприятиме конструктивному самоаналізу, а саме: визначити актуальний ступінь власного духовного розвитку, допоможе зрозуміти специфіку внутрішнього й зовнішнього життєвого світу, сприятиме вибору напряму духовного розвитку.

У праці «Галюцинації цивілізації, або Як отримати владу, не отримавши на горіхи?» здійснено культурологічну спробу конкретизувати метафізичну теорію особистості, а саме: переформатувати досвід Абсолютного духу на досвід суб'єктивного духу, тобто у досвід сучасної людини, у якої є потреба самовдосконалення. Цей проєкт охоплює такі аспекти людського й суспільного буття:

- механізми повернення особистісних цінностей у суспільне життя;
- створення умов для усвідомлення людиною власного духовного призначення;
- повернення в комунікативний простір морального закону;
- подолання в суспільній свідомості страхів перед егалітарною концепцією особистості;
- механізми актуалізації особистісного самоздійснення;
- формування підґрунтя для розбудови особистісного суспільства [5].

Узагальнюючи знання про багатовимірність людського життя, зазначимо, що метафізична теорія особистості, по-перше, не закреслює людську гідність, права людини на власний вибір, а навпаки надає їй механізми розвитку власного духовного потенціалу; по-друге, обґрунтовує необхідність пріоритету в суспільстві людини особистісного ступеня розвитку, оскільки лише вони здатні цілісно розв'язувати економічні, соціальні, політичні, правові, моральні й світоглядні проблеми й створити іншим умови для особистісної самореалізації.

Джерела і література

1. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). М. : МГУ, 1984. 200 с.
2. Гартман Н. Этика. СПб. : Владимир Даль, 2002. 707 с.
3. Гвардини Р. Конец нового времени // Вопр. философии. 1990. №4. С. 127–163.
4. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духу ; з нім. пер.

П. Таращук. К. : Основи, 2004. 548 с.

5. Дволітка П., Сабадуха В. Галюцінації цивілізації або Як отримати владу, не отримавши на горіхи? // Золота пектораль. 2020. №1. С. 116–129.

6. Кант І. Критика практического разума. 1788 // Сочинения : в 6 т. – Т. 4, ч. 1. М. : Мысль, 1965. С. 311–501.

7. Маркс К. Економічні рукописи 1857 – 1861 років. Частина перша / К. Маркс // Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. Т. 46, ч. 1 : пер. з 2-го рос. вид. К. : Політвидав України, 1982. 515 с.

8. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: Прогресс, Универс, 1994. 480 с.

9. Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2019. 647 с.

Юрій СРАЙЧУК

РОЛЬ МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Національно-патріотичне виховання є складовою загального виховного процесу підростаючого покоління. Ідеалом виховання виступає різнобічно та гармонійно розвинений національно свідомий, високоосвічений, життєво компетентний громадянин, здатний до саморозвитку та самовдосконалення. Без любові до Батьківщини, готовності примножувати її багатства, оберігати честь і славу, а за необхідності — віддати життя за її свободу і незалежність, людина не може бути громадянином. Давні мудреці говорили: «Оглядаючись в минуле – зніми капелюха, заглядаючи в майбутнє – засукай рукава».

Сьогодні в умовах окупації Російською Федерацією Криму та російсько-української війни питання національно-патріотичного виховання молоді набуло в нашій державі особливої актуальності. Певна ніша в навчально-виховному процесі належить музеям історичного, етнографічного, літературно-мисецького спрямування, як державним, так і створеним при освітніх закладах.

Перше знайомство з музеєм, звичайно, починається з екскурсії. Шляхом проведення екскурсій як загально-оглядових, так і тематичних, виставок, круглих столів із залученням учнівської та студентської молоді, ігор, брейн-рингів, історичних вікторин,

конкурсів плакатів, малюнків, приурочених як окремим постатям української історії в цілому, так й на регіональному – краєзнавчому рівні, митцям культури, музики, мистецтва, їх ювілеям й історичним подіям відбувається глибше пізнання молоддю своєї історії й причетність усвідомлення молоддю себе українцями.

Державна національна доктрина визначила, що метою національно-патріотичного виховання є виховання молодої людини – патріота України готового самовіддано розбудувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, виявляти національну гідність, знати і цивілізовано відстоювати свої громадянські права та виконувати обов'язки, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, бути конкурентоспроможним, успішно реалізовуватися в соціумі як громадянин, професіонал, носій української національної культури.

До провідних завдань у сфері музейництва належать:

1) формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати на користь держави, готовність її захищати;

2) забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;

3) формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;

4) прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які живуть в Україні;

5) виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;

6) утвердження принципів вселюдської моралі, правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та моралі;

7) формування творчої особистості, виховання цивілізованого господаря;

8) виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;

9) формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю.

Сучасне виховання повинне базуватися на системі цінностей, які через культуру, традиції, філософію, релігію вказують на вектор

виховних зусиль, формують виховний ідеал.

Існують інші цінності життя, які пов'язані з вихованням справжнього громадянина: вірність, піклування про дітей, піклування про батьків і старших у сім'ї, взаємодопомога і любов до батьків, культура праці, дотримання народних звичаїв і традицій, папам'ять про предків, гостинність. У цих питаннях вагоме місце належить музею. Саме дослідження родинного життя визначних постатей нашої історії (А. Шептицького, Р. Шухевича, С. Бандери та ін.) й популяризація їх ставлення до сім'ї, родини, спорту виховують у підростаючого покоління ті ж риси, без яких не може бути здорової людини, родини, а отже – й міцної держави.

Знання побуту українських родин шляхом його пізнання через проведення різноманітних майстер-класів (вишивання, лозоплетіння, виготовлення ляльок-мотанок, писанок, виробів з глини, соломи, тощо), які проводяться в музеях, не тільки виховують серед молоді шанобливе ставлення до культури, звичаїв наших предків, любов до нашої історії, а й вчать самим виготовляти своїми руками певні вироби, чим зберігати й передавати своїм нащадкам ці народні надбання.

Ніщо не може бути кращим унаочненням з історії України, рідного краю, як музей. Саме вдало оформлена як хронологічно, так і композиційно музейна експозиція дає можливість поглибити свої знання, перенестися в часі й доторкнутися до речей, які є свідками тих, чи інших історичних подій. Адже кожен музейний експонат має свою історію виготовлення, зберігання чи переховування (останнє стосується різнопланових листівок, книг, зброї періоду національно-визвольної боротьби). Ряд експонатів містить авторський автограф, якщо він дарований безпосередньо його автором – мистецький твір, авторська книга, якщо ж експонат переданий, подарований не автором а зберігачем, переховувачем його, то знову ж таки – ця людина сама заслуговує на дослідження її долі, адже є зберігачем культурної історичної цінності, а часто було й так, що їй довелося зазнати переслідувань й навіть ув'язнень й тортур під час її виявлення (листівки, книги, значки, зброя ОУН, УПА в радянські часи). Дуже часто такі люди знають автора твору, знайомі із визначними політичними й культурними діячами – творцями нашої історії.

Науковці музеїв влаштовують зустрічі з цікавими людьми

(письменниками, художниками, режисерами кінофільмів, народними умільцями, як аматорами, так і заслуженими майстрами у своїй сфері діяльності). Зустрічі з учасниками національно-визвольних змагань – вояків УПА, воїнів АТО, ООС викликають особливе зацікавлення серед молоді, адже з уст очевидців, творців історії вона має можливість почути нашу історію.

Цінними є записи спогадів на електронні носії – кіно-фоно-фотододокументи (диски, касети, відео), які зберігаються у фондах музеїв, даючи можливість почути голоси як визначних діячів нашої історії, так і маловідомих наших краян, які були свідками трагічних подій (війни, голодомору, поневіряння по Сибіру, зазнали допитів радянських каральних органів, мук і знущань у нацистських концтаборах, митців сьогодення).

Отже, музей зближує молоде покоління із старшим, допомагає осмислити й полюбити свою історію, яка є не просто шкільним предметом, а й пережитком попередніх поколінь їхніх родичів, осмислити те, що історія України – це наша історія, написана кров'ю українців і яку ціну заплачено нашими попередниками за мир. Яскраві приклади героїзму наших батьків, братів, сестер, дідів і прадідів, про яких розповідають музейні світлини, картини художників, про які дізнаються під час екскурсій школярі, переглядів історичних документальних та художніх фільмів, спогади родичів, друзів, про тих, хто віддав своє життя за Україну, викликають у молоді гордість за свою державу та бажання бути схожими на них, виховують справжніх патріотів України.

Такі форми музейної роботи, як брейн-ринги, історичні вікторини, конкурси, надають вивченню історії принципу змагальності, що сприяє її кращому засвоєнню, поглибленню, а, отже, сприяють національно-патріотичному вихованню молоді. У ряді музеїв діють гуртки юних екскурсоводів, де діти вчать проводити екскурсії, складати тематико-експозиційні плани. Музей надає допомогу учням у написанні учнівських проектів, конкурсних робіт, рефератів тощо. Водночас музейні працівники практикують таку форму роботи з молоддю, як гутірки, де про історичні події говорять, сидячи за власноруч приготовленим кулішем, слухаючи живу музику, дискутуючи.

Науково-практичні конференції також відбуваються із залученням студентської та учнівської молоді, яка виявила бажання й

зацікавлення в обговоренні конкретної теми, винесеної на науковий форум. Шкільні музеї теж практикують самостійне – внутрішньошкільне проведення конференцій. У ряді музеїв практикується проведення пересувних, банерних виставок, проведення інтерактивних ігор – гра «УПА – відповідь нескореного народу», уроків історії, презентації книг воїнів АТО, письменників, поетів, діячів літератури, музики, майстрів різноманітних видів мистецтв (кераміки, скульптури, різноманітних прикрас, вишивки, тощо).

Музеї організовують велопробіги, чим не тільки вшановують певну історичну подію чи постать, а й популяризують здоровий спосіб життя серед молоді. Адже патріот України повинен не тільки любити свою державу, її історію, звичаї і традиції, а й бути фізично здоровим. Ряд музеїв налагоджують зв'язки й тісно співпрацюють із громадськими організаціями, установами (кафедрами вишів – кафедрою історії України і методики викладання історії ПНУ ім. В. Стефаніка, Центром національно-патріотичного виховання молоді та ін.).

Результатом патріотичного виховання має бути формування почуття любові до свого народу, поваги до українських національних традицій, відчуття своєї належності до України, усвідомлення спільності власної долі з долею Батьківщини й готовність стати на її захист, у чому музей відіграє, поряд із школою, надзвичайно важливе значення – сприяє вихованню справжніх патріотів України.

Любомира ФЕДУНИШИН

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІВАНА КРЕВЕЦЬКОГО

На сучасному етапі розвитку історичної науки особливої актуальності набувають краєзнавчі дослідження, оскільки вивчення місцевої історії є невід'ємною складовою аналізу історичного процесу. Характерною ознакою краєзнавчої спадщини галицького історика І. Кривецького є багатовекторність досліджень і цінна джерельна база.

Краєзнавчий доробок дослідника можна зарахувати до

інтелектуального фонду «золотого десятиріччя» краєзнавства 1920–х рр., що зумовлювало збереження традицій, культури, системи цінностей, високий професіоналізм у дослідженнях [19, с. 22]. Історик, захоплюючись локальними студіями, вивчав історію, населення, господарство Галичини, що у ХІХ–ХХ ст. належала до історико-географічного регіону Західна Україна (історико-географічної території – західноукраїнські землі) [22, с. 53–54]. Вчений як фаховий історик є автором краєзнавчих праць, статей, записок, рецензій з місцевої історії Галичини, які публікував у різних періодичних виданнях з метою ознайомлення широкого кола галицьких читачів з історією краю. Краєзнавча діяльність І. Кревецького як дійсного члена НТШ входила одночасно і в сферу науки, і в сферу громадської діяльності, оскільки вчений науково і всебічно вивчав історію Галичини, популяризував свої творчі здобутки і використовував результати своїх досліджень як засіб навчання і виховання національно-свідомих громадян.

Я. Верменич зауважила, що І. Кревецький як представник галицької історичної школи віддавав перевагу поняттям «регіоналізм» у своїх наукових працях [17, с. 15]. Вважаємо, що краєзнавча діяльність історика відповідає такій логічній схемі пізнання: «накопичення фактів, виявлення їхньої специфіки, зумовленої регіональними особливостями, визначення місця і ролі локальних подій у загальному перебігу історичного процесу, простеження певних закономірностей, що стосуються діалектики загального і особливого» [16, с. 33].

Слід погодитися з думкою Ірини Колесник про те, що в історіографічній практиці вченого регіональна історія займала чи не найважливіше місце. По-перше, вона була фактором становлення української історичної науки; по-друге, становила складову національної свідомості, суспільної психології; по-третє виконувала методологічні функції, виступала як засіб наукового пізнання на різних етапах розвитку історичної ідеології. Адже державницький ірраціоналізм української історії, перервність державницької традиції, брак державно-адміністративних інституцій та установ слугували передумовою формування у свідомості українців почуття місцевого, локального патріотизму [18, с. 207].

Виходячи з цього, І. Кревецький як свідок та учасник національно-визвольного руху на західноукраїнських землях першої

чверті ХХ ст. ставив перед собою завдання висвітлити політичну, культурну, економічну і загальнонаціональну роль Галичини в українській історії. Він писав, що «тільки Галичина, як показує українська історія, щось без порівняння, вартійше в українським національним організмі, ніж рука або нога в організмі людським» [1, арк. 45].

Краєзнавчі зацікавлення І. Кривецького зосереджувалися навколо проблем історії Галичини кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. [21, с. 4]. У листі до М. Возняка від 7 лютого 1922 р. дослідник писав: «У Львові ж візьмуся негайно за зачатку історію Галичини під Австрією (1772–1918), яку й може друкуватиму в «Загальній Бібліотеці «Просвіти»» [3, арк. 15]. Історикун належить комплексна стаття «Королівство Галичина і Володимирія. 1772–1918», опублікована в журналі «Стара Україна» (Львів, 1925). Дослідник вказав на загальну анархію, економічний занепад міст, відсутність внутрішніх реформ, війська, що зумовило поділ Речі Посполитої правлячими сусідніми дворами [12, с. 19]. І. Кривецький зауважив, що в результаті дипломатичних переговорів щодо розподілу Польщі було укладено спільну ділову декларацію, яку від імені Австрійської імперії 19 лютого 1772 р. підписали королева Марія Терезія і цісар Йосиф ІІ, зі сторони Пруссії 28 лютого 1772 р. король Фрідріх ІІ і від Російської імперії 5 березня 1772 р. цариця Катерина ІІ. Одночасно держави опублікували документи – історичні «Виводи прав», які з'явилися друком латинською, французькою, німецькою і польською мовами [2, арк. 13–14].

Учений присвятив досліджуваній проблемі одну з найбільших своїх праць – «Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850 рр.», що була опублікована серією статей. Дослідник проаналізував маніфест Марії Терезії від 11 вересня 1772 р. та «Виводи прав» держав щодо окремих польських окупованих земель. Він зазначив, що Марія Терезія титулувала себе королевою Галичини і Володимирії від 1741 р., а в 1769 р. додала до своєї королівської печатки герб вищезазначених земель. В окупаційному маніфесті від 11 вересня 1772 р. йшлося про те, що частина Польщі відійшла під владу австро-угорського двору. Також зазначено про заклик щодо послуху підданих та іменовано губернатором краю графа І. Пергена [7, с. 54–55].

Автор стверджував, що за наказом Йосифа ІІ велася активна пошукова робота істориків в австрійських та угорських архівах з

метою пошуку документів для підтвердження прав на захоплені польські території. У 1772 р. угорський історик І. Бенцзур видав «Вивід прав королівства Угорщини до Малої або Червоної Русі і Поділля та Чехії до князівств Освенціма і Затора» [7, с. 57]. Згідно з виявленими документами, починаючи з XI–XII ст. угорські королі були володарями Королівства Малої, або Червоної Русі, а саме двох частин цього Королівства: Галичини й Володимирії. На підтвердження цього наводилися виписки з польських, українських й угорських хронік і літописів, а також печатки й документи давніх угорських королів, на яких знаходилися герби та титули Галича і Володимира [12, с. 20].

Іван Кревецький звернув увагу на конкретні історичні факти. У договорі угорського короля Людовика I з польським королем Казимиром III Великим 1352 р. вказувалося, що коли в Казимира не буде спадкоємця престолу, то польська і руська (галицько-волинська) корони мають перейти до Людовіка I; підтверджувалося безперервне існування в угорському королівському титулі додатка «*rex Galitiae et Lodomeriae*». У 1673 р. Польща визнала право Угорщини на Червону Русь (Галичину) (лист польського підканцлера А. Ольшанського від 4 серпня 1673 р.) [7, с. 58]. Історик проаналізував 17 оригінальних документів, 12 з яких стосувалися права Угорщини на Галичину.

Дослідник зауважив, що польський історик та економіст Ф. Лойка виступив проти поділу земель Речі Посполитої сусідніми державами. Він за дорученням польського короля Станіслава IV Августа підготував та опублікував у 1773 р. «Відповідь на вивід прав угорської корони до Червоної Русі та Поділля, а чеської – до князівств Освенціма і Затору». Польський історик, за І. Кревецьким, наводив аргументи невідповідності правничо-історичної дійсності щодо окупації польських земель чужими державами. Але, як зазначив автор, ця історично-дипломатична полеміка з “виводами прав” і «відповідями» польської сторони не могла вже зупинити ходу історичних подій [7, с. 62].

Дослідник значну увагу звернув на висвітлення питання формування кордонів Галичини в 1772–1850 рр. На основі договору між Пруссією і Російською імперією від 19 лютого 1772 р. та домовленостей між Пруссією, Російською і Австрійською імперіями від 2 серпня 1772 р. відбувся перший поділ Польщі, за яким Галичина стала австрійською провінцією. Історик висвітлив окупацію

Галичини австрійськими військами під командуванням генерала Гадіка. Австрійський воєначальник 10 червня 1772 р. видав прокламацію, де закликав галичан підкоритись новій імперській владі. 11 вересня 1772 р. оголошено маніфест Марії Терезії про приєднання до Австрійської імперії українських земель (входили до Галицько-Волинської держави у XII–XIV ст.) та польських територій. 15 вересня о 12 годині останні відділи російських військ покинули Львів. Генерал Гадік видав наказ австрійській армії увійти в місто [12, с. 24].

Територія, яка перейшла до Австрійської імперії в результаті першого поділу Польщі, складалася з двох груп земель: української і польської. У габсбурзькі володіння були інкорпоровані колишня територія Руського (без Холмщини), Белзького, країн Подільського і Волинського воєводств, а також південні частини Краківського і Сандомирського та частина Люблінського воєводств. Незважаючи на відмінності, які існували між цими землями протягом усього періоду їхнього існування, імператорський двір об'єднав їх у єдину адміністративну одиницю – Королівство Галичини і Володимирії з великим князівством Краківським та князівствами Освенцімським і Заторським, провінцію Австрійської імперії 1772–1918 рр. Землі були штучно об'єднані в один коронний край, який поділявся на дві частини: Східну Галичину, заселену переважно українцями, та Західну Галичину, де більшість становили поляки.

І. Кревецький здійснив історико-правовий аналіз відмінностей між Східною та Західною Галичиною, вирізняючи історичні, етнографічні, економічні та культурні фактори. Дослідник зауважив, що Східна Галичина за етнічною належністю є українською, а Західна – польською. Є відмінності в побутовій та релігійній площині: українці належать до візантійської культури (східний обряд), а польська група населення – до романо-германської культури (західний обряд, або латинський).

Учений порушив питання про роль Галичини на міжнародній арені. У публікації «Галичина і Росія. Кілька історичних пригадок» автор зауважив, що хоча Австрійська і Російська імперії постійно демонстрували зовнішню гармонію відносин, насправді між ними існувало велике напруження, джерелом якого була ситуація на Балканах і змагання за Галичину. У цьому плані особливе стратегічне значення мав Львів. Історик перерахував конфлікти між двома

імперіями та зазначив, що вперше відкрита суперечка між державами почалася в 1772 р. щодо Галичини і Малопольщі та соляних копалень. «На Східну Галичину, – писав дослідник, – дивиться Росія жадним оком уже від першої хвили прилучення сего краю до Австрії ... Та від того часу питання захоплення старого галицько-володимирського князівства не перестає займати умів найвизначніших і найвищих російських державних керманічів ні на хвилю – через цілий ХІХ вік аж по нині» [11, с. 25–30]. Перехід Галичини до Австрійської імперії в 1772 р. був тяжким ударом для російської політики. Але Росія ніколи не покидала планів захопити всі українські землі, які належали до Київської держави і за будь-якої нагоди заявляла про свої права на Східну Галичину. Як наслідок, експансіоністські зазіхання Російської імперії на Галичину в Першій світовій війні.

Галичина з центром у м. Львові перетворилася на геополітичний фактор, з одного боку, стабілізації українського національного руху, який став підривати могутність Російської імперії, а з іншого – вона стала як інтегрована частина Австрійської імперії фактором-перешкодою для натиску Росії на Центральну Європу [15]. І. Кривецький логічно виклав історичні факти про важливу роль східногалицького питання та геостратегічного розташування краю в міжнародній політиці.

Історик у своїх дослідженнях велику увагу приділив характеристиці господарства краю в 1770–1780-х рр. Земельні відносини, на думку вченого, відображали соціальну стратифікацію населення. Була розроблена спеціальна система управління землею та річним посівом. Значна частка землі (1/3) належала австрійській державі, існували також єпископські, церковні, монастирські землі. Найпоширенішим промислом вважалось добування солі, значні поклади якої знаходились на території західної і південно-східної частини Галичини. Галицькі селяни експортували сіль на Наддніпрянщину, Волинь та Поділля. Видобували нафту й озокерит на Дрогобиччині.

І. Кривецький зауважив, що найбільш розвинутими галузями було гуральництво, ткацтво, килимарство, обробка шкіри тощо. У порівнянні з іншими провінціями Австрійської імперії, промисловість Галичини перебувала у відсталому стані, за винятком гуральництва. Розвиток ремісництва краю мав кустарний характер. У деяких

галузях ремісництва майстрів було надмірно багато, наприклад у кравецтві. Особлива конкуренція спостерігалась між ремісниками-християнами та ремісниками-євреями. Перші зосереджували у своїх руках шевство, а другі – кравецтво. Інколи між ними виникали конфлікти [10, с. 168].

Невід'ємним елементом соціально-економічного життя була торгівля, розвиток якої в краї також вивчав історик. Торгівля наприкінці XVIII ст. зосереджувалася переважно в руках євреїв. Продаж пшениці формував основний напрям галицького експорту, зокрема до польського м. Гданськ. Це пов'язано з географічним становищем Галичини, оскільки через р. Вісла можна було здійснювати експорт продукції. Окрім пшениці, до Гданська експортували льон, шкіру, віск, мед, горілку, тютюн, деревину тощо. Натомість, до Галичини завозили продукцію та товари з Англії, Голландії, Франції, генуезьких міст. Також Галичина торгувала з Кримським ханством, Молдавським господарством, Османською імперією. Незначна торгівля відбувалась із сусідньою Угорщиною (наприклад, вина, овочі), з Італією (ювелірні вироби), з Голландією (книги) та ін. [10, с. 169].

Дослідник зауважив, що в Галичині, поряд із польською валютою, функціонували такі монети: австрійські, російські, пруські, шведські, данські, саксонські, голландські. Найбільшим торговим містом у Східній Галичині був Львів. Сюди з'їжджалися не тільки місцеві торговці, але й з сусідніх Поділля і Волині. Окрім Львова, торгові ярмарки проходили в Бродах, Заліщиках, Тернополі, Сокалі, Любліні, Ярославі.

Економічні реформи австрійської влади викликали спротив польської шляхти, яка не бажала втрачати панівного становища в Галичині. Марія Терезія в таємних інструкціях до адміністрації краю закликала до практичних дій у сфері реформування мануфактурно-фабричного виробництва, надання ремісникам і промисловцям різного роду привілеїв. Зверталася увага на ремонт доріг, через які проходили торгові валки. Австрійський уряд сприяв також налагодженню торговельних відносин галицьких купців із турецькими. Для цього було здійснено низку заходів: проведено загальну ревізію попередньо укладених торгових контрактів із Османською імперією; відкрито торговельний шлях на південь через Дністер і Прут [10, с. 179].

Вчений виділив два етапи реформ у сфері мануфактурно-фабричного виробництва. Перший період – з 1773 р. до 1783 р. – характеризувався підготовкою до реформування промисловості: налагодження торгових шляхів, забезпечення поштового зв'язку, вирішення кредитних відносин, створення ринків збуту продукції та укладення торгових контрактів. Другий період, який тривав з 1784 р. до 1790 р., визначався наданням державних субсидій в економіку Галичини, впровадженням політики протекціонізму у сфері місцевої торгівлі, яке супроводжувалося зниженням митного навантаження на купців. Створювалися фабрики, продукція яких експортувалася за кордон.

Заслуговує на увагу праця І. Кревецького із соціально-економічної історії Галичини «Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в ХІХ в.». При написанні статті автор використовував історичні дослідження В. Калінки, М. Зубрицького, Б. Лозінського та аналізував матеріали сільських громад. Історик зазначив, що за ініціативою Марії Терезії були розпочаті соціальні реформи, які продовжив цісар Йосиф II та завершив Фердинанд I у 1848 р., коли ліквідував інститут кріпацтва як пережиток середньовічної доби. 20 листопада 1781 р. цісарською канцелярією видано патент, згідно з яким панщина становила до трьох днів на тиждень. Новий патент від 15 січня 1784 р. забороняв додаткові відробіткові повинності, так звані «помічні служби». На постійні прохання дідичів, за сприяння галицького губернатора графа фон Бригіда, 8 серпня 1786 р. було видано цісарем новий патент, який уперше вводив нову норму повинностей – «помічні дні», обов'язкову платну допомогу дідичам зі сторони залежних селян у час жнив і сінокосів. Це стосувалося тих селян, які працювали на панських ланах 1 або 2 дні на тиждень. Сума обов'язкової панщини і «помічних днів» разом не могла перевищувати 3 дні на тиждень. Ціни за «помічні дні» мали встановлювати старости округу кожного року [6, с. 145]. Дана норма повинностей була ліквідована цісарським маніфестом 13 квітня 1846 р. після придушення польського повстання [6, с. 147].

Досліднику належить праця «Аграрні страйки і бойкоти у Східній Галичині в 1848–1849 рр.». Автор спростував хибні погляди істориків про те, що нібито перші страйки на селі розпочалися тільки в 1896–1897 рр. [4]. Він аргументовано і переконливо довів, що

такого характеру невдоволення селян мало місце одразу ж після скасування панщини. Дослідник охарактеризував причини страйків і райони їх поширення, згадав усі відомі йому аграрні рухи 1848–1849 рр. та показав реакцію крайового і центрального уряду на них.

Навряд чи можна погодитися з висновком автора про те, що тодішня українська інтелігенція негативно ставилася до селянської боротьби і явно несправедливим є його докір, що вона в справі сервітутів не спромоглася ні на що більше, як на підготовку петицій та заяви до австрійського уряду [20, с. 153]. Незважаючи на це, заслугою вченого є здійснення наукового аналізу причин, хронології та території поширення аграрних страйків галицьких селян як форми боротьби за суспільно-економічне визволення напередодні та під час революції 1848–1849 рр.

І. Кревецький, розглядаючи маловідому подію 1848 р. в с. Цуцилів Надвірнянського округу, підготував спеціальне дослідження «Цуцилівська тривога в 1848 р.» [5]. Історик на основі архівних матеріалів («Хроніки Остермана») висвітлив напружені відносини австрійської влади з поляками та важкі умови підданського життя галичан. Дослідник зазначив, що Краківський народний комітет сприяв поширенню неправдивої інформації в краї про скасування панщини. Це викликало непокору селян дідичам та заворушення. За дослідженням історика, дідичі с. Цуцилів, підбурювані поляками, повідомили станиславівському старості Фестенбургу, що окружний комісар Остерман закликав селян до масових виступів проти панів. Спеціальну петицію було надіслано губернаторові краю графу Ф. Стадіону. Повідомлялося, що 5 квітня 1848 р. громада с. Цуцилів виступила проти поміщиків та відмовилася іти на панщину. Приводом стала звичайна бійка в шинку, а польська сторона показала цю незначну подію як «селянську революцію». Автор зауважив, що події в с. Цуцилів не були такі трагічні, як їх перебільшено подали поляки в петиціях і меморандумах [5, с. 470].

Історик у статті «Конскрипції в Галичині в 1773–1921 рр.» проаналізував статистичні дані про населення краю. Він зазначив, що 1773 р. в Галичині проживало 830 000 чоловіків і 860 145 жінок, а також вказав кількість жителів в Освенцімі і Заторі [14, с. 6]. І. Кревецький зауважив, що вперше під час перепису 1776 р. виділено в окремі групи християн (1 220 935 чоловіків і 1 259 950 жінок) та євреїв (74 276 чоловіків і 73 322 жінки). Автор за конскрипцією

(переписом населення) 1789 р. виокремив 118 міст та 6 160 сіл. Важливою, на думку краєзнавця, є конскрипція 1846 р., де вперше зазначено національність населення Галичини, а саме вказано: 2 441 771 українців, 1 994 802 поляків, 335 071 євреїв, 100 000 німців, 3 160 вірмен, 345 словаків. Також зауважив, що в 1869 р. греко-католики становили 65,8% усього населення Галичини, римо-католики – 20,8%, євреї – 12,5% [14, с. 7]. Отже, історик у своєму дослідженні висвітлив питання демографічної, національної та етноконфесійної ситуації в краї.

У праці «Справа поділу Галичини в 1846–1850 рр.» І. Кревецький велику увагу звернув на діяльність першої української політичної організації в Галичині – Головної руської ради (далі – ГРР), що була утворена 2 травня 1848 р. у Львові для оборони прав українського населення. Історик відзначив законодавчі ініціативи ГРР щодо поділу Галичини на дві окремі адміністративні одиниці: західну – польську і східну – українську, до якої мали також входити Буковина і Закарпаття. Вчений зауважив, що вперше ГРР виступила з вимогою поділу Галичини на дві провінції на Слов'янському конгресі в Празі 31 травня 1848 р., куди направила трьох делегатів: Г. Гінелевича, І. Борисикевича й О. Заклинського. Згодом 9 червня 1848 р. ГРР надіслала меморіал до цісаря з цією ж вимогою, 17 липня 1848 р. – до Міністерства внутрішніх справ, 18 липня 1848 р. звернулася з петицією до австрійської Державної Ради. Поляки виступили проти поділу Галичини. У зв'язку з цим, було направлено ГРР ще два меморіали до Міністерства внутрішніх справ: 28 жовтня 1848 р. і 29 березня 1849 р. [8, с. 74].

Переглядаючи краєзнавчу працю І. Кревецького, слід звернути увагу на додатки, які є особливо цінними, оскільки в них подана низка важливих законодавчих документів про діяльність ГРР в 1848–1850 рр., що відображають державницькі настрої українського народу. При підбірці матеріалів автор використав архівні документи з Відня та з урядового часопису «Вісник державних законів» [20, с. 155]. Крім проблем суспільно-політичного розвитку, краєзнавець досліджував історію організації вищої освіти в Галичині [23, с. 150–151]. Зокрема, у статті «Неоправдані докори. До історії т. зв. «Руського інституту» (Studium ruthenium) на Львівському університеті» проаналізував діяльність філософсько-богословського факультету Львівського університету з українською мовою викладання,

заснованого в 1787 р. Зауважив, що через брак греко-католицьких священиків до цісаря звернулися галицький митрополит Л. Шептицький, львівський єпископ П. Білянський, перемишльський єпископ М. Рило, які просили відкрити «богословські українські виклади» [9, с. 122].

У 1805 р. університет перенесено зі Львова до Кракова, навчання проводилося у приміщенні греко-католицької семінарії. І. Кривецький досліджував причини короткого існування української освітньої установи вищого типу. При вивченні цієї проблеми науковець проаналізував праці вчених і культурно-освітніх діячів: Й. Левицького, І. Гарасевича, Я. Головацького, О. Огоновського, І. Франка, О. Барвінського. Автор зауважив, що «Руський інститут» «покликував ся до життя тимчасово – і виключно тільки для кандидатів на греко-католицьких духівників, тих, власне, що не знали латинської мови, в якій відбувалися виклади теології на університеті» [9, с. 123]. Викладачі «Руського Інституту» отримували тільки половину зарплати порівняно з наставниками латинських студій. У зв'язку з цим, 21 березня 1789 р. вони звернулися з проханням до губернатора краю визнати руських професорів членами Львівського університету і надати їм право бути присутніми на вчених радах факультетів [9, с. 125].

Краєзнавчі дослідження І. Кривецького про історичний розвиток Галичини у складі Австрійської імперії є систематизованими історико-документальними працями, ґрунтованими на критичному підході до вивчення джерел. Досліджуючи історію Галичини, вчений значну увагу приділив аналізу історіографічних праць з даної проблеми. І. Кривецький вважав, що вивчення історії рідного краю є основою для з'ясування широкого кола історичних питань. У статті «Льокальна історія» зазначив, що «в нашій історіографії, давнішій і новішій, дуже мало праць з історії Галичини», та вказав, що першими звернули увагу на вивчення історії нашого краю поляки. У XVII ст. львів'янин, за походженням вірменин, Й. Зіморевич написав першу історію столиці Руського воєводства. У XIX – на початку XX ст. з'явилися праці В. Лозинського, В. Левицького, Б. Павловського та ін.

Вчений зауважив, що першим серед українців почав досліджувати місцеву історію Д. Зубрицький («Kronika miasta Lwowa», 1844 р.). Згодом, у 1860–1880 рр., з'явилися праці

українських галицьких істориків І. Шараневича, В. Ільницького, А. Петрушевича, В. Площанського, а на початку ХХ ст. історію Галичини досліджували С. Томашівський, І. Крип'якевич, Й. Пеленський, І. Созанський, М. Зубрицький, П. Білинський та ін. [13, с. 6].

Заслуговує на увагу розвідка І. Кревецького «Нові праці по історії Галичини 2-ої пол. XVIII в. (1772–1790)», де він стверджував, що період переходу Галичини зі складу Речі Посполитої до Австрійської імперії ще малодосліджений. Причиною цього є, на думку історика, «... брак студій над архівним матеріалом тих часів – з одного боку, й некритичне відношене поодиноких авторів до відомого вже – з другого ...» [10, с. 158]. Досліджуючи історію Галичини кінця XVIII ст., І. Кревецький аналізував праці А. Бравера «Галичина у часі її переходу до Австрії» (1910 р.), Б. Павловського «Зайняття Львова Австрією» (1911 р.), Г. Гроссмана «Промислова і торговельна політика Терезіянсько-Йосифінського правительства в Галичині 1771–1790» (1911 р.), на основі чого зробив висновок про стратегічне значення Галичини як провінції Австрійської монархії. Це, зокрема, можна прослідкувати при розгляді І. Кревецьким праці А. Бравера «Галичина у часі її переходу до Австрії», при вивченні окупаційних процесів у Галичині; статистики кількості населення, його національного складу; особливостей розвитку сільського господарства і промисловості; ремесла і торгівлі; духовної культури.

Аналізуючи стан Галичини в час її переходу під австрійське підданство, І. Кревецький зазначив, що населення краю в 1773–1774 рр. становило два мільйони шістсот тисяч осіб. З них християн – щонайменше 2 млн 430 тис. та іудеїв – близько 170 тис. Що стосується адміністративно-територіального поділу Східної Галичини, вчений констатував: у 1774 р. у Галичині було 6617 поселень, тобто міст, містечок та сіл [10, с. 163].

Таким чином, І. Кревецький зробив вагомий внесок у розвиток історико-краєзнавчих наукових знань: дослідив політико-адміністративний статус Галичини після її входження до складу Австрійської монархії, прослідкував процес формування кордонів та з'ясував кількісні показники населення краю за національною і релігійною належністю, розкрив діяльність «Руського інституту» при Львівському університеті. Історик аналізував суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію в Галичині під час революції 1848–

1849 рр., зокрема розглядав український національний рух у Галичині під час “весни народів” як боротьбу за національно-територіальну автономію українських земель з метою утворення власної національної державності.

Дослідник на основі аналізу документів Головної руської ради висвітлив політичну програму українців щодо утворення у Східній Галичині окремої провінції з українською адміністрацією та національним сеймом. І. Кривецький, аналізуючи праці істориків, охарактеризував соціально-економічний розвиток краю, розкрив значення «помічних днів» у селі в період існування панщини та звернув увагу на селянські страйки у Східній Галичині, які свідчили про недосконалість аграрних перетворень. Дослідник порушив проблему краю в системі міжнародних відносин двох імперій – Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) та Російської наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІ України). Ф. 368. Оп. 1. Спр. 173. 56 арк.
2. ЦДАІ України. Ф. 402. Оп. 1. Спр. 5. 152 арк.
3. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Ф. 29. Спр. 337. 15 арк.
4. Кривецький І. Аграрні страйки і бойкоти у Східній Галичині в 1848–1849 рр. До історії боротьби за суспільно-економічне визволення українських селянських мас у Східній Галичині. Львів, 1906. 23 с.
5. Кривецький І. Цуцилівська тривога в 1848 р. (причинок до історії останніх днів панщини в Галичині) // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині (1894–1904). Львів, 1906. С. 446–482.
6. Кривецький І. Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в ХІХ в. // Записки НТШ. 1907. Т. LXXVI. С. 143–155.
7. Кривецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850 // Записки НТШ. 1910. Т. 93. С. 54–69.
8. Кривецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850 // Записки НТШ. 1910. Т. 94. С. 58–83.
9. Кривецький І. Неоправдані докори. До історії т. зв. “Руського Інституту” (*Studium ruthenium*) на Львівському університеті // Записки НТШ. 1911. Т. 102. Вип. II. С. 116–126.
10. Кривецький І. Наукова хроніка. Нові праці по історії Галичини 2-ої пол. ХVІІІ в. (1772–1790) // Записки НТШ. Т. CVІІІ. Львів, 1912. С. 158–180.
11. Кривецький І. Галичина і Росія. Кілька історичних пригадок. Львів, 1914. 31 с.

12. Кревецький І. Королівство Галичини і Володимирія. 1772–1918 // Стара Україна. 1925. № 1–2. С. 19–24.
13. Кревецький І. Льокальна історія // Нова Зоря. 1928. 19 лютого. Ч. 12. С. 6.
14. Кревецький І. Конскрипції в Галичині в рр. 1773–1921 // Нова Зоря. 1931. 18 жовтня. Ч. 79. С. 6–7.
15. Баган О. Чому почалася Перша світова війна? Геополітичне значення Галичини в оцінках українських істориків початку ХХ ст. Універсум. 2014. № 7–8. <http://www.universum.lviv.ua/journal/2014/4/bahan.htm>
16. Верменич Я. Історична регіоналістика і краєзнавство: діалектика співвідношення // Історико-географічні дослідження в Україні. 2004. № 7. С. 29–47.
17. Верменич Я. Роль М. С. Грушевського у становленні системи регіонально-історичних досліджень в Україні // Український історичний журнал. 1998. № 2. С. 92–101.
18. Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія // Регіональна історія України. Збірник наук. статей. Вип. 1. Київ, 2007. С. 205–220.
19. Куделко С., Кашаба О. Теоретико-методологічна дискусія з питань історичного краєзнавства в 20-ті – на початку 30-х років ХХ ст. // Краєзнавство. Науковий журнал. 2009. № 3–4. С. 21–27.
20. Педич В. Історична школа М. Грушевського у Львові (1894–1914 рр.). Івано-Франківськ, 1997. 208 с.
21. Стеблій Ф. Іван Кревецький – історик-державник. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 40 с.
22. Турченко Г. Історична регіоналістика і краєзнавство в контексті національної історії (південноукраїнський аспект) // Краєзнавство. Науковий журнал. 2006. № 1–4. С. 50–57.
23. Федунішин Л. Полікультуротворча діяльність Івана Кревецького // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історія. Івано-Франківськ: Плай, 2009. Вип. 16. С. 148–153.

Іван ТИМІВ

ТАТАРСЬКИЙ НАБІГ НА ПОДІЛЛЯ І ГАЛИЦЬКІ ЗЕМЛІ У 1589 Р.

Розглядаючи хронологію татарських вторгнень на українські землі другої половини ХVІ ст., варто звернути увагу на один із масштабних походів орди на Поділля та в галицькі землі Руського воєводства у 1589 р. Найповнішим джерелом відомостей про цю

подію є звістки про неї в західноєвропейській пресі [22, с. 164–165]. «Власне, зростання популярності реляційного жанру в Речі Посполитій наприкінці XVI ст., – вважав історик Дмитро Вирський, – сприяло більшій обізнаності з «українською» проблематикою на Заході християнської Європи» [6, с. 118].

Метою статті є аналіз джерел та літератури, в яких висвітлена передумови татарського походу 1589 р., організацію супротивниками військових сил для вторгнення і оборони краю, чисельність обох армій і командування, стратегічні цілі ординців, маршрут походу, оборонні дії захисників, наслідки набігу.

Вторгнення османських військ і кримців у серпні 1589 р. на терени Поділля і Руського воєводства знайшло відображення в українських літописах, польських хроніках, реляціях, мемуаристиці, листуванні, зарубіжній періодиці. Стислі повідомлення про татарський набіг літа 1589 р. зафіксовані в українських літописах [15] та місцевому літописанні [23]. У Київському літописі виокремлено момент вторгнення й зафіксовано зупинку орди під м. Збаражем та збройну сутичку з татарами під с. Баворовом. «Року 1589 татарове Подоле сплюндрували» [15, с. 104]. Далі під цим роком зазначено «Року 1589 Татаре спаские (sic) подъ Збаражемъ кошемъ стояли и Струса подъ Баворовомъ забили» [15, с. 109].

Із регіональних літописних джерел згадки про татарський набіг 1589 р. містять Літопис Крехівського монастиря, що фіксує лише дату події «Татаре на с: Спса [1589]» [23, с. 3] та Львівський літопис, у якому ця подія зміщена у часі на один рік і датована раніше, 1588 р. – «татаре спаськіі» [2, с. 102]. Вартісним першоджерелом історичної інформації про події турецько-татарського набігу влітку 1589 р. є офіційне і приватне листування. Цікаві матеріали з означеної проблематики в архівах Польщі виявив київський історик Юрій Мицик [21, с. 331–333]. Йому вдалося віднайти декілька листів (№ 1–4), що стосуються значного турецько-татарсько-ногайського нападу на українські землі у серпні 1589 р. та відсічі йому з боку військ під командуванням Якуба Струса і князів Заславського та Ружинського [21, с. 328].

До джерел з історії ординського походу в українські землі влітку 1589 р. належить і маловідомий анонімний опис татарського вторгнення й військової кампанії 1589 р. Докладний джерелознавчий аналіз цього твору реляційного жанру здійснив Д. Вирський [3; 4,

с. 118–114], який також переклав текст пам'ятки українською мовою [5, с. 278–297].

Інформативним джерелом про події літа 1589 р. є також так звані «летючі листки», тобто друковані листівки реляції, брошури, що упродовж XVI–XVII ст. поступово перетворювалися у газети в сучасному розумінні слова. Їхніми попередниками були рукописні «Новини», або «відомості», засновані на офіційній інформації, листах, усних повідомленнях дипломатів, мандрівників, купців, військових, врешті на чутках. Вони присвячувалися окремій події або декільком подіям у різних країнах чи містах. Увагу привертала війни, дипломатичні стосунки, життя правлячих династій і церковні події, стихійні природні явища тощо. Звістки про події в Україні друкувалися із запізненням на два-три тижні. «Летючі листки», в яких висвітлювалися події в Україні, друкувалися у Німеччині та Польщі, особливо в м. Гданську (німецькою мовою) [19, с. 30, 31, 32].

Такого змісту є брошура «Нові звістки», видрукована нюрнберзьким друкарем Леонгардом Гойслером на основі листів з Речі Посполитої в німецькомовній «Новій газеті». Оригінал брошури зберігається у відділі стародруків бібліотеки Оссолінських у м. Вроцлаві, а мікрофільмована копія – в Національній бібліотеці у м. Варшаві [36; 26]. Цю пам'ятку виявив історик Юрій Мицик, вона має назву «Правдивий опис того, що відбулося в Польщі, в країні Поділля 1589 р.». На титульній сторінці видання поміщено графічне зображення двобою рицаря з турком. У тексті мовиться про спустошення, спричинені напасниками, опір з боку українських козаків і селян, висвітлено бойові епізоди в районі м. Галича та с. Баворова. Про літній набіг 1589 р. повідомляється також у «летючому листку» римського видання 1590 р. італійця Бартоломео Бонфандіно. Згідно з повідомленням видавця, чисельність турецького війська під орудою бейлербея сягала 75 тис. воїнів. Французькою мовою у м. Ліоні цю брошуру переклав Бенуа Ріго. Того ж 1590 р. у м. Празі побачив світ чеський переклад брошури Гойслера під назвою «Грізні новини», видавець Данило Седлчанський [19, с. 34].

Отже, завдяки перекладам історична інформація про події в Україні поширювалася в різних країнах Європи. Згаданий «Правдивий опис того, що відбулося в Польщі ...» був також у полі зору Д. Вирського. Його переклад заголовка «Правдивий опис того, що відбулося в Польщі, у Подільській землі 1589 р.» (Гданськ, 1589;

Нюрнберг, 1589). За спостереженням історика, оповідь у «Новій газеті», що виходила у м. Гданську німецькою мовою, лаконічна. Вона охоплює події 17 вересня – 1 вересня 1589 р. Текст повідомлення підготовлено на основі листа до м. Кракова від 7 вересня 1589 р. Повідомлення завершується описом битви з татарами на р. Дністрі у вересні 1589 р. Про наступні сутички з турками автор уже не повідомляє. Італійський і французький варіанти мають фактографічні відмінності, отже, частково це різні джерела. Із них найбільш цілісним і деталізованим оповіданням про татарський напад 1589 р. є анонімна паризька реляція. Вона яскраво ілюструє зростання потуги українського козацтва, ставить під сумнів традиційні оцінки дій великого гетьмана коронного Яна Замойського (роки гетьманування – 1581–1605) у кампанії 1589 р. як провальні [4, с. 120, 144]. У дійсності вони були виваженими і загалом успішними.

Анонімний твір має звичайну для свого часу об'ємну назву – «Розгром Татар і Турків здійснений паном Яном Замойським, канцлером та великим коронним гетьманом Польщі із винищенням великої кількості командирів та вояків з тих 75 тисяч людей, зібраних, аби спустошити Польське королівство, під проводом беглербега-паші. Новина видана з примітками, до якої додано промову Яна Замойського, виголошену на Варшавському сеймі 1590 р., і відповідь Сигізмунда III, уперше передані по-французьки» [5, с. 286]. Про те, що це твір реляційного жанру, прямо свідчить і його підзаголовок основного тексту видання – «Розгром Татар і Турків, правдива Реляція походу та погрому татар і турків Поляками» (1590) [4, с. 121].

Маючи тісні політичні взаємини з Річчю Посполитою й Османською імперією Франція була в курсі козацьких походів. В м. Парижі регулярно виходили згадувані «летючі листки» та брошури, які сповіщали про справи козаків. Поміж тим варто згадати й французьку версію згаданої анонімною реляції. «Розгром татар і турків, вчинений сеньйором Яном Замойським», видану в м. Ліоні й одразу перевидану в м. Парижі, де мовиться про напади козаків на фортеці Очаків, Тягиня, Монкастро, Козлов, їхню активну участь у протистоянні набігу татар на Русь в 1589 р., вчиненому у відповідь, та повторний руйнівний похід козаків до Криму. В цьому виданні, що саме по собі є цікавим історичним джерелом, вміщено важливий документ з історії українського козацтва – лист бейлербея Румелії

Гедер-паші великому канцлеру Яну Замойському, де османський високопосадовець скаржить на дії козаків, загрожуючи війною. Як зазначено в книзі, згадане послання було перекладено спочатку з турецької мови на італійську, а потім з італійської на французьку [17, с. 60–61].

Поштовхом до написання брошури «Розгром татар і турків ...» були заходи канцлера Яна Замойського у справі організації оборони від турків і татар. Значне місце там відведено козакам, які в липні 1589 р. напали на м. Козлов (м. Євпаторію). Цікавою є розповідь про похід кримського війська на м. Львів та відсіч йому, вчинену руською шляхтою і козаками. Зазначена пам'ятка засвідчує той факт, що наприкінці XVI ст. провідна роль у захисті українських земель і всього королівства від нападів турків і татар належала вже запорозьким козакам [22, с. 165].

Події татарського набігу влітку 1589 р. вельми докладно описані в польських хроніках. Інформаційно важливим джерело про цей напад є повідомлення сучасників подій Яна-Дімітра Соліковського (роки життя 1539–1603), Львівського католицького архієпископа з 1583 р. [27], та Рейнгольда Гейденштейна (роки життя 1556–1620), з 1582 р. Р. Гейденштейн працював у королівській канцелярії Стефана Баторія, був відомий як дипломат та фахівець у пруських справах. Служив у канцелярії Сигізмунда III Вази (1581–1612) [4, с. 336], поділяв погляди Я. Замойського і короля Стефана Баторія щодо важливості для Речі Посполитої збереження миру з Османською імперією і Кримським ханством шляхом утихомирення козаків. Повідомляючи про ординський наступ, Р. Гейденштейн зауважив, що «у 1589 році татари спустошили великі простори Поділля і Червоної Русі, загнавшись аж під Львів» [35, с. 285].

Львівський хроніст Бартоломей Зіморевич (1597–1677), бургомістр м. Львова (1648), керівник оборони міста від татар 1672 р. фіксує події ординського вторгнення в 1589 р., зауважив таке: «Едер-паша, намісник Сілістрії (місто в Болгарії), викликаний (падишахом. – *I. T.*) з величезним військом із болгар, бессарабів, турків, наблизився впритул до Русі, принісши їй спустошення. Спаливши Снятин, відвернув стопи від самої границі королівства» [13, с. 127–128].

Багатими на повідомлення про згадане вторгнення орди в українські землі є продовження «Польської хроніки» Марціна

Бельського (1495–1575) хронологічно доведеної до 1598 р. його сином Йоахімом Бельським (1550–1599) [31-а, с. 1619–1622]. Продовження «Польської хроніки», написане Йоахімом Бельським, опубліковане також окремим виданням [28, с. 103–107]. Йоахім народився у родовому маєтку містечку Бяла у Серадзькому воєводстві. Закінчив протестантську академічну гімназію в м. Бжегу. Згодом розпочав державну службу в м. Кракові (брав участь у дипломатичних місіях). 1579 р. взяв участь у поході на Московське царство. Після 1580 р. жив приватним життям дідича-зем'янина. З 1588 р. мав титул королівського секретаря (короля Сигізмунда III Вази). Працюючи у королівській канцелярії, мав доступ до державних архівів. Наприкінці життя (бл. 1595 р.) став католиком. По смерті батька (1575 р.) продовжив його студії над історією [4, с. 342]. Важливу інформацію про татарський напад 1589 р. зафіксував і хроніст Павло Пясецький (1579–1649), секретар короля Сигізмунда III Вази (роки служби – 1613–1618).

Отже, згадані хронікери, готуючи свої праці в силу свого службового становища, послуговувалися доступними їм державними документами (урядове листування, універсали), що надає їхнім творам більшої вірогідності, при наявності певної суб'єктивності й упередженості стосовно дій козацтва. Із тогочасної мемуарної літератури про ординський набіг 1589 р. згадує польський дипломат Лаврентій Мюллер (1530-і рр. – 1598 р). У своїй книзі «Північні історії» він занотував наступне: «Тим часом [у 1589 р.] татари, підбурювані московитами, вчинили напад на Поділля та інші міста біля кордону, захопили в полон і забрали з собою багато тисяч людей ...» [20, с. 59].

Отже, в іноземних хроніках, періодиці та інших наративах, представлено значно розлогіший опис татарського походу на українські землі в 1589 р., тоді як вітчизняні джерела містять лише лаконічні згадки про цю подію, власне, лише її хронологічну фіксацію.

У вітчизняній історіографії цього епізоду торкалися історики Володимир Голобуцький [9], Ярослав Дзира [12], Дмитро Наливайко [22] Євген Луняк [17], Олег Дьомін [11] і Степан Гелей [8]. Цікаву спробу представити «кримський» погляд на події 1589 р. нещодавно зробив Олекса Гайворонський [7] та ін. Порівнюючи історичні відомості про татарські набіги в хроніках Марціна та Йоахіма

Бельських і Мацея Стрийковського (опис подій доведено до 1582 р.) [30], Ярослав Дзира помилково стверджує, що «найбільшу битву польська шляхта нав'язала татарам у 1589 р. під Яворовом (Львівщина. – *I. Т.*)» [2, с. 101], насправді ця подія відбулася під с. Баворовом на Поділлі [31, с. 1620]. Прикро, що події татарського набігу 1589 р. під с. Баворовом, м. Збаражем і с. Куропатниками не потрапили до реєстру битв ранньомодерної історії Віктора Мандзяка [18], вельми цікавої і так необхідної книги, що потребує перевидання й доповнення.

Із зарубіжних дослідників про цю подію згадує дагестанський дослідник Мамедкесир Алекберли [1], польські історики Тадеуш Корзон [29], Марек Плевчинський [33] та ін. Зважаючи на важливу роль козацького чинника в подіях 1589 р., згадаємо як анонімний автор «Розгрому Татар і Турків...» характеризує козацтво: «... Козаки – вояки войовничі та мужні, смілива та неприборкана нація, з-поміж яких більшість – то частково вигнанці-баніти, а частково прибулі, аби вдосконалюватися у військовому мистецтві. Вони живуть на кордонах Польщі, турбуючи постійно турків, татар та інші краї, і мучать своїм зухвальством околичні народи» [5, с. 287]. У 1588 і 1589 рр. запорожці здійснили кілька нападів на турецькі володіння. Зокрема, автор згадує про «наскок» на фортецю Очаків, «яку вони зруйнували і розорили та, серед інших трофеїв, привезли тридцять гармат». Потім козаки напали на замок Тягиня (Бендери), який спалили [5, с. 287; 6, с. 122].

Отже, турецько-татарський напад улітку 1589 р. був наслідком козацьких походів у Крим. Як відомо, від часу коронації (1587 р.) нового короля Сигізмунда III польська дипломатія вела переговори з Туреччиною для переукладання мирної угоди між двома країнами. Відразу все складалося якнайкраще. Туреччина підтримала кандидатуру Сигізмунда і була зацікавлена у мирі з Польщею. Але під кінець мирних переговорів до м. Константинополя (м. Стамбула) дійшла новина, що козаки напали на турецькі кораблі на морі, розбили та пограбували їх. Султан «дуже тим ображався», але все ж підтвердив мирну угоду. Та ледве посол виїхав до Польщі, як стало відомо про напад козаків на м. Козлов. Це сталося десь наприкінці червня – на початку липня 1589 р. Схоже, що тут діяла та сама флотилія, яка знищила турецькі кораблі. Козаків, яких на чайках було близько восьмисот чоловік, очолював отаман Кулага [16, с. 197].

Активізація українського козацтва, за припущенням Дмитра Вирського, пов'язана із нереалізованим планом війни з Туреччиною, який в останні роки свого правління виношував польський король Стефан Баторій (1576–1586). Заохотити козаків до нападів могли й такі чинники: міжусобиці в Криму, де дуже залежному від турецької підтримки хану Іслам-Гірею II (1584–1588) грозила помста синів його попередника – Могамет (Мехмед)-Гірея II (1577–1584). У Речі Посполитій цьому сприяли часи міжкоролів'я та боротьби за престол різних кандидатів (1587–1588 рр.) [6, с. 123] тощо.

З 1588 р. є ще згадки про досить значне татарське вторгнення на Поділля в березні – на початку квітня (листи від 20 березня і 7 квітня 1588 р., тому походи запорожців 1588 р., могли бути «відплатою» за цей набіг) [6, с. 124]. Ян Соліковський з цього приводу прямо заявляє, що «Беглербег з військом був посланий султаном для вчинення помсти за спустошені козаками Тегін, Очаків, Білгород, Козлов» [27, с. 93]. Згаданий запорізький напад на Козлов-Євпаторію образив не лише хана, але й турецького султана, який звелів Іслам-Гірею збирати татарське військо для відплатної акції. Наприкінці 1588 р. хан рушив у похід, але татари йшли за непопулярним ханом неохоче, а тепла зима затримала замерзання Дніпра та переправу на правий берег річки, де в м. Ак-Кермані на хана чекали турецькі підкріплення. Іслам-Гірей дійшов до цього міста-замку, але турки тоді вже розійшлися, і треба було очікувати, коли вони знову зберуться. Тут хан помер, і його підданим стало не до походу, їх тепер турбувало питання спадкоємця престолу [7, с. 303–306].

Як наслідок козацької активності – османський флот вдався до блокади гирла р. Дніпра, а кримцям султан велів йти в похід на польську Україну [6, с. 125; 25, с. 56]. Анонімна реляція 1589 р. датує напад на фортецю Козлов липнем 1589 р. [5, с. 287]. Д. Вирський зауважує, що згідно повідомлень Йоахіма Бельського вістки про напад запорожців на Козлов стали відомими сейму 25 березня 1589 р., при цьому зазначено, що набіги на фортеці Тягиню, Очаків та Білгород були «перед тим». Про турецькі погрози – помститися за всі чотири напади – говорили саме на цьому сеймі. Можливо, хроністи таки помиляються (березень взагалі не є зручним для морської виправи), бо існує також лист Яна Замойського від 16 липня 1589 р. з повідомленням про цей напад. Тоді напад можна датувати рубежем червня-липня 1589 р. [6, с. 125–126].

Козацький напад на фортецю Козлов автор анонімної реляції вважає головним *casus belli*, приводом для війни з точки зору кримців. Як він писав, «татари були сильно роздратовані, і з жалем, злобою та гнівом, майже миттєво, скупчили близько сімдесяти тисяч вершників, для задоволення їх помсти за образи і втрати завдані Козаками; на додачу вони були підбурені та підштовхнуті турками» [5, с. 287–288]. Хан отримав наказ від султана організувати набіг на землі Речі Посполитої та 10 тис. червінців на справу мобілізації для походу воїнів з ногайських улусів [6, с. 127].

Після зруйнування козаками фортеці Козлов і звільнення ясиру, були знищені гарнізони твердинь Аккермана, Азова, Тягині (Бендер), Очакова, забрано озброєння, майно, худобу, призначену для відправки в Туреччину. Султан Мурад III (роки правління 1574–1595), вважаючи відповідальними за дії козаків польський уряд, погрожував Речі Посполитій війною. З липня 1589 р. Османська армія чисельністю 130 тис. вояків, очолювана Хазир-пашею, прямувала до Молдавії, де мала з'єднатися з військом хана Газі-Гірея. Їм протистояла польська армія чисельністю 50 тис. воїнів великого коронного гетьмана Яна Замойського [11, с. 130; 25, с. 56]. Окремі загони магнатів Єжи Мнішека, родини Стадніцьких та інших вельмож підсилювали гетьманське військо [29, с. 107].

На чолі походу татарських військ стояв талановитий кримський хан Газі-Гірей II (роки правління – 1588–1596, 1597–1607) «Бора» (ногайський – вовк), популярний серед власного народу володар, що дозволяв собі бути вельми незалежим від турків. Татарська армія переправилася через р. Дніпро та вторгнулася на осілу Україну. Головний кіш татари заклали між містами Тернополем, Янушполем (нині – м. Ямпіль Білогірського району Хмельницької обл.) і Збаражем [5, с. 288]. За свідченнями Йоахіма Белського, татарський кіш став під м. Тернополем [28, с. 104]. Газі-Гірей був одним із головних ватажків походу 1575 р., тому план нової кампанії міг наслідувати вказаний успішний татарський напад [6, с. 127–128].

18 серпня 1589 р. велике татарське військо вторглося на Поділля і дійшло до м. Львова [29, с. 107; 9, с. 235]. У тогочасному листуванні знаходимо числові показники османського і ханського війська. У листі Кшиштофа Рея до Яна Замойського від 4 вересня 1589 р. вказано чисельність армії вторгнення 70 тис. турків з яких 20 тис. кіннота і 40 тис. татарського війська. Плани нападників передбачали

захоплення міст Кам'янця, Львова, Кракова [21, с. 332, 333]. Отже, армія вторгнення налічувала приблизно 110–130 тис. війська. Про літній 1589 р. набіг ординців хроніст Р. Гейденштейн писав: «Тьма татар вторглася на Поділля. Сейм не ухвалив ані чисельності війська, ані коштів. Дня 18 серпня 1589 р. татари засіли під Львовом» [35, с. 285].

Мартин Бельський наголошує на несподіваності вторгнення, «в тому ж році дня 18 серпня вдерлося багато татар до Поділля і Русі, які завдали незліченних збитків. Не дійшовши лише 4 милі до Львова, ординці повернулися і під Тернополем стали кошом. Все відбувалося так швидко, що жовніри не встигли навіть зібратися разом» [детальніше див.: Kronika Marcina Bielskiego. Т. III (Księga 6 wraz z kontynuacją) / wyd. K. J. Turowskiego. Sanok: nakł. i druk Karola Pollaka, 1856. 1790 s., s. 1619,1620]. Йоахім Бельський [28, с. 103] та Януш Соліковський також датують початок вторгнення 18 серпня 1589 р. За Я. Соліковським, «дня 18 серпня татари кримські, перекопські і ногайські великою ордою наїхали на Поділля і Русь. Довго і широко плюндруючи за 4 милі від Львова. В інших місцях, як-то під Буськом, Дунаєвом і Галичем, багато полонених залишили, яких до архієпископа львівського й до канцлера приведено» [27, с. 93].

На контрольованій нападниками території було вчинено тотальні спустошення. Згідно з повідомленням Яна Суліковського, татари спустошили Бучиківську маєтність руського воєводи Миколи Гербурта. Такою ж була доля маєтку Козлова, що належав львівському архієпископу, дібр Нараїв, що були власністю руської воєводини Ядвіги Сенявської та багатьох інших шляхетських сіл [27, с. 93]. У відповідь на дії татар Я. Замойський, великий гетьман коронний, на досить очікувані звістки про набіг «поспіхом та зі звичною обачністю» скликав якесь число людей, що в тих обставинах було непросто, відправився до м. Львова. Аналізуючи обставини, в яких доводилось діяти Я. Замойському, Д. Вирський зауважує, що «коронний гетьман тоді не міг розраховувати навіть на ціле кварцяне військо, частина з якого була зайнята конвоюванням за кордон невдалого претендента на польський трон – Максиміліана Габсбурга, а це – 1650 вояків [6, с. 128]

За цих обставин стає зрозумілим застереження Д. Зубрицького про те, що «цього [1589] року Львів дуже побоювався турецької

облоги. Татари сягали попід саме місто, натомість турки вступивши в межі країни з чисельною армією, вже зайняли і спалили Снятин. До Львова прибув гетьман Замойський, зібрав за позичені гроші трохи військ. З цією жменькою він пересувався з місця на місце, бажаючи заступити решту краю» [14, с. 196]. Можливо, тут описано початковий етап мобілізації, який був не зовсім успішним. У м. Львові Я. Замойський оголосив надзвичайний стан і нашвидкуруч почав його укріплювати. Останнє робилося у зв'язку з побоюваннями, що до татар приєднаються і турки, зосереджені на молдовському кордоні. Гетьман також очікував, що згромадження сил під м. Львовом завадить татарам «наступати і завдати (розділившись на дрібні загони) ще більшої шкоди королівству». З метою стримування ординського наступу Я. Замойський відправив значний військовий підрозділ до м. Кам'янця, вірогідно, з метою стримувати турків і перешкодити татарам виводити здобич найкоротшим шляхом на молдовський м. Хотин, як це трапилося 1575 р. [6, с. 129].

Наступним кроком було, в міру мобілізації шляхти та жовнірів, формування й розсилання мобільних загонів, які мали протидіяти невеликим татарським відділам, «які, поширюючись, поділялись на окремі чапули, що повертались з великою здобиччю до місця, де вони мали табори» [5, с. 289]. Як повідомляє автор реляції, такі підрозділи «козаків» було спрямовано під м. Буськ (Buscho), с. Гологори (Goligir) та м. Галич [5, с. 289; 6, с. 129]. За хронікою Й. Бельського, сутички з татарами відбулися біля м. Буська, с. Дунаєва на Львівщині та м. Галича [28, с. 104; 6, с. 130]. Хроніст високо оцінює ефективність розсилання «загончиків». Як писалося, вони винищили «незліченну кількість татар, крім тих, які були вбиті селянами, та звільнили деяких бранців, що потрапили до рук вищезгаданих». У нюрнберзькій реляції зафіксовано прізвища двох командирів згадуваних відділів – Ян Блеський (Белзецький) і ротмістр Адам Прусиновський). Вони рушили зі м. Львова на села Верхню чи Нижню Липиці на Прикарпатті. Однак пан Рашко (Прокіп – писар галицький (1575–1587), суддя галицький (1587), підкоморій галицький (1590–1597)) закликав вояків дати опір татарам, які пустошили околиці м. Галича [6, с. 130].

Автор реляції «Розгром» згадує про значний бій з татарським загоном, що «з'єднав п'ятсот коней» поблизу с. Куропатників

(правдоподібно, село на Тернопільщині). Татари заскочили «під фортецею» велику кількість селян з возами. Їх вони вже було захопили, але у цей момент оборонці містечка вступили в бій, який тривав понад годину [6, с. 130]. Розпочалася стрільба зі стін фортеці з гармат та іншої вогнепальної зброї. Влучним пострілом був убитий другий за значенням ватажок татарського загону – Аль-Фезо, «одягнутий у жовтий атлас». У той час, коли інші відступали з-під обстрілу, він із групою найзавзятіших продовжив переслідування селян, які втікали до воріт замку [5, с. 289]. Після його загибелі татари залишили с. Куропатники. Нюрнбернська реляція додає, що роти Влодка і Таранов вирушили звідси до м. Глинян [6, с. 130–131]. У цьому епізоді показовим є те, що мешканці краю боронилися проти татар власними силами.

Найдраматичніший бій тієї кампанії трапився під с. Баворовим (нині – с. Баворів Тернопільського району Тернопільської обл.). На звістку, що тут сховалася «пані Влодкова» – сестра самого великого коронного гетьмана (йдеться про Елжбету Замойську, сестру Яна Замойського та дружину Станіслава Влодка) [28, с. 104], татари 22 серпня 1589 р. перевели сюди кіш, що отаборився в недалекій відстані (4,44 км) від міста, і пішли на штурм. Утім, міщани та численні селяни, які сховалися тут, боронилися відчайдушно. Як пише автор реляції, останні з самим лише «селянським реманентом, як-то: мотиками, вилами, сокирами та косами – сміливо відбили [атаку] і твердо бились тривалий проміжок часу». Коли ординцям удалося-таки зламати опір захисників міста, частина останніх відступила до замку, а інші втекли «до води», болотистих місць. Замковий гарнізон діяв рішуче, відстрілював ворога з гармат. І натиск татар було відбито, причому, як пише автор реляції, тоді загинуло понад 2 тис. «штурмуючих». Цей успіх оборонців затьмарила лише загибель у битві «мужнього та визначного» ротмістра Якуба Струся, старости хмельницького [5, с. 290; 6, с. 132].

Хроністи повідомляли чимало оригінальних деталей серпневого зіткнення 1589 р. під с. Баворовим. «Три дні по тому (25 серпня), – писав автор реляції, татари прорвались під Оринин (сьогодні – селище Кам'янець-Подільського району Хмельницької обл.), розташоване в чотирьох лігах від Валахії. У цій місцині пан князь Ружинський атакував відважно згаданих Татар і забив близько тисячі» [5, с. 291]. Зовсім невідомий епізод протистояння напасникам

зафіксовано у тогочасному листуванні. В одному з анонімних листів від 24 серпня 1589 р. йшлося про успішний бій князів Заславського і Ружинського поблизу села Лоцова (сьогодні – це с. Лозова Тернопільського району Тернопільської обл. – *І. Т.*) 23 серпня того ж року, внаслідок якого вдалося звільнити 5 тис. невільників і захопити в полон 22 ординці [21, с. 332–333]. Злагоджено діяли козацькі полки, що перестріли ординців на р. Дністрі, у вересні 1589 р., коли десятитисячний татарський корпус поверталися з награбованим майном [12, с. 101; 6, с. 135]. Козаки разом із коронним військом за «дві милі» від м. Сороки на річці Кам'янці (біля сучасного молдовського м. Кам'янка) напали на татарський загін і відбили 2700 бранців [6, с. 135, 136, 137].

Тим часом, підготовлена Османами друга, вже турецька хвиля вторгнення до Речі Посполитої з молдовсько-румунського плацдарму, виявилася невдалою, хан відмовився бути її учасником. Турецька армія (40 тис. воїнів) мала наказ під приводом зміни молдовського господаря, на яку не погоджувалася Польська Корона, та в помсту за напади українських козаків, об'єднатися з татарами, вступити на Поділля й захопити м. Кам'янець, а далі вторгнутися до Руського воєводства. Об'єктивно оцінивши реалії часу, Я. Замойський повідомив короля Сигізмунда III про загрозу турецького вторгнення й розпочав широку мобілізацію військових ресурсів країни. Пунктом зосередження коронного війська обрано м. Глиняни під м. Львовом. Коли багатотисячна армія зібралася, Я. Замойський повів її в бік Молдови і став табором на кордоні. Тут супротивники розпочали переговори. Я. Замойський не бажав розпочинати велику війну без згоди короля і сенату, а турецький командувач, у свою чергу, не був впевненим, що зможе протистояти коронному війську. Відтак, сторони домовилися, що до султана буде відправлено посланців від польського короля, після чого Хедер-паша відступив за р. Дунай до своєї резиденції у м. Силістрії та розпустив своє військо [6, с. 142, 143].

Турецько-татарське вторгнення завдало значних збитків у південно-східних воєводствах Речі Посполитої. У листі Кжиштофа Рея з Нагловець до великого коронного гетьмана Я. Замойського зауважено, що «ворог зробив значну шкоду вбивством великої кількості невільників, тіла яких залишено на місці, де стояв кіш» [21, с. 332]. У листі шляхтича Станіслава Кам'янецького після 23 серпня

1589 р. зафіксовано збитки, завдані ординцями у Львівській землі, зокрема спустошені села навколо Олеського замку, розорення Золочівської волості. Наголошено, що «із Золочева велику кількість люду забрали» [21, с. 333]. Під час набігу татари спрямовували свої загопи також до Вишнівця, Залозець, Олики, Буська, Глинян, Гологор і Бережан. Сягали вони також Галича й Дунаєва [21, с. 332; 29, с. 107]. Османські загопи у серпні 1589 р. завдали значних спустошень Галицькій землі. Вірменські джерела про цю подію відгукуються так: «В серпні 1589 р. турки прийшли в Снятин, підпалили місто і забрали у мешканців безліч майна, коштовності. Людей порубали і полонили» [24, с. 204]. Під час нападу турків на м. Снятин у місті відбувався ярмарок. Турки спалили місто, а купців забрали в неволю [34, с. 8]. Сучасник подій Януш Соліковський про цей епізод сказав наступне: «Підійшовши до Снятина, турецький воєначальник спалив місто, а селян, котрі у великій кількості прибули на ярмарок, забрав у неволю і відправив до Туреччини. Сам же відійшов до Сілістрії» [27, с. 97].

Виконавцями османської каральної акції були турецькі летючі загопи акінджи (такий собі «спецназ» – легка кіннота, що спеціалізувалися на завданнях розвідки боєм і спустошення території ворога). Саме ці відділи під проводом акінджи-бея за наказом Хедерпаші таки спалили прикордонний м. Снятин і околиці [6, с. 142, 143].

У відповідь на зухвалі дії козаків падишах Мурад III (1574–1595 роки правління) в лютому 1590 р. в ультимативній формі зажадав від Речі Посполитої відшкодування завданих збитків, відновлення зруйнованих фортець, повернення полонених мусульман, гармат, забраних товарів, худоби, виплати упоминків і покарання козаків. У разі невиконання вимог, погрожував розпочати війну. Проте початок польсько-турецьких воєнних дій на польсько-турецькому порубіжжі закінчилося повним розгромом козаками турецького 15-ти тисячного корпусу [11, с. 131]. Проте, це вже тема окремого дослідження.

Загалом у другій половині XVI ст. боротьба проти турецької і татарської навали набуває більш організованого, всенародного характеру [1, с. 130]. Встановлено факти безпосередньої участі місцевих українських селян і містян (с. Куропатники і с. Баворів) у боротьбі з турецькими й татарськими нападниками.

Татарське вторгнення улітку 1589 р. було інспіровано козацьким походом у татарські землі влітку того ж року. Адекватні з діями

ординців в українських землях грабежі і спустошення козаків підривали продовольчу базу Османської імперії і це вельми дратувало султана і кримський уряд. Відповіддю на зухвалі дії запорожців став похід у землі Речі Посполитої татарської армії на чолі з ханом Газі-Гіреєм, який мав підтримку з боку чисельного турецького війська.

Водночас і османська армія, розгортаючи дії на степовому просторі не могла обійтися без татарської кінноти, яку тримала в авангарді для пошуку супротивника і першого з ним зіткнення [10, с. 38].

У політичному відношенні липневий напад кримців 1589 р. був реакцією на спустошливі походи запорожців у татарські володіння. Водночас походи запорожців були відповіддю за набіги ординців. Отже, відплатні військові акції сторін мали взаємообумовлений характер.

У випадку з літнім вторгненням ворожих армій до Речі Посполитої маємо приклад цілеспрямованого походу кримського війська на вимогу турецького султана з метою «витримати бажаний баланс сил у Східній Європі» [10, с. 35].

Ступаючи на територію чужої держави татари, спершу закладали кіш, який слугував базою для відпочинку, акумулювання захопленої здобичі, перегрупування військових сил. Під час набігу в липні-серпні 1589 р. ординці заклали табори поблизу міст Тернополя, Збаража, Чернихова, Ямполь.

Наступним етапом ординського наступу було блокування фортець, щоб паралізувати дії місцевої залоги та перешкодити порятунку населення, котре прагнуло знайти прихисток за мурами фортифікаційних укріплень.

Подальші дії напасників були спрямовані на тотальне спустошення території. Татарські чапули спустошували землі Руського і Подільського воєводств, сягали Волині, де вибрали чималу кількість ясиру.

Польський уряд не міг організувати належного опору супротивнику, він не прагнув до захисту всієї прикордонної території. Перевага надавалася зосередженню значних військових сил в одному місці для розгрому супротивника у вирішальній битві. Тоді як татари ніколи не ставали до бою з переважаючими силами супротивника. Вони успішно застосовували тактику окремих точкових ударів. Окремі бої з татарами відбулися поблизу Баворова,

Буська, Галича, Дунаєва, Золочева, Куропатників, Оринина. Населення, шляхта і жовніри зазнали чималих втрат і матеріальних збитків. Українські воєводи князі Костянтин Острозький і Януш Збараський хоча й зібрали значні військові сили, але діяли розрізнено, що було на користь ординцям.

Проблеми захисту українських земель, відсутність злагодженості в діях зумовили успіх цього турецько-татарського набігу. Однак, можна погодитися і з твердженням Дмитра Вирського про те, що загальний успіх татарського набігу 1589 р. був сумнівним. Водночас попри явний провал прикордонної «оборони поточної» в Подільському і Руському воєводствах, татарам не вдалося вивести значної кількості бранців і здобичі, причому, великою мірою сталося це саме завдяки українським козакам. Нарешті татарський набіг 1589 р., дав поштовх так званій «козацькій реформі» 1590–1591 рр. та конституюванню явища реєстрового козацтва [6, с. 144].

Зважаючи на участь у поході самого хана Газі-Гірея II чисельність татарської армії мала бути значною (реально до 40 тис. воїнів), а отже й масштаби спустошень були чималі. Напад охопив головним чином землі Подільського й Руського воєводств.

Та обставина, що Я. Замоєському все таки вдалося мобілізувати достатню кількість військ (75 тис. воїнів), насторожила турків. Зазначена чисельність польської військової потуги видається дещо сумнівною враховуючи ворожнечу і незгоди між магнатами, відсутність коштів на потреби армії і т. ін. Цілком імовірно також, що широкомасштабне вторгнення османів не відбулося й через відсутність підтримки з боку кримського хана.

Під час літньої воєнної кампанії 1589 р. проти ханської армії в межах Подільського і Руського воєводств відбулося щонайменше 12 збройних зіткнень з ординцями про які відомо. Майже всі вони мали оборонний характер: бій під с. Куропатниками, оборона Баворівського замку (22 серпня), яку взагалі важко назвати успішним з огляду втрати захисників. У бою під м. Збаражем успіх також був на боці нападників. Невдалими були спроби польського війська зупинити ординців поблизу м. Буська, с. Дунаєва і м. Галича. Заскоченим зненацька і пограбований вже турками був м. Снятин. Лише під с. Лозовою (23 серпня) дії захисників краю мали вдалий наступальний характер. Успішними були дії козаків під час нападу ординців на р. Дністрі. Помітною була участь місцевого населення у

протидії татарам.

Отже, військовий успіх для супротивників був перемінним, але в тактичних діях і швидкості маневрування перевага була за татарами. Протистояти кримцям могли лише козаки, які добре знали військові звичаї і тактику степовиків, тому їхня участь у військових діях супроти ординців стала вирішальною.

Джерела та література

1. Алекберли М. А. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине XVII веков ; ред. Дзагурова В. Г. Саратов: Издательство Саратовского университета, 1961. 269 с.

2. Бевзо О. А. Львівський літопис (Ісписаніє літом от рождества Христова [...] року і по нім імущих) і Острозький літописець. (С кройніки Бельського речі потрібнії вибрані). Джерелознавче дослідження. К. : Наукова думка, 1970. 198 с.

3. Вирський Д. С. Анонімна франкомовна реляція про набіг татар на Україну 1589 р. // Історичний журнал. Наукове громадсько-політичне видання. К., 2008. № 3. С. 57–67.

4. Вирський Д. С. Річпосполитська історіографія України (XV – середина XVII ст.) / НАН України. Інститут історії України. – У 2-х ч. К. : Інститут історії України, 2008. Ч. 1. 502 с.

5. Вирський Д. С. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). – У 2-х ч. К. : Інститут історії України, 2008. Ч. 2 (Додатки). 466 с.

6. Вирський Д. С. Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.). К. : Інститут історії України, 2016. 299 с.

7. Гайворонский О. Повелители двух материков. Том I: Крымские ханы XV–XVI столетий и борьба за наследство Великой Орды. Киев – Бахчисарай : Оранта, Мастерня книги, 2007. 368 с.

8. Гелей С. Д. Татарські набіги на Рогатинську землю в кінці XV–XVII століттях // Старожитності Рогатинщини / Упорядник Ярослав Польовий. Львів : «Тріада плюс», 2015. С. 97–115.

9. Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К. : Вища школа, 1994. 539 с.

10. Грибовський. В. В. Стан степового порубіжжя та особливості військової діяльності причорноморських татар кінця XV – першої половини XVII ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 5. К., 1999. С. 33–44.

11. Демин О. Б. Походы казаков в Северное Причерноморье и турецко-польский конфликт 1589–1590 гг. // Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII–XVI веках. Ростов-на-Дону, 1989. С. 130–134.

12. Дзира Я. І. Татаро-турецькі напади на Україну XIII–XVI ст. за

хроніками Бельських і Стрийковського // Український історико-географічний збірник. К., 1971. Вип. 1. С. 83–102.

13. Зіморевич Б. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Переклад з латинської Н. Царьової. Львів : Центр Європи, 2002. 224 с.

14. Зубрицький Д. І. Хроніка міста Львова / Переклад з польської І. Сварника. Львів : Центр Європи, 2002. 640 с.

15. Київський літопис першої чверті XVII ст. / Вступна стаття і публікація документа В. І. Уляновський, М. Яковенко // Український історичний журнал. 1989. № 5. С. 103–114.

16. Леп'явко С. А. Козацькі походи на татар у 1570–1580-х роках // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна. Запоріжжя : РА Тандем-У, 1999. Вип. 5. С. 111–117.

17. Луняк Є. М. Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. Київ – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. 808 с.

18. Мандзяк В. П. Битви української середньовічної та ранньомодерної історії : довідник. Львів : Літопис, 2011. 430 с.

19. Мицик Ю. А. Україна XV–XVII століть у світлі тогочасної преси (За матеріалами «летючих листків») // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXXXIII. Праці Історично-філософської секції. Львів, 1997. С. 30–46.

20. Мицик Ю. А. Україна в описі німецького мандрівника XVI ст. Лаврентія Мюллера // Наукові записки. Том 21: Історичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». К., 2003. С. 54–60.

21. Мицик Ю. А. З джерел до історії Османської імперії та Кримського ханства XVI – першої половини XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 9–10. К.: Інститут історії України, 2010. С. 327–362.

22. Наливайко Д. С. Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. К. : Основи, 1998. 578 с.

23. Руська «кройника» з XVII в. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1904. Т. 62. Кн. 4. Misc. С. 1–3.

24. Тимів І. М. Вірменські літописні джерела про турецько-татарські набіги на Україну в XVI–XVII ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1. Ч. 1. С. 197–208.

25. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. Т. 2. Львів : Світ, 1991. 391 с.

26. Heußler Leonard «Neue Zeitung. Wahrhaftige Beschreibung was sich in Polen, dem Land Podolien im Jahre 1589 zugetragen hat / Relacja o walkach z Tatarami i Turkami na Podolu i Ukrainie w sierpniu 1589 r. // Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Mf. 27361.

27. Jana Dymytra Solikowskiego arcybiskupa Lwowskiego. Krótki pamiętnik Rzeczy Polskich od zgonu Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie 1572 r. w

miesiącu Lipcu, do r. 1590. Petersburg-Mohylew, 1855. S. 93–95.

28. Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r. Warszawa, 1851. 311 s.

29. Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przedrozbiorowa. Lwów – Warszawa – Kraków : Ossolineum, 1923. 522 s.

30. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiój Rusi Macieja Strykowskiego. Warszawa : nakładem Gustawa Leona Glücksberga, w Drukarni Stanisława Strąbskiego, 1846. T. 2. 572 s.

31. Kronika Marcina Bielskiego / wyd. K. J. Turowski. Sanok : Druk Karola Pollaka, 1856. T. II (Ks. IV, V). 1222 s.

32. Kronika Pawła Piaseckiego, biskupa przemyskiego / polski przekład wedle dawnego rękopismu, poprzedzony studyjum krytycznym nad życiem i pismami autora [Juljana Bartoszewicza]. Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Konst. Mańkowskiego, 1870. LXXXVI, 457 s.

33. Plewczyński M. Wojny i wojskowość polska XVI wieku. T. III : Wojny i wojskowość polska XVI wieku. Tom III. Lata 1576–1599. Zabrze-Tarnowskie Góry : Wydawnictwo: INFORTeditions, 2013, 448 s. (Seria: Bitwy/Taktyka).

34. Sniatyn Szkic monograficzny. Stanisławów: Redakcja «Ziemi Stanisławowskiej», 1930. 14 s.

35. Rejnolda Hejdensztejna sekretarza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Książ XII. Petersburg, 1857. T. II. S. 284–287.

36. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, odz. starodruków. N XVI. Qu. 2216.

Наші автори

Бакала Володимир Мар'янович – старший науковий співробітник Історико-меморіального музею Олекси Довбуша, член НСКУ.

Дволітка Петро Євстахійович – культуролог.

Дрогомирецька Оксана Василівна – краєзнавець, підприємець.

Грабовецький Богдан Володимирович – кандидат історичних наук.

Єгрешій Олег Ігорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Косило Михайло Юрійович – доктор філософії, кандидат педагогічних наук, голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, директор Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, Заслужений працівник освіти України.

Королько Андрій Зіновійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Луців Євген Михайлович – краєзнавець, вчитель Пасічнянського ліцею Надвірнянської районної ради.

Марущенко Олександр Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Міщук Андрій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Нетьосов Сергій Іванович – вчитель історії КЗО «Спеціалізована школа № 134 гуманістичного навчання та виховання» Дніпровської міської ради (м. Дніпро).

Олексишин Олег Орестович – асистент кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ).

Паньків Михайло Ілліч – кандидат історичних наук, директор Навчально-наукового інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Пришляк Володимир Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

Райківський Ігор Ярославович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Руско Надія Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ).

Сабадуха Володимир Олексійович – доктор філософських наук, доцент кафедри Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ).

Срайчук Юрій Васильович – директор Історико-меморіального музею Олекси Довбуша, член НСКУ.

Сухий Олексій Миколайович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів).

Тимів Іван Миколайович – старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, історик-краєзнавець.

Фергад Туранли – доктор історичних наук, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ).

Федунишин Любомира Любомирівна – кандидат історичних наук, викладач Буришинського енергетичного фахового коледжу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Зміст

Переднє слово (Ігор Райківський).....	3
Привітання учасникам Третіх грабовецьких читань від сина Володимира Грабовецького Богдана Грабовецького.....	5
Розділ І. ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ ЯК НАУКОВЕЦЬ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ	
<i>Олексій СУХИЙ</i>	
ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ І ЛЬВІВСЬКЕ НАУКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ У 1950-х – 1970-х рр.	6
<i>Михайло Паньків</i>	
ПАМ'ЯТНООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО НА ПРИКАРПАТТІ.....	18
<i>Володимир ПРИШЛЯК</i>	
ІСТОРИЧНА ДОББУШАНА: АРХІВНА ЕВРИСТИКА ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО.....	24
<i>Михайло КОСИЛО</i>	
ВОЛОДИМИР ГРАБОВЕЦЬКИЙ І КРАЄЗНАВЧИЙ РУХ НА ПРИКАРПАТТІ.....	39
<i>Фергад ТУРАНЛИ</i>	
«ВЖЕ В ЙОГО НАЗВІ ПОЧУЄШ ГОМІН ВІКІВ». НА ДОБРУ ЗГАДКУ ПРО СПІВПРАЦЮ З В.В. ГРАБОВЕЦЬКИМ.....	53
<i>Володимир БАКАЛА</i>	
ОПРИШКІВСЬКИЙ РУХ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛОДИМИРА ГРАБОВЕЦЬКОГО.....	62
<i>Ігор РАЙКІВСЬКИЙ</i>	
ВАСИЛЬ БУРДУЛАНЮК – ІСТОРИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ (НА СВІТЛУ ЗГАДКУ ДО 70-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ).....	67
<i>Андрій КОРОЛЬКО</i>	
БОГДАН ГАВРИЛІВ (1943–2020) – НАУКОВЕЦЬ, ІСТОРИК-КРАЄЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ.....	76

**Розділ II. КРАЄЗНАВСТВО І МУЗЕЙНА СПРАВА В УКРАЇНІ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН**

- Богдан ГРАБОВЕЦЬКИЙ*
**РЕГІОНАЛЬНІ КУЛЬТУРИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО
ВИВЧЕННЯ.....101**
- Оксана ДРОГОМИРЕЦЬКА*
**КРАЄЗНАВСТВО ЯК ПОТУЖНИЙ ЗАСІБ ОБ'ЄДНАННЯ
РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....109**
- Олег ЄГРЕШІЙ*
**ФОТОДОКУМЕНТИ ЯК ПЕРШОДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНОЇ
РЕГЕНЕРАЦІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДПІЛЬНОГО
СВЯЩЕНИКА (НА ПРИКЛАДІ ЯРОСЛАВА
СІРЕЦЬКОГО).....119**
- Євген ЛУЦІВ*
ПАРТИЗАНСЬКА ТАКТИКА БОРОТЬБИ ОПРИШКІВ.....137
- Юлія МАКОВЕЙ, Надія РУСКО*
ЧИ ПОТРІБНІ МУЗЕЇ УКРАЇНІ?.....145
- Олександр МАРУЩЕНКО*
**ІСТОРІОГРАФІЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ:
НА ШЛЯХУ ДО НОВОГО КОНЦЕПТУ (1991 – 2021 рр.).....150**
- Андрій МІЩУК, Мар'яна Міщук*
**ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ
ЮЛІАНА ЦЕЛЕВИЧА.....159**
- Сергій НЕТЬОСОВ*
**ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ НА ОСНОВІ ШКІЛЬНОЇ МУЗЕЙНОЇ КІМНАТИ
«УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА МУЗИКА».....169**
- Олег ОЛЕКСИШИН*
**ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ МУЗЕЇВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ НАФТИ І
ГАЗУ.....185**
- Володимир САБАДУХА, Петро ДВОЛІТКА*
**МЕТАФІЗИЧНА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК
ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ВИХОДУ З КРИЗИ**

ЗНЕОСОБЛЕНОГО БУТТЯ.....	192
<i>Юрій СРАЙЧУК</i> РОЛЬ МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ....	206
<i>Любомира ФЕДУНИШИН</i> КРАСЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІВАНА КРЕВЕЦЬКОГО.....	210
<i>Іван ТИМІВ</i> ТАТАРСЬКИЙ НАБІГ НА ПОДІЛЛЯ І ГАЛИЦЬКІ ЗЕМЛІ У 1589 р.	223
Наші автори.....	242

Наукове видання

**Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Треті
Грабовецькі історичні читання» (м. Івано-Франківськ,
4 грудня 2020 р.).**

Комп'ютерна верстка: Юрій Срайчук

Видавець – «Симфонія форте»
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Крайківського, 2
тел. (0342) 77-98-92